

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HUKUKUN *EKOLOJİSİ*

DOĞA VE TOPLUMLA
UYUMLU BİR HUKUK
SİSTEMİNE DOĞRU

FRITJOF CAPRA
UGO MATTEI

Hukukun Ekolojisi: Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru
Fritjof Capra, Ugo Mattei

İngilizceden çeviren: Ebru Kılıç
Yayına hazırlayan: Deniz Koç
Düzeltili: Hülya Hatipoğlu
Kitap tasarımı ve uygulama: Gökçen Ergüven
Kapak tasarımı: David A. Gee

Copyright © 2015 by Fritjof Capra and Ugo Mattei through Akçalı Telif Hakları Ajansı
© Türkçe yayın hakları: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016
1. Baskı: İstanbul, Mayıs 2017

Bu kitabın yazarı, eserin kendi orijinal yaratımı olduğunu ve eserde dile getirilen tüm görüşlerin kendine ait olduğunu, bunlardan dolayı kendinden başka kimsenin sorumlu tutulamayacağını; eserde üçüncü şahısların haklarını ihlal edebilecek kısımlar olmadığını kabul eder.

Baskı: 12matbaa Sertifika no: 33094
Nato Caddesi 14/1 Seyrantepe Kâğıthane/İstanbul +90 212 281 2580

Koç Üniversitesi Yayınları Sertifika no: 18318
İstiklal Caddesi No:181 Merkez Han Beyoğlu/İstanbul +90 212 393 6000
kup@kuedu.tr • www.kocuniversitypress.com • www.kocuniversitesi yayinlari.com

Koç University Suna Kiraç Library Cataloging-in-Publication Data

Capra, Fritjof

Hukukun ekolojisi : doğa ve toplumla uyumlu bir hukuk sistemine doğru = The ecology of law : toward a legal system in tune with nature and community / Fritjof Capra ve Ugo Mattei; İngilizceden çeviren Ebru Kılıç; yayına hazırlayan Deniz Koç - İstanbul: Koç Üniversitesi, 2017.

240 pages; 13,5x20 cm.-- Koç Üniversitesi Yayınları: 123. Ekoloji/Hukuk

Includes bibliographical references and index.

ISBN 978-605-9389-46-4

1. Science and law. 2. Environmental law. 3. Law--Philosophy. 4. Law--Environmental aspects. I.

Mattei, Ugo. II. Kılıç, Ebru. III. Koç, Deniz. IV. Title.

K487S3 C3720 2017

Hukukun Ekolojisi

Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru

FRITJOF CAPRA, UGO MATTEI

İngilizceden çeviren: Ebru Kılıç

Dünyanın dört bir yanında,
hâlâ dünyayı değıştirme umuduyla
akademik eğitim gören
tüm genç ve parlak insanlara

İçindekiler

Önsöz	9
Bilim ve Hukuk Alanlarının Önde Gelen Âlimleri	13
GİRİŞ	21
Doğa Kanunları ve Hukukun Doğası	
BİRİNCİ BÖLÜM	37
Bilim ve Hukuk	
İKİNCİ BÖLÜM	51
<i>Kósmos</i> 'tan Makineye	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	65
Müşterek Varlıklardan Sermayeye	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	91
Büyük Dönüşüm ve Modernitenin Mirası	
BEŞİNCİ BÖLÜM	105
Makineden Ağa: 19. ve 20. Yüzyılda Bilimsel Düşünce	
ALTINCI BÖLÜM	117
Mekanik Hukuk Bilimi	
YEDİNCİ BÖLÜM	127
Mekanikçi Tuzak	
SEKİZİNCİ BÖLÜM	145
Sermayeden Müşterek Varlıklara	
DOKUZUNCU BÖLÜM	161
Hukuksal Bir Kurum Olarak Müşterek Varlıklar	

ONUNCU BÖLÜM	181
Eko-Hukuksal Devrim	
Bilimsel ve Hukuki Terimler Sözlüğü	201
Teşekkür	205
Notlar	207
Kaynakça	217
Dizin	229

Önsöz

G eçtiğimiz kırk yıl içinde yayımlanan onlarca akademik ve popüler kitap, hem bilimin hem de toplumun dünya görüşündeki kökten değişimi, ya da bir başka deyişle paradigmalardaki değişiklikleri incelemiş, gerçeklik mekanik yaklaşımlar yerine bütünlükçü ve ekolojik bir yaklaşım ışığında ele alınmaya başlamıştır. Ne var ki, şimdiye dek, bu kitapların hiçbirinde bu paradigma değişikliğinin önemli bir hukuksal boyutu olduğu dikkate alınmamıştır. *Hukukun Ekolojisi*'nin başlıca odak noktası işte bu hukuksal boyut.

Bu kitabı yazma fikri, bir bilim insanı (Capra) ile hukukçu bir akademisyen (Mattei) arasında, bilim ve yargıda hukuk kavramıyla ilgili bir dizi sohbet sırasında doğdu. İlki bir tenis kortunda gerçekleşen bu sohbetler daha yapılandırılmış tartışmalara, sonrasında da San Francisco'da California Üniversitesi'nin Hastings Hukuk Fakültesi'nde verdiğimiz iki sömestrlik bir seminere dönüştü. Konuya duyduğumuz ilgi derinleştikçe, bu tartışmaları bir kitaba dönüştürmeye karar verdik.

Hukuk denince insanların aklına genellikle avukatlar ve davaları gelir. *Hukukun Ekolojisi*, hukuku bir bilgi ve yargılama sistemi (hukuk kuramı ve felsefesi) olmanın yanında, doğa bilimleriyle şaşırtıcı paralellikler gösteren bir tarihe ve kavramsal yapıya sahip bir entelektüel disiplin olarak sunan ilk kitaptır. Aslına bakılırsa, bu iki disiplin tarih boyunca etkileşim içinde olmuştur; onlar zaman içinde birlikte evrilirken, “doğa kanunları” ile insan kanunları arasındaki kavramsal ilişki de değişim geçirmiştir.

Başlıca tezimiz, Batı'da hukuk ve yargılama süreçlerinin, bilimle birlikte mekanik modern dünya görüşüne önemli katkılarda bulunduğu. Modernite, Sanayi Çağı'nın materyalist yönelimini ve doğal kaynakları sahiplenme zihniyetini yarattığından ve bugünkü küresel

ekolojik, sosyal ve ekonomik krizin temelinde de aynı zihniyet bulunduğundan, dünyanın şu anki vaziyeti için hem bilim insanları hem de hukukçular bir parça sorumluluk almalı. Kitabın en can alıcı hedefi bilgi ve iktidarın baskın küresel sistemi olduğundan, burada sadece Batı hukukunu ve bilimini tartışıyoruz. Bu tercihte hiçbir şekilde etno-merkezcilik yer almıyor, sadece sorumluluğu ait olduğu yere teslim etme ihtiyacı söz konusu.

Bugün bilimin ön saflarında –mekanik bir dünya görüşünden sistematik, her yere nüfuz eden ekolojik bir dünya görüşüne doğru– köklü bir paradigma değişikliği yaşanıyor. Bu paradigma değişikliğinin özünde temel bir metafor değişikliği var: Dünyayı bir makine olarak görmek yerine, ekolojik topluluklar ağı olarak anlama yönünde bir değişiklik. Ayrıca ekoloji bilimi bize, doğanın, yaşam ağını kaynakları çıkarıp sahiplenmekle değil, birtakım üretken ekolojik ilkeler sayesinde ayakta tuttuğunu gösteriyor.

Hem hukuk ve yargılama sistemleri alanında hem de kamuoyunun hukuku kavrayışında, henüz buna denk bir paradigma değişikliği ortaya çıkmadı. Bu devrin başlıca sorunları dünyanın her köşesine nüfuz ettiğinden ve bu yaşanan küresel kriz kelimenin en geniş anlamıyla ekolojik bir kriz olduğundan, böyle bir değişikliğe acilen ihtiyaç duyuluyor. Elinizdeki kitapta, yeni bir ekolojik düzeni beraberinde getirecek derinlikli bir hukuksal paradigma değişikliği çağrısında bulunuyoruz.

Kitap boyunca birbiriyle ilişkili üç tema yer alıyor: Bilim ile hukuk ve yargı sistemleri arasındaki ilişki, “doğa kanunları” ve insan eliyle yapılmış kanunlar arasındaki ilişki; hukuk ve bilimin modern dünya görüşüne katkıları ile modernitenin bugünkü küresel krize katkıları; ve son olarak, bilimde yakın zamanda yaşanan paradigma değişikliği ve ekolojik bir hukuksal düzen geliştirmek için, hukukta da benzer bir değişikliğe duyulan ihtiyaç.

Kitap, Giriş bölümü ve sonrasında on bölümden oluşuyor. Giriş bölümünde ana tezimizi sunuyoruz. Birinci Bölüm’de, bilim ile hukuk sistemleri ve yargı arasındaki benzerliklere ve farklılıklara ilişkin bazı yanlış anlamalara açıklık getiriyoruz.

İkinci Bölüm’de, antikçağdan başlayıp Bilimsel Devrim’e ve Aydınlanma Çağı’na dek Batı’da bilimsel düşüncenin evrim sürecini inceliyoruz. İnsanın doğaya hâkim olmasını savunan mekanik bir paradigmayla zirveye tırmanan Batılı bilimsel düşünce, maddi dünyayı bir makine olarak görür; nesnel, değişmez “doğa kanunları” kavramını getirir ve toplumu akılcı, atomcu bir bakışla ele alır.

Üçüncü Bölüm’de, Batılı bilimsel düşüncenin evrimine mukabil Batılı hukuksal düşüncede meydana gelen evrimi tartışıyoruz; bu evrim, toplumsal gerçekliğin birbirinden ayrı bir bireyler topluluğu, mülkiyetin de devlet tarafından korunan bireysel bir hak olarak görüldüğü mekanik bir hukuksal paradigmayı beraberinde getirmiştir. Hatta, mülkiyeti ve devletin egemenliğini, hukuksal modernitenin iki örgütleyici ilkesi olarak sunuyoruz. Ayrıca mekanik paradigmaya göre, hukukun, insan yorumcuya yer vermeyen “nesnel” bir çerçeve haline geldiğini vurguluyoruz.

Dördüncü Bölüm’de, üç yüzyıldan biraz daha kısa bir süre zarfında, kamuya ait varlıkların bol, sermayenin az olduğu bir durumdan, bugün sermayenin aşırı boyutlara ulaştığı, kamuya ait ekolojik varlıkların ve topluluk bağlarının ciddi bir biçimde azaldığı duruma doğru yaşanan derin toplumsal dönüşümle beraber, hukuksal modernitenin yükselişini ve başlıca özelliklerini tartışıyoruz. Ekonomi biliminin yükselişi ve hâkimiyeti, şirketlerin tüzel “kişiler” olarak kurgulanması ve tek bir hukuksal düzen olduğunu varsayan indirgemeci fikir üzerinde duruyoruz.

Beşinci Bölüm’de, 20. yüzyılın ilk otuz yılında fizik alanında yaşanan kavramsal devrim, sonrasında doğa bilimlerinde sistem düşüncesinin ortaya çıkması ve dünyanın bir makine olarak görülmek yerine ağ olarak anlaşılması yönünde gerçekleşen paradigma değişimini değerlendiriyoruz.

Altıncı Bölüm’de, hukuksal düşüncede kartezyen akılcılıkla ilgili romantik ve evrimci eleştirilerin, mekanikçi görüşü alt etmekte nasıl başarısız olduğunu, bunun sonucunda mekanikçi görüşün bilimden ziyade hukukta çok daha fazla öne çıktığını gösteriyoruz.

Yedinci Bölüm’de, “mekanikçi tuzak” dediğimiz durumu yani bugünkü durumu “doğallaştıran” bir dizi teşvik planını betimliyoruz.

Mekanikçi tuzaktan kaçmak son derece zordur, çünkü kültürel değil doğalmış gibi algılanan statüko, insanları güçsüzleştirir.

Sekizinci Bölüm’de, bir önceki bölümde betimlenen durumu aşmak için gereken üç temel ilkeyi tartışıyoruz: Hukuku iktidar ve şiddetten ayırmak; toplumu egemen kılmak ve mülkiyeti üretken hale getirmek.

Dokuzuncu Bölüm’de, “müşterek varlıklar”ın hukuksal yapısını, gezegenimizde yaşamı ayakta tutan ekolojik ilkelerle tutarlı bir hukuk sisteminin merkezinde bulunması gereken ilişkiler kurumunu özetliyoruz.

Onuncu Bölüm’de, “eko-hukuksal” bir düzenin bazı temel ilkelere ilişkin ilk taslağımızı sunarak, bu ilkelere, böyle bir yeni düzeni gerçeklik haline getirmeye çalışan bugünkü devrimci mücadelelerden örnekler vererek bitiriyoruz.

Modernitenin mekanikçi dünya görüşü, hukukçular ve avukatlar tarafından benimsendiği gibi, iş ve siyaset dünyasının liderleri arasında da hâlâ etkilidir. Bu liderler israf ve kirlilik yaratan, yeryüzünün doğal kaynaklarını tüketen, aşırı enerji ve kaynak tüketen bir kullan-at ekonomisini ve gereğinden çok tüketimi teşvik ederek, sonlu bir gezegende daimi bir ekonomik büyüme yanılsamasının peşinden gider pervasızca.

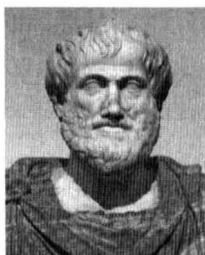
Hem bugünkü küresel ekonominin hem ona içkin hukuksal düzenin sürdürülemediği, ekolojik ve hukuksal bilince, müşterek varlıkların adil paylaşımına, yurttaşların ilgisine, girişimine ve katılımına dayalı yeni bir eko-hukuksal düzene acilen ihtiyaç olduğu gayet açıktır. Ne var ki, böyle yeni bir hukuksal sistem dayatılamayacağı gibi, bu noktada onu tam anlamıyla betimlemek de mümkün değildir. Bu sistemin doğmasına, yükselmesine izin vermemiz, tüm yurttaşları bu sürece katılmaya davet etmemiz gerekiyor. Kitabımızda vardığımız ümit vaat eden sonuçsa, bugün her birimizin yeni eko-hukuksal düzenin oluşumuna katkıda bulunabileceği.

Bilim ve Hukuk Alanlarının Önde Gelen Âlimleri

BİLİM

HUKUK

ANTİKÇAĞ

Aristoteles (MÖ 384-322)

Antikçağda dev bir doğa felsefesi sentezi ileri sürdü. Dünyayı *kósmos*, yani tüm parçaları ılgın bir amacı (*telos*) izleyen düzenli ve uyumlu bir yapı olarak görüyordu. Maddi dünyanın toprak, su, hava ve ateş olmak üzere dört elementin farklı bileşenlerinden oluştuğunu düşünüyordu.

Örfi ve kural olarak konup uygulanan hukuk arasında temel bir ayırım yaptı; mantıken meşru gördüğü özel mülkiyeti merkezi konuma yerleştirdi.

Gaius (130 civarı-180)

Mevcut kısa hukuksal metinleri, *Institutiones* adlı eserinde sistematik bir düzende sundu; bugün hâlâ kullanılan taksonomiye ve hukuksal kalıpları tanımladı.

ANTİKÇAĞ

I. Iustinianos (MÖ 483-565)

Roma hukukunun gözden geçirilip sadeleştirilmesiyle ortaya çıkan *Corpus Iuris Civilis*'in (MÖ 534) hamiliğini üstlendi. "Iustinianos Kanunu" olarak da bilinen bu eser, Roma hukukunun "DNA"sını içeren, şimdiye dek yazılmış en önemli hukuk kitabı sayılır.

ORTAÇAĞ

Aquino'lu Tommaso (1225-1274)

Aristoteles felsefesi ile ortaçağ Hristiyan teolojisinin, skolastisizm adıyla bilinen sentezini yarattı.

Sassoferratolu Bartolus (1313-1357)

Mülkiyetle ilgili bireysel çatışmalardan soyutlanmış hukuk prensiplerini uygulama amaçlı olarak geliştiren ilk sistemsel hukuk analizlerinden biri olan *mos italicus*'u (İtalyan usulü) ortaya koydu.

RÖNESANS

Leonardo da Vinci (1452-1519)

Benzersiz bir sanat, bilim ve tasarım sentezi yarattı. İlk sistem düşünürlerinden biri olan Leonardo, yaşayan formlara ilişkin çok disiplinli bir bilim geliştirdi.

Francisco de Vitoria (1492-1546)

İspanyol doğal hukuk ekolünü kurarak, Tanrı'nın doğal kanunlarına uygun adil bir toplum için bilimsel bir hukuk sistemi inşa etme girişiminde bulundu.

Sir Edward Coke (1552-1634)

Ortaçağın son büyük hukukçusu Coke, baronlarla ittifak kurdu, monarşiye karşı ortak hukuku destekledi.

BİLİMSEL DEVRİM

Galileo Galilei (1564-1642)

Matematik ile iç içe bir niceliğe dönüşümüne odaklandı.

Francis Bacon (1561-1626)

Anırsal bilimsel yöntemleri ve doğanın hakimiyetini tutkuyla savundu.

İngiltere'de adalet bakanı olarak görev yaptı. Parlak bir avukat olan Bacon, hukuksal mutlakçılığın ilk savunucularından biriydi.

René Descartes (1596-1650)

Mekanikçi dünya görüşünü geliştirdi. 17. yüzyıl felsefesinin başlıca isimlerinden biri olan Descartes, parlak bir matematikçi ve çok etkili bir bilim insanıydı.

Hugo Grotius (1583-1645)

Kuzey Avrupa'da, rasyonal doğa kanunlarının kartezyen bir bakışla ele alınmasına dayalı doğal hukuk ekolünü kurdu.

BİLİM

Isaac Newton (1642-1727)

Mekanikçi dünya görüşünün matematiksel bir formülünü geliştirdi. Galileo, Bacon ve Descartes'in fikirlerini sentezlediği büyük kuramı, Newton fiziği olarak bilinir. Newton'ın muazzam saygınlığı sayesinde, "doğa kanunları" kavramının yeri sağlamlaştı.

HUKUK

Thomas Hobbes (1588-1679)

Mutlak mülkiyetle birlikte, modern hukuksal düşüncenin temelinde yatan mutlakiyetçi devlet egemenliği kuramını tam anlamıyla geliştirdi.

AYDINLANMA ("AKIL ÇAĞI")

John Locke (1632-1704)

Toplumu temel yapı taşları olan bireylerle tanımlayan atomcu toplum görüşünü geliştirdi; özel mülkiyeti bir "doğal hak" olarak icat etti.

Devlet egemenliğine karşı özel mülkiyetin korunmasına dayalı akılcı doğa kanunları anlayışının baskın çıkmasında belirleyici oldu.

Eleştirel akıl yürütme, ampirizm ve bireysellik, seküler ve maddiyatçı bir yönelimle birlikte baskın değerler haline geldi.

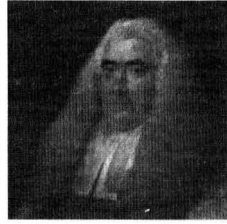

Jean Domat (1625-1696)

Fransız hukuk sistemini rasyonel ve atomcu bir bakış açısıyla ele alan yaklaşımı geliştirdi, bu yaklaşım 1804'te Napoléon Yasası'na dahil edilecekti.

BİLİM

HUKUK

William Blackstone (1723-1780)

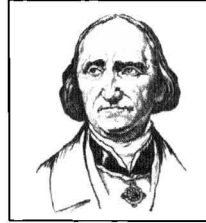
İlk İngiliz hukuku profesörüydü, özel mülkiyeti rasyonel doğal kanunlardan ödünç alınan mutlak terimlerle tanımladı, mülkiyet odaklı hukuk sistemi fikrini geliştirdi.

19. YÜZYIL

Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832)

Mekanikçi dünya görüşüne şiddetle karşı çıktı; şair, filozof ve bilim insanlarını etkisi altına alan romantik hareketin başlıca isimlerinden biri haline geldi.

Friedrich Karl von Savigny (1779-1861)

Rasyonalist doğal hukuku kuvvetle eleştirdi. Romantik bir hukukçu ve tarihçi olan von Savigny, 19. yüzyılda hukuk ilminin dev ismiydi. Hukuksal mutlakiyetçiliğe karşı hukuksal evrim vurgusu, daha önce Montesquieu ile birkaç İskoç hukukçunun çalışmalarında geliştirilmişti.

Charles Darwin (1809-1882)

Newtoncu dünya makinesinin değişmezliğine meydan okuyan evrimci düşüncüyü geliştirdi.

20. YÜZYIL

Werner Heisenberg (1901-1976)

Kuantum fiziği çalışmalarının başlamasına katkıda bulundu; atomlarla ilgili fenomenlerde insan gözlemcinin önemini vurguladı.

François Génys (1861-1959)

Mekanikçi paradigmayı ve bilimsel pozitivizmi eleştirdi, hukuksal yorumcunun yaratıcı rolünü vurguladı.

GİRİŞ

Doğa Kanunları ve Hukukun Doğası

Nil levreği, tatlı su balıklarının en büyüklerinden biridir, iki metreyi aşkın bir boyda, 200 kilogramın üzerinde bir ağırlığa ulaşabilir. Sahraaltı Afrika'da bulunan bu balık, sadece Nil'de değil, Kongo, Nijer ve bölgedeki diğer nehirlerde, Çad Gölü'nde ve başka büyük havzalarda da yaşar. Ne var ki, yarım yüzyılı aşkın bir süredir, yerlisi olmadığı Doğu Afrika'da, Victoria Gölü'nde de bu balığa rastlanıyor; bu nedenle de, bir türün bir ekosisteme dahil edilmesinin istenmeyen sonuçlarına verilen en iyi örneklerden biri haline gelmiş halde. Hubert Sauper'in *Darwin'in Kâbusu* başlıklı parlak belgeseli, 2004'te bu hikâyenin daha geniş bir kamuoyunca bilinmesini sağladı.

Olağanüstü boyutlara, güce ve açgözlülüğe sahip büyük bir yırtıcı olan bu balık, kendi türü de dahil hemen her şeyi yer. Ortalama ömrü 16 yıldır, dolayısıyla sürekli yıkım yaratma potansiyeli muazzamdır. İnsanların ticari üretim amacıyla bu türü Victoria Gölü'ne sokmaları, göldeki endemik türlerin çoğunun ortadan kaybolmasına neden olmuş, feci sosyal ve ekonomik sonuçlara yol açmıştır. Örneğin yerli insanların çoğu, genellikle ihracata yönelik olan büyük ölçekli balıkçılık operasyonları sonucunda, balıkçılıkla ilgili işlere dayalı geleneksel geçim kaynaklarından yoksun kalmıştır. Göl kenarında, balık çiftliği çalışanlarına hizmet etmek üzere kasabalar kurulmuştur ama bu kasabalar, su ve elektrik gibi temel hizmetler dışında pek az şey sunar. Yeni nakit ekonomisine dahil olamayan yöre insanları, iş aramak için evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Fuhuş, AIDS ve sokak çocuklarının uyuşturucu kullanması çok yaygındır. Üstelik Nil levreği, geleneksel biçimde güneşte kurutulamadığından tütsülenerek saklanması gerekir, bu da bölgedeki yakılmaya müsait ağaçların ciddi biçimde azalmasına yol açmıştır.

Modern ekonomik ve hukuksal paradigmanın, yerel bir topluluk üzerindeki etkisine bundan daha iyi bir metafor bulmak zordur. Dünyanın dört bir yanında (bankaların özel mülkiyetinde hukuki bir soyutlamadan ibaret olan) devlet egemenliğinin, özel mülkiyetin ve paranın beslediği bu kısa vadeli doğal kaynak sömürsü paradigması, çevreyi ve yerel toplulukları feda etme pahasına bir avuç insana çıkar üstüne çıkar sağlamıştır. Devlet mülkiyeti ve kapitalist mülkiyet, en başta da modern uluslararası şirketler, Nil levreğinden pek de farklı olmayan bir biçimde yamyamlık eğilimleri gösterir, çeşitli aktörler savaş çıkarma ya da ele geçirme yoluyla birbirini yer.¹

Dünyanın dört bir yanında benzer örneklerle rastlanabilir. Kuzeybatı Pasifik'te, kaynaklardan yararlanmak amacıyla yüz yıldır ormanların yok edilmesi, derelerin çamur ve kum tabakasıyla kaplanmasına neden olarak coğrafyayı mahvetmiş, somon balığının habitatını tehlikeye sokmuştur. Ağaçlar ortadan kaybolurken yerel geçim kaynaklarının çoğu yitip gitmekte. ABD'nin California eyaleti ile batı ve güneybatısındaki bölgelerde çöl nüfusunun her geçen gün artması ve endüstriyel tarımı geliştirmek için su tüketiminin aşırı hale gelmesi, obruklardaki su seviyesinin azalmasına ve yeraltı sularının tükenmesine yol açarak kuraklığın etkisini artırdı, geçim kaynakları ve gıda güvenliği tehdit altında. Dünyanın her yerinde, kısa vadeli ekonomik teşvikler ve insanların başka eylemleri nedeniyle sık sık karşılaşılan kıtlık, hastalık ve nüfus patlamaları, gelir dengesizliğinin ortaya çıkmasında ve çevre koşullarının bozulmasında önemli bir rol oynamakta.²

Tipki Nil levreğinin yeni doğal ortamını yıkıma uğratması ve Victoria Gölü'nde büyük olasılıkla kendi türünü yiyerek bitirecek olması gibi, kaynakları çıkarıp sahiplenilen yıkıcı yöntemlerimize zaman içinde son vermezsek, birçok yüksek yaşam biçimiyle birlikte insan uygarlığının da gezegenden kaybolup gideceğini söylemek abartılı olmaz. Modern kapitalist kurumların dünyanın birçok yerinde Nil levreği gibi davrandığını düşünmek çok da abartılı olmaz. Örneğin küresel şirketlerin, zengin turistleri çekmek için küresel güneyde geliştirdiği projelerin yarattığı yıkım, kurdukları saygın kalkınma ve ekonomik büyüme anlatılarında hiç dikkate alınmaz.

Ama bir çare üzerinde karar kılmak, öncelikle bu sistemin nasıl ortaya çıktığını anlamayı gerektirir. Bugünkü dar görüşlü ekonomik ve siyasal sistemimize kazara varmadık, gerçi ileride göreceğimiz üzere bu iş öyle çok planlı da olmadı. Kitaptaki başlıca tezimiz, önsözde belirttiğimiz gibi, hukuk sisteminin (hukuk kuramının), bilimle birlikte mekanikçi modern dünya görüşüne önemli katkılarda bulunduğuudur. Modernite, en azından 17. yüzyıldan itibaren Sanayi Çağı'nın materyalist yönelimini ve kaynakların çıkarılması, sahiplenilmesi, kullanılması zihniyetini yarattığından ve bu zihniyet de bugünkü küresel krizin temelinde yattığından, dünyanın bugünkü hali için sorumluluğu, biraz olsun hem bilim insanları hem de hukukçular paylaşmalı. Bilim ile hukuk arasındaki ilişkiyi incelerken, hukuk kuramının doğa bilimleriyle şaşırtıcı paralellikler gösteren bir tarihe ve kavramsal yapıya sahip entelektüel bir disiplin olduğunu keşfedeceğiz. Ayrıca bilim ile hukuk arasındaki etkileşimin, “doğa kanunları” ile insan kanunları arasındaki ilişki gibi, zaman içinde evrildiğini göreceğiz.

Bilimde 16. ve 17. yüzyıllarda başlayan mekanikçi paradigma; Galileo Galilei'nin nicelleştirme vurgusunu; Francis Bacon'ın savunduğu, insanın doğaya hâkimiyeti düşüncesini; René Descartes'ın ileri sürdüğü, maddi dünyanın zihinden ayrı bir makine olduğu görüşünü; Isaac Newton'ın nesnel, değişmez “doğa kanunları” olduğu düşüncesini ve John Locke'un ileri sürdüğü akılcı, atomcu toplum görüşünü içerir.

Hukuk kuramı alanında Hugo Grotius ve Jean Domat gibi 17. yüzyıl hukukçularının geliştirdiği akılcı ve mekanikçi paradigma, gerçekliği birbirinden ayrı, tanımlanabilir bileşenlerden, bireysel hakları devlet tarafından korunan mülk sahiplerinden oluşan bir bütün olarak görür. Aslına bakılırsa, John Locke'un savunduğu mülkiyet hakkı ve Thomas Hobbes'un savunduğu devlet egemenliği, hukuksal modernitenin iki örgütleyici ilkesidir.³ Ayrıca yine kartezyen gelenek çerçevesinde, hukuk, bireysel öznenen ayrı “nesnel” bir yapı olarak görülür.

Geçen otuz yıl içinde, bilimin ön saflarında bütünüyle yeni bir paradigma ortaya çıkmıştır.⁴ Mekanikçi dünya görüşünden bütünlükçü ekolojik dünya görüşüne doğru bu paradigma değişikliğinin temelinde, bambaşka bir metafor karşımıza çıkar: Dünyanın bir makine gibi görülmek yerine ağ olarak anlaşılması. Ağlar elbette ki ilişki örüntüleridir;

bu nedenle yaşamı ağlara dayanarak anlamak, ilişkiler ve örüntülerle düşünme becerisini gerektirir. Bilimde bu yeni düşünme biçimi, “sistem düşüncesi” ya da sistemik düşünce olarak bilinir. Doğanın, yaşamı, sömürmeye değil üretmeye yönelik bir dizi ekolojik ilkeyle ayakta tuttuğunu anlamış bulunuyoruz.

Hukuk kuramında ya da kamuoyunun hukuk anlayışında buna mukabil bir paradigma değişikliği henüz yaşanmadı. Fakat böyle bir değişikliğe acilen ihtiyaç duyulmakta, zira bugün yaşanan (hepsi de birbiriyle bağlantılı ve birbirine bağımlı) büyük sorunlar sistem sorunlarıdır, küresel krizimiz de kelimenin en geniş anlamıyla ekolojik bir krizdir.

Bu kitapta, hukuksal paradigmalarda yeni bir “hukuk ekolojisi”ni beraberinde getirecek köklü bir değişikliğe gitme çağrısında bulunuyoruz. Bu yeni ekolojik hukuksal düzenin temelinde, toplumsal gerçekliğin, bireysel “yapıtaşları”ndan oluşan bir küme değil, toplumsal ağ ve topluluklardan müteşekkil bir bütün olarak görülmesi yatar. Bu bakış açısına göre, hukuk nesnel bir yapı değildir, yurttaşların ve yasal toplulukların kendi içlerinde örgütlenip hukuki kimlik kazanarak etkin faaliyet göstermesiyle doğar.⁵

Bütünlükçülükten Mekanikçi Anlayışa

Ortaçağın sonuna dek, dünyanın dört bir yanında kültürler doğayı çok yakından gözlemiş, yaşam biçimlerini ona uyarlamışlardı. Gözlemleri sıklıkla dini ya da mitolojik dille ifade edilmiş, genel olarak doğa ve kanunlarının, Tanrı’dan ya da başka bir ilahi güçten kaynaklandığı düşünülmüştü. Bu inançlar, herkesin uyması beklenen davranış kurallarına işaret ediyordu; hukukun kendisi bile, yükümlülüklerle ve bireyin bir topluluk içindeki, hayatı ayakta tutan dünyayla ilişkili rolüne dayalı son derece manevi bir kavramdı.⁶ Latince “toprağın ekilmesi, tarım” anlamına gelen *agricultura* sözcüğü, emek, bilgi ve beceriye dayalı bir yaratılış ve üretim süreci olarak algılanan, ama kesinlikle bir “değer” çıkarıp sömürme süreci olarak görülmeyen bu derin yükümlülük hissini yansıtır.

Erken çağlarda evrenin ve gezegenin böyle bütünlükçü ve müşterek kavranışı, 16. ve 17. yüzyıllarda maddenin incelenmesinin savunuldu-

ğu, Galileo, Descartes ve Newton'ın mekanikçi biliminin öne çıktığı Bilimsel Devrim'e dek baskın olmaya devam etti. Doğa artık birbirinden ayrı, ölçülebilir parçalardan oluşan bir makine olarak görülüyordu. Galileo, bilim insanlarının, kendilerini maddi cisimlerin şekil, sayı ve hareket gibi ölçülebilen, nicelleştirilebilen özelliklerinin incelenmesiyle sınırlamaları gerektiğini ileri sürmüştü. Renk, ses, tat ya da koku gibi diğer niteliksel özellikler, sadece öznel zihinsel yansımalar, bilim alanının ve bilimin doğayı matematiksel terimlerle tanımlama amacının dışında tutulmaları gerekiyordu.

Galileo'nun, bilim insanlarının dikkatini maddenin ölçülebilir özelliklerine yöneltme stratejisi klasik fizikte son derece başarılı oldu, ama ağır bir bedel de ödenmesi gerekti. Galileo'dan sonraki yüzyıllarda, niceliklere odaklanmak, maddenin incelenmesiyle sınırlı kalmayıp tüm doğal ve sosyal fenomenlerin ele alınmasına kadar yayıldı. Sonrasında gelen Descartes ve Newton'ın mekanikçi bilimsel dünya görüşü, niteliksel özellikleri dışarıda bırakmakla kalmayıp güzellik, sağlık ya da etik duyarlılık gibi daha karmaşık nitelikleri de es geçti. Nicelleştirmeye yapılan vurgu, bilim insanlarının, birkaç yüzyıl boyunca yaşamın birçok temel özelliğini anlamalarını engelledi.

Bilim ve Hukukta İktidar

Bütünlükçü doğa görüşü yerini dünyayı bir makine olarak gören metafora bırakınca, bilim doğa üzerinde hâkimiyet sağlamak ve onu denetlemek için kullanılabilecek bilginin peşine düştü. Hukuk düşüncesinde de benzer bir hareket söz konusuydu. Descartes'ın çağdaşı olan Grotius ve Domat gibi hukukçular, gerçekliği birbirinden ayrı, tanımlanabilir bileşenlerden (özgür bireysel aktörler) oluşan bir topluluk olarak gören, mülkiyeti de devletin güvence altına aldığı, doğayı geliştirmek yani onu fiziksel nesnelere dönüştürmek için bireysel bir hak olarak düşünen dünya görüşünü geliştirdi. Aslına bakılırsa, 17. yüzyılda John Locke'un savunduğu mülkiyet ile Thomas Hobbes'un savunduğu devlet egemenliği, hukukçuların yasal mutlakiyetçilik olarak da bildiği hukuksal modernitenin örgütleyici iki ilkesidir.⁷ Aynı tarihlerde hukuk da, Descartes'ın bugün hukuksal düşüncede varlığını hâlâ sürdüren

bir başka mirası olarak, yorumcusundan ayrılmış “nesnel” bir çerçeve olarak görülmeye başladı.

Hukukçu ve bilim insanı Francis Bacon’ın savunduğu insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurması fikri, doğanın hiç olmadığı kadar güçlü teknolojilerle sömürülmesini ve yıkıma sürüklenmesini beraberinde getirdi.⁸ Bacon ve çağdaşlarının dünyası, topluca “müşterek varlıklar” olarak bilinen ormanlar ya da balık yatakları gibi son derece zengin umumi kaynaklarla ve bunların yanı sıra lonca ve köy topluluğu gibi müşterek kurumlarla şekillenmişti. İmalatı ve sanayiye geliştirmek için ihtiyaç duyulan sermaye yok denecek kadar azdı. Şahsi mülk ya da hissedarlı şirket gibi kurumlar ve egemen devletler (ayrıca genel sözleşme serbestisi ve kusurlu sorumluluk), bu müşterek varlıkların bir bölümünü bazı kişilerin elinde yoğunlaşmış sermayeye dönüştürmek için yaratıldı. Bu kurumsal plan, şaşırtıcı bir başarı kazandı. Üç yüzyıldan kısa bir süre zarfındaysa koşullar tersine döndü: Bugün müşterek varlıkların son derece kısıtlı, sermayeninse son derece bol olduğu bir dönemi yaşıyoruz.”

Hukuk, iktidarın bu “doğallaştırılma”sında temel bir rol oynadı.¹⁰ Egemen devlet ve egemen özel mülk sahibi, sosyal ilişkilere ve insanların doğanın ekolojik gereklerine uymasına dayalı önceki hukuksal düzenin yıkılmasında, iki kudretli müttefik olarak hareket etti. Hukuk, insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurmasının aracı olarak kullanıldı, insanları doğanın üretken süreçlerine katılmaktan giderek uzaklaştırıp, ortaçağa özgü eski organik bilgeliliğin önüne geçti. Bu tarihten sonra, doğanın insanlığa “ait” olduğu düşünüldü; başlıca amacı insan ihtiyaçlarını tatmin etmektir. Geleneksel tarım uygarlıklarında gündelik yaşam deneyimleri, ne kadar sert ve çirkin olsa da, insan topluluklarını toprağa bağlıyor, toprakla sembiyotik bir ilişkiyi ayakta tutuyordu; modernitenin yükselişiyle birlikte, hukuk ve bilim, insan ile başka bütün yaratıklar arasında bir tezat kurmaya, insanları ekolojik zincirlerinden “kurtarmaya” yarar oldu. Diğer canlıların “doğal vaziyet”te yaşadığı düşünülüyordu ama insanlar artık bu kategoriye ait değildi. İnsanlar bilim sayesinde doğayı çözmüştü, teknolojiyi kullanarak onunla oynuyor, özel mülkiyet ve egemenlik gibi hukuksal kurumlar sayesinde doğanın özünü bir metaya, sömürebileceğimiz ya da “iyileştirebileceğimiz” fiziksel bir nesneye dönüştürebiliyorduk.¹¹

Günümüzde de, mevcut ana akım görüş esasen aynıdır, çoğu insan Nil levreğini Victoria Gölü'ne götürmeyi bu nedenle “doğal” (hukuka uygun hatta gelişme ve büyüme açısından yararlı) bulmuştu. Genel olarak kamuoyu, örneğin bir gölün ya da kâr getirebilecek başka bir kaynağın ortak mülkiyetiyle ilgili olarak, kendi çıkarını gözetken davranışın, doğal olarak değer yaratıp bu kaynaktan faydalanmak olduğu kanısını paylaşır. Nil levreğinin yaşam alanının dışında başka bir yere taşınması, kirlenmemiş bir koyda yapılaşma faaliyetlerine girişilmesi, Alaska’da petrol bulmak için toprağın kazılması ya da hidrolik kırma (*fracking*) teknolojisinin uygulanması gibi faaliyetlerin hepsi, özel mülkiyetle korunan ekonomik özgürlük uygulamalarıdır ve bu da bireylere bağımsızlık sağlar. Bu özgürlüğü kontrol edebilecek yegâne amil, ikisi arasındaki sıfır toplamı denklemde ağır basan devlettir (devlet yönetiminin ağır basması mülkiyet serbestisinin daha az olması, serbestinin ağır basmasıysa yönetimin daha geride kalması anlamına gelir); bu denklemin kendisi de bir doğa kanunu olarak algılanır. Hukuk (dışsal bir limit) belirli bir eylemi kısıtlamıyorsa, akılcı aktörün kaynak çıkarmakta serbest olduğu varsayılır. Üstelik birbirini karşılıklı olarak dışladığı anlaşılan bu alanların, yürütülemez bir mantığın hükmünde olduğu düşünülür: Piyasanın öne çıkması devletin geride kalması, devletin öne çıkmasıysa piyasanın daha geride kalması demektir.

Piyasa ve Devlet

Gezegelimizde gidişatın dramatik bir hal almasının ardında, bu mekanikçi mülkiyet ve egemenlik görüşü yatmaktadır. Şirketleri iktidar sahibi kılan ve devlet tarafından desteklenen mülkiyet hakları, BP’nin Deepwater Horizon petrol kuyusunda çeşitli güvenlik önlemleri almayı ihmal ederek kârını artırmasını doğal hale getirmiş, bu da Meksika Körfezi’nde yıkıcı bir kirlenmeye neden olmuştur; Exxon’un, Exxon Valdez’deki radarı onarmaktan kaçınması da keza doğal karşılanmış, sonuçta Alaska’da yer alan Prince William Koyu’ndaki ekosistem bozulmuştur. Doğal kaynakların serbestçe çıkarılıp kullanılmasını sağlayan, kültürel olarak inşa edilmiş bu mekanizma nedeniyle eşik-altı ipotekli konut kredisi balonu ortaya çıkmış, Afrika’da AIDS ve sıtma tedavisiz kalmış, silah kaçakçılığı alıp başını yürümüş, finansal “yaratıcılık”

birçok kişinin hayatını tehlikeye atmıştır. İktidarın devlet kurumlarının elinde toplanması, Çernobil ve Fukuşima nükleer felaketlerine yol açmış, doğanın insan kullanımına uyarlanacak bir makine olarak görülmesi, Victoria Gölü’ndeki trajediye ve benzer ekolojik felaketlere yol açmıştır.

Modern mülkiyet hakları bu yapılanmalarıyla hukuk sisteminin katılımcılarının davranış biçimini belirlemekle kalmaz, daha da önemlisi, hükümetlerin elinde toplanan iktidarın karşısında bile dikkat çekici bir bağımsızlık sergiler.¹² Şirketlere sonsuza dek “yaşama”larını mümkün kılan ama uzun vadeli sonuçlardan hukuksal olarak kaçınmalarını mümkün kılan haklar tanındığında, yurttaşlık sorumluluklarından kolayca kaçabilirler. Bireyi merkez alan mülkiyet haklarına dayalı hukuk kendi başına var olur, en iyi niyetli, en kudretli değişim güçlerini bile alt edebilir.

Bugün siyasal tartışmaların hepsi, güçlü bir akademik disiplin olan ekonomiye sıkı sıkıya bağlıdır; ekonomi müspet ilim olma iddiasını başarıyla ileri sürerek, politika ve kanun yapılmasına yön vermiştir. Maalesef ekonomi, mekanikçi paradigmanın bir sonucu olarak, hâlâ geleneksel bilimsel düşüncenin tipik bir özelliği olan, kısa vadeli, doğrusal ve nicelikçi bir eğilim taşımaktadır.¹³ Hukuk sistemini ekonomiyle fetheden, mülkiyet ve devletin çifte egemenliğine dayalı bu işe yaramaz genel geçer görüş, bugün ekolojik açıdan yıkıcı faaliyetlerimizi körüklemekte. Ekonomi kanunları olarak adlandırılan sistem büyük çarpıtmalara neden olur, çünkü bir kurumun kaynakların çıkarılmasına yönelik münferit davranışlarını teşvik ederken, faydalı edimleri körelten büyüme hedefleri koymasının doğal ve arzu edilen bir şey olduğu varsayımına dayanır. Örneğin, su bir meta olarak değerlendirilirse, “kıtlık” kanunları, suyun bir fiyatı olmasını, insanların onu serbestçe kullanamamasını arzu edilen bir şey addeder. Ekonomistler, fiyat artışının tüketilen miktarı azalttığını söyleyerek, bu gözlemden olabildiğince yararlanmıştır, dolayısıyla kamuya ait su sistemlerinin kâr amacı güden şirketlere devredilmesini tavsiye etmek için, ekolojik bir argümana başvururlar. “Arz ve talep” kanunları, bir şirketin, büyüyüp zenginleşmek için ürününü olabildiğince fazla satmasını maalesef doğal kılar. Bu nedenle şirketler, çoğu Batılının aşırı uzun süren duş keyfi sayesinde kâr eder. Ekonomik aktörler, uzun vadede ekolojik dengenin

sağlanmasına ihtiyaç duyulduğunu düşünmeksizin, “doğal olarak” kendi girişim fırsatlarını genişletmek üzere eylemde bulunur, reklam yoluyla bireysel isteklerin üretilmesine daha fazla yatırımda bulunur, dolayısıyla yararsız, çevreye zararlı metaların üretilmesi başlıca öncelikleri haline gelmiştir.¹⁴ Örneğin şampuan üreten şirketler, uzun ve tazeleyici bir duşu bireysel memnuniyetin bir koşulu olarak teşvik ederken, su şirketleri, musluk suyundan 500 kat daha kârlı olduğundan, kirlilik yaratan kamyonlarda taşınan şişelenmiş suları içme ihtiyacı yaratır. Söz gelimi California’da musluk suyunun bin galonu 1,60 dolar, şişelenmiş suyun bir galonuysa 90 senttir*, dolayısıyla, şişelenmiş suyun maliyeti, musluk suyunun maliyetinin 560 katıdır.¹⁵

Kanunlarımızın ve ekonomimizin feci etkileri bu noktada gayet açık görülüyor ama bu anlayışın, politika yapma biçimine bir etkisi olmamıştır. Bilakis, hukuk sistemi, sürdürülemez kalkınma modelimizi mülkiyet haklarıyla taştırmıştır. Bugünkü siyasal ve ekonomik tartışmalar, fragmentasyonun ve doğrusal düşünmenin hâkimiyetindedir, teknolojik ilerlemeye ve sonlu bir gezegende sonsuz büyümeye, dayanağı olmayan bir inanç beslenir. “Kalkınma” fikri temelde nicelikseldir, 17. yüzyılın “ilerleme” anlayışına dayanır ve günümüzde, toplumsal zenginlik ölçüsü olarak gayri safi milli hasıla kavramını baz alır. Ama kalkınma, doğal ve insani kaynakların dizginsizce kullanılmasının ve sömürülmesinin, ekolojinin temel ilkelerine ters düştüğünü kabul etmeye yanaşmaz. Bu ilkelerin çiğnenmesinin, bir dağa tırmanırken yerçekimi kanununun göz ardı edilmesi kadar ölümcül sonuçları vardır, çünkü bu etkiler zamana yayılır ve genellikle tek bir kişiyi etkilemez. Eyleme geçilmesini sağlayacak kadar net bir şekilde tarif edilmeleri daha zordur. Dolayısıyla, genellikle şirketler tarafından yaratılan kuşku havası, örneğin küresel ısınmanın insan kaynaklı olduğu gibi bilimsel hakikatler karşısında bile varlığını sürdürebilir.¹⁶

Devlet de piyasa da insan eliyle yapılmış kanunlarla tayin edilir, fakat bilimsel katı bir bakışla dış dünyanın nesneleri olarak tanımlanabilecek doğal gerçeklikler olarak sunulurlar. Ne var ki, birazdan göreceğimiz üzere, devlet ve piyasa doğal değil sadece kültürel ürünlerdir.

* Bir galon, ABD’de 3,78 litreye karşılık olarak kullanılmaktadır -en.

Kanunların değişmez bir statükoyu temsil etmediği ama her zaman insanların amilliliğiyle değiştirilebileceği hatta aslında değiştirildiği gerçeğini sıklıkla gözden geçiririz. Hukukun bu değişebilir niteliği, gereği gibi kullanılırsa, yıkımdan uzaklaşan, üretken, ekolojik olarak sürdürülebilir insani girişimlere yönelen bir yolu temsil eder. Bu yolu tutmak için, öncelikle bilim ve hukukun bugünkü dünya görüşlerini dikkatle değerlendirmemiz gerekiyor.

Yeni Bir Bilimsel Algı

Bilimin ön saflarında, son 30 yıl içinde dramatik bir paradigma değişimine tanık olunarak, Descartes ve Newton'ın mekanikçi ve indirgemeci dünya görüşlerinden sistemik ve ekolojik bir dünya görüşüne geçildi. Maddi dünyanın, nihayetinde birbirinden ayrılmaz ilişki kalıplarından oluşan bir ağ olduğunu, gezegenin tamamının canlı, kendi kendisini düzenleyen bir sistem olduğunu keşfettik. İnsan bedenini bir makine, zihni de ayrı bir oluşum olarak gören görüş, yerini sadece beyni değil bağımsızlık sistemini, bedensel dokuları hatta her bir hücreyi canlı, bilişsel bir sistem olarak gören anlayışa bırakıyor. Evrim artık varoluş yolunda rekabetçi bir mücadele olarak değil, sürekli yeniliklerin ortaya çıkmasının ve yaratıcılığın itici gücüyle gerçekleşen, işbirliğine dayalı bir dans olarak görülmekte. Örgütlenmede karmaşıklık, ağlar ve kalıplara yapılan yeni vurguyla birlikte, nitelikleri konu alan yeni bir bilim doğuyor ağır ağır.

Mekanikçi bir hayat görüşünden sistemik bir hayat görüşüne doğru bu paradigma değişiminin altında, temel bir metafor farkı görüyoruz: Dünyayı bir makine olarak görmek yerine, onu bir ağ olarak anlamaya başlamak. Daha önce belirttiğimiz üzere, hukuk ve ekonomi alanında benzer bir paradigma değişimi henüz gerçekleşmiş değil. Bu kitapta, temel ekoloji ilkelerinin tanınıp kabul edilmesi ve güncel bilimdeki yeni sistemik düşüncenin benimsenmesi sayesinde, hukuksal paradigmada da bir değişime gidilmesi çağrısında bulunuyoruz.

Mekanikçi bilimsel yaklaşım bize birçok açıdan çok faydalı olmuştur, hâlâ da olmaya devam etmektedir; söz gelimi, Newton ilkelerini kullanarak köprü inşa edebiliriz. Ama bu yaklaşımın sınırları, özellikle

hukukla ilgili olarak, giderek daha da görünür hale geliyor. Şirketlerin kaynak çıkarmakla ilgili mülkiyet haklarını doğal haklar olarak korumakla bir tür Frankenstein yarattık, öyle ki aslında hukukun yaratıcıları olan bireysel aktörler, bu yaklaşımların neden olduğu daha yıkıcı sonuçların önüne geçme gücüne artık sahip değilmiş gibi görünüyor.

Bilimin ön saflarındaki sistemik düşünceye rağmen, hukuk ve ekonomi disiplinleri, gerçekliği mekanikçi bir biçimde görerek, kısa vadeli bir bakış açısını desteklemeyi sürdürüyor. Bakış açılarının merkezine, atomlaştırılmış ve soyut bir bireysel mülk sahibini yerleştiriyorlar. Bu atom, kamuya ait varlıklardan başkalarının zararı pahasına değer elde ederek Yeryüzü'nün sahibi gibi davranabilir, böylece "su testisi su yolunda kırılır" sözünün klasik bir örneği olarak, müştereklerin trajedisi diye bilinen meşhur metaforu yaratır.¹⁷ Mülkiyeti devletin kısa vadeli birikim ve kaynak çıkarmayı mümkün kılmak amacıyla koruduğu bir hak olarak gören egemen anlayış, bugünkü hukuksal düzenin doğal yapıtaşlarından biri haline gelmiştir, bu nedenle de, birbiri ardına patlak veren krizlerin sorumlusudur. Hukuku, tek tek atomların davranışlarının "doğal" olmaktan uzak, yasal ya da yasadışı diye sınıflandırılmasını sağlayacak önceden mevcut bir çerçeve ya da bir "amaç" olarak gören mevcut kolektif algı, modernitenin kültürel inşalarından biridir sadece. Dolayısıyla modern hukuk, *res cogitans* ("düşünen varlık") âleminde bulunan insan amilliğinin gündelik alanında esasen ayrı olan, (Descartes'in *res extensa* yani "uzamı olan varlık"ına benzer şekilde) nesnelleştirilmiş bir hukuk düzeninin kartezyen ayrılığını temsil eder (bkz. İkinci Bölüm).¹⁸

Gelinen nokta kaçınılmaz değildir. İnsanlar bilim ve hukuku kullanarak ortak mülkiyetlerini metaya, sonra da sermayeye çevirebildi, aynı şekilde bu yolu tersine döndürüp, artık aşırı boyutlara ulaşan sermayemizi yeni müşterek varlıklara dönüştürme becerisine de sahibiz. Hukukun ekolojik bir biçimde dönüştürülmesi, ortak bir ekonomiye, ekolojiye uygun bir mimariye, çevreye gösterilen özene sürekli bir yatırım oluşturarak, sermayeyi doğal müştereklere dönüştürebilir. Böyle bir hukuk, özelleştirmeler karşısında interneti koruyarak ya da kaynak çıkarma özgürlüğünün korunması yerine üretken mülkiyet hukuku

sistemlerinin kullanılmasını zorunlu kılarak, sermayeyi de sosyal ve kültürel müşterek varlıklara dönüştürebilir.

Bu sürece acilen ihtiyaç duyulmakta, hatta geç bile kalındı. Modernitenin şafağında, yeni bilgilerin bir sonucu olarak, Dünya'yı Güneş sisteminin merkezinden çıkarıp yerine Güneş'i geçirmiş Kopernik Devrimi kadar basit ve devrimci bir yol bekliyor bizi. Bu süreç, ekoloji hakkında sahip olduğumuz yeni bilgiler ışığında, özel mülk sahibini hukuk sisteminin merkezinden çıkararak, yerine müşterek varlıkları koymamızı gerektiriyor. Bunu yapabilmek için, hukuk yapısını en ince ayrıntısına kadar incelememiz, ekolojinin temel ilkelerini ve bugün bilimdeki yeni sistemci düşüncüyü yansıtacak şekilde yeniden düşünmemiz gerekiyor: Özne ile nesne arasında hiçbir mekanikçi ayrıma gidilmemeli; hukuksal düzenin yapıtaşları bağımsız atomlar değil, topluluk ve ilişkiler olmalı. Gerçeklik de, topluca düşündüklerimiz ve yaptıklarımızın peşinden gelir.

Hukuksal düzen, bir dünya görüşünün uygulanması ve dönüştürülmesi için en önemli araçtır, dolayısıyla, insan eliyle yapılmış kanunlar yeni fikir ve değerleri uygulamamızı sağlayan araçlar olur. Yaptığımız kanunları ve bunların yaşayan, canlı bir gezegenin ekolojisine hükmeden kanunlarla ilişkilerini yeniden düşünmemiz gerekiyor. Hukukta bir tür Kopernik Devrimi anlamına gelen böyle bir yeniden düşünmenin, akıl hocası ve örnek olarak doğayı kullanması, müşterek varlıkları ve uzun vadeli bakış açısını merkeze yerleştirmesi gerek. Artık "hukuk mekanizması" üzerine düşünmeyi bırakıp, bir "hukuk ekolojisi" üzerine düşünmeye başlamamız gerekiyor. Bundan sonraki bölümlerde hukukta böyle bir paradigma değişiminin niteliğini tartışacak, bu değişimi, bugün bilimde dünya görüşlerinin değişmesiyle ayrıntılı olarak karşılaştıracacağız. Bir ön değerlendirme olarak, argümanımızın temel noktalarını bir sonraki sayfada yer alan tabloda özetledik.

Bilim ve Hukukta Paradigma Değişiklikleri

BİLİM

HUKUK

Mekanikçi Paradigma ("Makine olarak Dünya")

Fiziksel gerçeklik birbirinden ayrı yapıtaşlarının bir toplamıdır.	Toplumsal gerçeklik, birbirinden ayrı bireylerin bir toplamıdır.
Bilimsel bilgi, doğaya hâkim olmak ve onu denetlemek için kullanılır.	Hukuk, kaynakları çıkarıp sömürme amaçlı mülkiyeti, bireysel bir hak olarak korumak için kullanılır.
Akıl yürütme yoluyla bilimsel hakikate ("doğa kanunları"na) varılabilir.	Doğal hukuk insan aklına dayanır.
Bilimsel betimlemeler nesnel, gözlemleyenden bağımsızdır.	Hukuk, yorumcusundan ayrı, nesnel bir çerçevedir.

Sistemci, Ekolojik Paradigma ("Bir Ağ Olarak Dünya")

Fiziksel gerçeklik, birbirinden ayrılmaz ilişkilerden oluşan bir ağıdır.	Sosyal gerçeklik sosyal ağ ve topluluklardan oluşur.
Bilimsel bilgi ("ekolojik okur yazarlık"), doğadan öğrenmeyi ve onunla işbirliği yapmayı amaçlar.	Yeni ekolojik hukuksal düzen, eko-okuryazar yurttaşlarca müştere olarak varlıkları korumak ve üretmek için kullanılacaktır.
Bilimsel bilgi her zaman yaklaşıktır; bilim camiasında görüş birliği inşa eden bir süreçten doğar.	Hukuk, yurttaşların, kendi kendilerini örgütleyen topluluklarda fiilen uğraş halinde olmasıyla doğar.
Bilimsel tanımlar, gözlemleyene ve bilgi edinme sürecine dayanır.	Hukuk, yurttaşlardan oluşan muteber toplulukların hukuk saydığı şeydir, insanların sosyal gerçekliği yorumlamasına dayanır.

Hukukun Ekolojisi

Bilimsel olarak en mutlak anlamıyla ekoloji, ekolojik bir topluluğun üyeleri ile içinde bulundukları doğal ortam arasındaki ilişkilerin bilimidir. Dolayısıyla, bu anlam çerçevesinde hukukun ekolojisi, ekolojinin temel ilkeleriyle tutarlı, onları dikkate alan bir hukuk düzenini ifade eder. Hukukun ekolojisi, hukuki kurumların, özel mülkiyet ve devlet otoritesinin mekanikçi işleyişi altında birer doğal kaynak sömürme makinesi olmaktan çıkıp, ekolojik topluluklara dayalı kurumlara dönüştürülmesi sürecini ifade eder. Hukukun ekolojisi, gelecek kuşakların çıkarına ve genel olarak bütün insanlığın hayatta kalması adına doğaya bakılması ve doğanın korunmasını amaçlayan bir ekonomik yöntem

arayıncıdır. Hukuk, atıkların ve tüketimin azaltılması da dahil olmak üzere, uzun vadede ekolojik olarak hayatta kalmanın doğal stratejilerini taklit etmelidir.

Ekoloji, daha kapsamlı ve metaforik bir anlamda, belli bir fenomenin bağlamını tanımlayan ilişkiler örüntüsünü ifade eder.¹⁹ Örneğin eğitimin ekolojisi, eğitim ile bilgi, kariyer, ekonomi, akıl, etik ya da siyaset arasındaki ilişkiler anlamına gelir, bu ilişkilerin hepsi de, topyekûn bir ilişkiler örüntüsünün bir parçası olarak algılanır. Bu geniş anlamıyla “hukukun ekolojisi” dediğimizde, hukuku siyaset, ekonomi, adalet, din ve toplumsal iyi davranış normları, ahlak ve benzerlerinden bağımsız, ayrı bir bağımsız alan olarak görmeyen bir hukuk düzenini kast ediyoruz. Bu kavrayış hukuku bir fenomenler (hukukun nasıl “olduğu”) ve bir değerler (nasıl “olması gerektiği”) alanı olarak da ayırırız.

Başka bir deyişle, hukukun ekolojik olarak kavranması, hukuku profesyonelleşmiş, “orada bir yerde” önceden var olan, düzenlediği ve belirlemeye çalıştığı davranışlardan ayrı nesnel bir çerçeveye indirgermez. Aksine hukuk her zaman bir “müşterekleştirme” sürecidir, ortak bir amaç ve kültürü paylaşan toplulukların, toplumsal üretim amacıyla düzen ve istikrarı korumak için ortak iradelerini kurumsallaştırdıkları uzun vadeli kolektif bir eylemdir. Dolayısıyla, hukukun ekolojisinin ve “eko-hukuksal” düzen dediğimiz şeyin yapıtaşı, bireyden ziyade topluluktur (açık bir ilişkiler ağı). Böyle bir eko-hukuksal düzen, insanların bu gezegen üzerinde ayakta kalmasının, hayatın yıkımıyla, doğa üzerinde büyüme amacıyla hâkimiyet kurmakla güvence altına alınmadığını kabul etmeye dayanır. Bilakis, yaşayan gezegenimize bakmayı amaçlayan bir ekonomiyi kurmaya çalışır; üretken, karmaşık ilişki örüntülerine odaklanır.

Böyle bir hukuksal düzen gereği gibi devam edebilmek için işleyişi ve doğasına ilişkin temel bir kamusal kavrayışa gereksinim duyar, çünkü hukuk onu oluşturan bileşenler olan sosyal aktörlerden, yani bireylerden doğrudan etkilenir ve onlar tarafından belirlenir. Bugün, böyle temel bir hukuk anlayışı ve bilinci ciddi biçimde eksiktir. İhtiyaç duyduğumuz devrim, bizi bu noktaya getiren devrimler (Kopernik, bilim, sanayi, burjuva) gibi kolektif bir girişimdir. İrk, sınıf ve toplumsal cinsiyetten bağımsızdır ama herkesin, temel bir ekolojik okur yazarlığın yanı

sıra doğaya, bugünün dünyasında hukukun işleyişine dair bir anlayış geliştirmesini gerektirir. Hukuku ve bilimi birer kültürel eser, kolektif girişim, insanlığın büyüleyici ve etkileyici yolculuğunun birer parçası olarak görmeli, tarihimizden ders almalıyız.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bilim ve Hukuk

Batı'nın düşünsel tarihinde kapsamlı bir gezintiye çıktığımızda, fikirleri doğa kanunları ve insan kanunları kavramlarının eş zamanlı evrimini şekillendirmiş birçok büyük bilim insanı ve hukukçuyla karşılaşır, kimi zaman hem büyük bir bilim insanı hem büyük bir hukukçu olan insanlar görürüz. Bu hikâyeyi açıkça anlatabilmek için, bilim ile hukuk kuramı arasındaki benzerlikler ve farklılıklara ilişkin yaygın bazı yanlış anlamaları ortaya koymamız gerekiyor.

Hem bilim hem hukuk, kuramsal ve uygulamalı bir bileşen içerir. Uygulamalı bilim başka şeylerin yanı sıra teknoloji üretir, özel teknik yeterliliklerin gelişmesini sağlar. Böylece bilim ve teknoloji sıkı sıkıya birbirine bağlı ama birbirinden hayli ayrı alanlarda iş görür, öyle ki teknoloji çoğu zaman başını alıp kendi yolunda ilerler.

Benzer bir fenomen hukukta da yaşanır. Hukuk kuramı ile hukuk pratiği arasında açık bir ayrım vardır.¹ Bir yandan, (hukuk bilimi ya da felsefesi olarak da bilinen) hukuk kuramı kanuni fenomenlerle ilgili kuramsal bir araştırmadır. İnsanların yaptığı kanunlar hukuk kuramının konusudur, tıpkı bilimin konusunun doğa kanunları olması gibi. Öte yandan, hukuk pratiği birçok bakımdan teknolojiye tekabül eder. Teknoloji gibi onun da, hukuk biliminden hayli özerk bir yaşamı vardır, hukukçular kimi zaman “kitaplardaki hukuk” ile “pratikteki hukuk” ayrımı yapar.²

Jus ve Lex

Bu paralellikleri daha iyi anlamak için hukukçular için gayet bilindik olan ama genel olarak kamuoyunun bilmediği temel bir ayrım yapmamız gerekiyor. İngilizcede “law” terimi (hukuk ve kanun), başka dillerde

iki ayrı kelimeyle ifade edilen iki farklı olguyu ifade etmekte kullanılır. Latin hukukçular Batı hukuk geleneğinin şafağında *jus* (hukuk) kavramı ile *lex* (kanun) arasındaki ayrımı belirlemiştir. Başka birçok dilde benzer bir ayrım görülebilir: Fransızcada *droit* ile *loi*, İspanyolcada *derecho* ve *ley*, İtalyancada *diritto* ve *legge*, Almancada *Recht* ve *Gesetz*, Rusçada *pravo* ve *zakon* gibi.

Tüm bu dillerde *jus*, yani hukuk, çeşitli ortamlarda yeniden üretilebilecek kadar genel, az çok tutarlı bir dizi ilke ve kuralı insan ilişkilerinin gerçekliğinden soyutlayan kavramsal bir çerçeve anlamına gelir. Bu çerçeve, profesyonel olarak çeşitli biçimlerde görev yapan hukukçular (profesörler, yargıçlar, avukatlar ve hukuk felsefecileri) tarafından kuramsal olarak tartışılır, ayrıntılandırılır ve sürekli değiştirilir. Çalışmalarıyla hukukun çerçevesini değişen sosyal, siyasal ve kültürel koşullara sürekli uyarlayan hukukçular, mesleki görevleri dahilinde “kanun yapar”lar. Kuramsal çalışmalarla uğraşan, üniversitelerde disiplin olarak hukuk öğreten akademisyenlerin ve yargı yetkileri çerçevesinde bu ilkeler ile kuralları fiili toplumsal çatışmaları çözmek için uygulayan yargıçların rolleri, Batı hukuk geleneğinde özellikle önemlidir.³

Hukuk bilimi, yani kuramsal hukuk disiplini, hukukçuların alanıdır ve genel olarak halk tarafından pek bilinmez; insanlar çoğu zaman yaşamlarımızı düzenleyen kanunların zengin düşünsel bileşenlerinin farkında değildir. Hukuk fikrini genellikle sadece *lex* [çoğulu *leges*], yani “kanun” terimiyle ifade edilen şeye indirger: Olgusal bir durumu düzenleyen, uygulama yetkisine sahip yönetici makamın iradesini yansıtan somut kurallar. Bu tür özel kanunlar, genellikle hukukçuların yorum faaliyetleriyle (yine çeşitli kurumsal yetkileri dahilinde) hukuk kuramının geniş çaplı planına uygun hale getirilir, böylece kanuni bir sistem olarak (yani belli yasaların akılcı ilkeler doğrultusunda düzenli bir bütün haline getirilmiş haliyle) hukukun bir parçası haline gelir. Bu nedenledir ki, ABD ve Fransa’nın hukuk sistemleri, sadece bu ülkelerde uygulanan kuralların toplamından ibaret değildir. Her ülkede bizi yöneten kanunlar, düşünsel açıdan daha yüksek düzeyde yer alan, kültürümüzün derin bir parçası olan *jus* kavramını da içerir.⁴

Nesnel bir hukuksal düzen mülkiyet hakları ve kişisel haklar gibi öznel bireysel hakları belirler ve tanımlar. Yukarıda belirttiğimiz dillerde

jus terimini karşılayan terimler, İngilizce “right” (hak) terimiyle karşılanır; “right” hem nesnel hukuksal çerçeve hem de öznel hak fikrini aklı getiren bir terimdir. Haklar, Batı hukuk kuramında koruma altındaki özgürlük alanları olarak görülür.⁵

Lex olarak hukukun anlamı bir değer ifade etmez; onu yaratan ve resmen uygulayan, dolayısıyla bağlayıcı kılan kurumsal güce atıfta bulunur. Hukukun *jus* olarak daha geniş anlamı ise, tersine, istenen değerlerle yüklüdür; adillik, dürüstlük ve (kanuna aykırılığın aksine) doğruluk fikirleriyle ilişkilidir.

Kural Koyucu Kanunlara Karşılık Tanımlayıcı Kanunlar

Öyle görünüyor ki, doğa kanunları ile insanların yaptığı kanunlar arasındaki kilit farklardan biri, doğa kanunlarının tanımlayıcı (doğadaki bir şey hakkında bilgi verici) olmasına karşılık, insanların yaptığı kanunların kural koyucu (normatif, insanlar için davranış ölçütü belirleyici) olmasıdır. Ne var ki, bu kanunların bilimde ve hukuk kuramında kavramlaştırılma biçimleri arasında şaşırtıcı paralellikleri araştırırken, bu kesin ayrımın da değiştirilmesi gerektiğini göreceğiz. Bir yandan, ilgili kanunları belli bir toplumsal ilişkiler ağından soyutlayan hukukçuların pratiğinde tanımlayıcı bir unsur olarak karşımıza çıkar. Öte yandan, bilimde, özellikle de ekoloji ve iklim bilimi alanında son dönemde yapılan keşifler, küresel çevre krizini aşmak istiyorsak, ekosistemlerde milyarlarca yılda evrilerek besin zincirini ayakta tutan ekolojik ilkelelerin, insanların davranışları açısından kural koyucu kanunlar olarak anlaşılması gerektiğini düşündürüyor.

“Doğal Kanun” ve “Doğa Kanunları”

Doğa kanunları ile insanların yaptığı kanunları karşılaştırırken, “doğal kanun” ile “doğa kanunları” terimlerini birbirine karıştırmamaya dikkat etmeliyiz.⁶ Hukuk dilinde “doğal kanun”, ilahi bir kaynaktan ya da insan aklından kaynaklanmış olabilecek, ıslah edici daha yüksek bir ilkeyle tutarlıysa bağlayıcı olması gereken bir kanunu ifade eder. Bu anlayış, “hukuksal pozitivizm” denilen düşünce ekolüyle doğrudan

çelişkilidir. Hukuksal pozitivistlere göre, kanun adil hatta akılcı olsun olmasın, bağlayıcı gücünü egemen bir otoriteden alır.

“Doğa kanunları” teriminin kökeni gayet büyüleyicidir. Batı biliminin ilk yüzyıllarında, bilim insanlarının kuramlarını özetlediği özlü ifade ya da denklemleri ifade etmek için çeşitli terimler kullanılmıştır. Bu ifadelere önerme, kural, aksiyom, ilke, maksim gibi adlar verilmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısında, daha önce nadiren kullanılan “doğa kanunları” ifadesi sıklıkla kullanılır olmuş, sonraki yüzyıllarda da önceden kullanılan terimlerin yerine geçmiştir.

“Doğa kanunları” kavramı, sıklıkla insanların yaptığı kanunlarla açık bir benzerlik içinde kullanılıyordu. İnsanların yaptığı kanunlar bir topluluk için bağlayıcı davranış kuralları olduğundan, doğa kanunları da, ilahi bir otoritenin evrenin tamamı için koyduğu bir düzen olarak anlaşılıyordu. Bu analogi birtakım felsefi ve teolojik sorunlara neden olmuştu. İnsanların yaptığı, tutarsızlığa, değişikliğe ve ihlale açık kanunlar, doğal düzenin değişmez olduğu ileri sürülen düzeni için zayıf bir model olarak görülüyordu. Ayrıca, cansız maddenin metaforik bir anlam dışında kanunlara “uyduğu” nasıl söylenebilir, bunu anlamak zordu. Bu felsefi zorluklara rağmen, doğa kanunları kavramı, doğal felsefenin yani doğal bilimin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bunun nasıl gerçekleştiği, detaylarına İkinci Bölüm’de döneceğimiz ilginç bir hikâyedir.

20. yüzyılda bilim insanları, modellerinin ve kuramlarının gerçekliğe yaklaşık olduğunun daha fazla bilincine vardıkça, keşfettikleri düzenleri kanun diye anmaktan vazgeçti, ama önceki yüzyıllarda formüle edilmiş iyi bilinen “kanunlar” a yapılan atıflar istisna oldu.

Hukukçular ve Bilim İnsanları

Hukukçular ve bilim insanları sıklıkla çok farklı insan tipleri olarak görülür. Matematik ve fende başarısız olan öğrencilerin hukuk fakültesine yazıldığı söylenir genellikle. Birçok istisnaya rağmen, hukuk öğreniminin yüksek lisans programı olarak sunulduğu Amerikan hukuk fakültelerinde bu kanıyı bozmak zordur. Bilim alanında kariyer sahibi olmanın zorlukları nedeniyle, parlak genç insanlar genellikle, bilimsel

araştırma alanında birkaç yıl harcadıktan sonra, onlara daha güvenli ve zengin bir gelecek vaat eden hukuk fakültesine yazılır. Bu öğrenciler bile, hukuk fakültesini ikinci bir yaşam, önceki faaliyetleriyle ilgisiz bir alana geçiş olarak yorumlama eğilimindedir. Herhalde yegane istisna patent avukatlarıdır, çünkü patentini almaya çalıştıkları icadın yenilikçi niteliğini savunmak için, hukuk bilgilerine biraz bilimsel bir kavrayış da eklemeleri gerekir.

Bilim ile hukuk arasındaki bu ayrım, iki disiplinin ve temsilcilerinin yaygın klişeleriyle de doğrulanır. Bilim insanları, rafine bir soyut kuram dünyasında yaşayan, dalgın, gündelik kıyafetler içindeki insanlar olarak görülürken, avukatlar genellikle pratik yaşamla ilişkili, ağırlıklı olarak önemsiz meselelere (örneğin alacakları ücreti müzakere etmeye) odaklanmış, her tür can sıkıcı sosyal işle (normal insanların kafaya taksalar bile uğraşmayı tercih etmeyeceği şeylerle) profesyonel olarak ilgilenen takım elbiseli insanlar olarak algılanır.

Bundan birkaç yıl önce, Harvard Hukuk Fakültesi'nde görevli çok seçkin ve son derece kuramsal düşünen bir profesör, Sarmaşık Ligi'ndeki bir başka üniversitede disiplinlerarası ileri çalışmalar yürüten bir merkeze ziyaretçi öğretim üyesi olarak atanmıştı. Diğer bütün öğretim üyeleri (fizikçiler, sosyologlar, antropologlar, tarihçiler ve felsefeciler) birbirleriyle son derece entelektüel sohbetler yapıyordu, ama bu profesör fakültenin oturma salonuna girdiğinde bu sohbetler kesiliyordu. Söz gelimi, bir sosyolog, bahsi geçen hukuk kuramı profesörüne, oturduğu apartmanda asansörü değiştirme masrafının nasıl bölünmesi gerektiğini, bir doktora, şimdiki kiracısının neden olduğu hasarı sigorta şirketinin karşılaması gerekip gerekmediğini soruyordu. Bu tip soruların tekrar tekrar gelmesi hukuk kuramı profesörünü hayal kırıklığına uğratan bir şeydi, çünkü bu durum, üst düzey bir entelektüel olarak özsaygısını zedeliyordu.

Hukukçular ile bilim insanları arasındaki bu az çok inşa edilmiş sosyal bölünme her zaman var olmuş değildir, hukuk mesleğinin birçok ülkede toplumsal olarak saygın bir meslek olarak görülmediği anlamına da gelmez. Batı'da, tıp ve ilahiyat fakülteleriyle birlikte (Kıta Avrupası'nda hukuk kuramı fakülteleri diye bilinen) hukuk fakülteleri, ortaçağın ilk yüksek akademik kurumları arasında yer alıyordu.⁷ Hukukçular ortaçağ boyunca en saygın entelektüeller arasında yer almışlardı, bugün ABD'de

başka entelektüel kesimlerce “ambulans takipçisi” olarak düşünölmeleri gibi küçük görölmemişlerdi. Batı bilimi tarihindeki en dikkat çekici entelektöellerden bazılarının biyografilerine şöyle bir göz attığımızda bile ilginç sürprizlerle karşılaşırız.

Modern bilimsel araştırma yönetiminin mucitlerinden Sir Francis Bacon, aynı zamanda çok dikkat çekici bir avukattı. İngiltere’de adalet bakanı olarak görev yapmıştı (muhtemelen Büyük Britanya’daki en yüksek, en eski ve en seçkin hukuksal görevdir bu), 17. yüzyıl başında Sir Edward Coke ile mücadelesi İngiliz-Amerikan hukukunun bugünkü yapısını büyük ölçüde şekillendirmişti.⁸ Albert Einstein’dan önce modern bilimin en popüler ikonu olan Sir Isaac Newton, hiçbir zaman bilfiil avukatlık yapmamış olsa da, yüksek bir mercide bulunarak darphane müdürü olarak görev yapmıştı. Bu görev gereği, İngiliz örf ve âdet hukuku geleneginin, vergi kanunu meseleleriyle ilgili en kadim hukuksal kurumlarından birine başkanlık etmişti. Devlet işlerinin uygulanması konusunda, Newton’ın çağdaşı olan ve ondan bağımsız olarak diferansiyel kalkölüsü icat eden dikkat çekici Alman filozof ve matematikçi Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) de hayli kafa yormuş, hukuk, etik ve siyaset üzerine birçok kitap kaleme almıştır. Böyle büyüleyici birkaç yakınlasma, Batı’da bilim ve hukukun birbirine paralel ilerleyen tarihlerini çizerken, sonraki bölümlerde karşımıza çıkacak.

Bilimsel Yöntem

Başlıca işlerimizden biri, doğa bilimleri ile hukuk kuramı arasındaki kavramsal ve tarihsel ilişkilerin araştırılmasıdır; dolayısıyla, bu işe girişmeden önce, bilimin niteliğini açıkça anlamak önemlidir. Bugün modern kullanımdaki “bilim” (*science*) sözcüğü, Latince genel olarak “bilgi” anlamına gelen *scientia* sözcüğünden türemiştir; bu anlam ortaçağ, Rönesans ve Bilimsel Devrim boyunca korunmuştur. Bugün “bilim” dediğimiz şey, 19. yüzyıla dek “doğal felsefe” olarak biliniyordu.

18. ve 19. yüzyıllarda evrim geçirerek bugünkü anlamını kazanan bilim, bilimsel yöntem olarak bilinen belli bir yöntemle edinilen örgütlü bir bilgi bütünüdür ifade eder. Bilimsel yöntemin nitelikleri, ancak 20.

yüzyılda tam anlamıyla kabul edilmiştir, genel kamuoyu ve hukukçular tarafından hâlâ sıklıkla yanlış anlaşılır.

Bilimsel yöntem, meydana gelen doğal ve sosyal fenomenler hakkında birkaç aşamada bilgi edinmenin özel bir yolunu ifade eder. Öncelikle, incelenen olgular sistematik olarak gözlenir, gözlemler kanıt ya da bilimsel veri olarak kaydedilir. Fizik, kimya ve biyoloji gibi bazı bilimlerde, sistematik gözlemler kontrollü deneyleri de içerir; astronomi ve paleontoloji gibi bazı bilimlerde bu tür deneyler yapmak mümkün değildir.

Bundan sonraki aşamada, bilim insanları bu verileri iç çelişkilerden azade, tutarlı bir biçimde birbirine bağlama girişiminde bulunur. Sonuçta ortaya çıkan temsil, bilimsel model diye bilinir. Bilim insanları, mümkün olduğunda, şüpheye yer bırakmadığı ve kendi içinde tutarlı olduğu için modellerini matematiksel dilde formüle etmeye çalışır. Ne var ki, özellikle sosyal bilimlerde, bu gibi girişimler, çoğu kez bilimsel modelleri yararlılıklarının büyük bölümünü yitirmelerine neden olacak kadar dar bir çerçeveye sınırlama eğilimi gösterir. Bu nedenle, son yirmi-otuz yıl içinde, matematiksel formüllerin ve niceliksel sonuçların bilimsel yöntemin temel bileşenleri olmadığını anlamış bulunuyoruz.

Son olarak, kuramsal model başka gözlemlerle, mümkünse başka deneylerle sınıanır. Modelin bu testlerin sonuçlarıyla tutarlı olduğu, özellikle de yeni deneylerin sonuçlarını öngörebildiği anlaşılırsa, bilimsel bir kuram olduğu kabul edilir. Bilimsel fikirleri ve modelleri tekrarlanan sınamalara tabi tutmak bilim camiasının kolektif bir girişimidir, bilimsel bir modelin bir kuram olarak kabul edilmesi, bu camianın örtük ya da açık fikir birliğiyle gerçekleşir.⁹

Pratikte bu aşamalar düzgünce ayrılmamıştır, her zaman aynı sırayla gerçekleşmez. Örneğin bir bilim insanı, sezgilerine ya da ilk ampirik verilere dayanarak ön bir genelleme ya da bir varsayım formüle edebilir. Sonraki gözlemler bu varsayımla çelişirse, tümüyle vazgeçmeksizin, varsayımı değiştirmeye çalışabilir. Ama ampirik kanıtlar varsayımla ya da bilimsel modelle çalışmaya devam ediyorsa, bilim insanı bu varsayımdan vazgeçip yeni bir varsayım ya da model kurmak zorunda kalır, daha sonra bu varsayım ya da model yeni testlere

tabi tutulur. Çelişkili kanıtların gün ışığına çıkması halinde, kabul görmüş bir kuram bile bir kenara bırakılabilir. Bütün modelleri ve kuramları ampirik kanıtlara sıkı sıkıya dayandırmayı temel alan bu yöntem, bilimsel yaklaşımın özüdür.

Bugünkü bilim anlayışımız açısından kilit önemdeki bir nokta da, tüm bilimsel model ve kuramların sınırlı ve yaklaşık olduğunun bilincine varmaktır. 20. yüzyıl bilimi, bütün doğal fenomenlerin nihayetinde birbirine bağlı olduğunu, esas niteliklerinin, aslında başka şeylerle ilişkilerinden kaynaklandığını tekrar tekrar göstermiştir. Bu nedenle bir fenomeni tam anlamıyla açıklayabilmek için diğer olguları anlamamız gerekir, ki bunun imkânsız olduğu açıktır. Bir fenomene ilişkin bilimsel betimlememizde ne kadar fazla bağlantıyı değerlendirmeye alırsak alalım, her zaman bazı bağlantıları dışarıda bırakmak zorunda kalırız. Bu nedenle, bilim insanları, bir betim ile betimlenen fenomenin kesinlikle birbirine denk düşmesi anlamında bir “hakikat”le uğraşamaz asla. Bilimde her zaman gerçekliğin sınırlı ve yaklaşık betimlemeleriyle uğraşırız.

Tekrar edelim, bilimsel bilginin yaklaşık niteliği, doğal fenomenlerin temelde birbirlerine bağlı olmasının bir sonucudur. Bilim insanları, bu birbirine bağlı fenomenler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu ağda düzenleri ve düzeni algılama ve tanımlama girişimlerinde bazı değişmez örüntüleri, “nesneler”, “yapılar”, “süreçler” gibi sınıflandırmalarla tanımlar. Bu tanımlamaların yapılma biçimi bir ölçüde özeldir, belli bir gözlemcinin, gözlenen örüntüleri yorumlamasına dayanır. Bu süreç, bilim insanlarını, gözlemciden bağımsız nesnel bilimsel betimlemelerin yapılabileceğine dayalı kartezyen düşünciyi terk etmek zorunda bırakmıştır. Bugün bilimde, tüm bilimsel model ya da kuramlarda öznel bir boyutun örtük olarak var olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu, bilimsel titizlikten vazgeçmemiz gerektiği anlamına gelmez. Bilimde “nesnel” bir betimlemeden bahsettiğimizde, her şeyden önce, bireysel anlatılar seçkisinden ibaret olmaktan ziyade kolektif bilimsel girişimle şekillendirilmiş, sınırlandırılmış ve düzenlenmiş bir bilgi bütününe kast ederiz. Bu şekilde öznellikler arası değer biçme (farklı bireyler arasında uzlaşma), bilimde standart pratiktir ve terk edilmemesi gerekir.

Hukuksal Yöntem

Birbiriyle bağlı olmak insan varoluşunun temel niteliklerinden biri olduğu için, yaklaşıklık, hukuksal düşüncenin de ana özelliklerinden biridir. Ne var ki hukuk biliminin tek bir “yöntemi” yoktur. Farklı ülkelerde, tarihin farklı dönemlerinde hatta bazen aynı tarihlerde farklı yöntemler, sosyal yaşamın içkin karmaşıklığı ve çeşitliliğiyle başa çıkma konusunda birbirleriyle rekabet halinde olmuştur.¹⁰ Yine de hukuk kuramcılarının çalışmaları, bilimsel yöntemin bazı önemli özelliklerini taşır.

Hayattaki olguların genellikle bireyler ya da kurumlar arasındaki sosyal çatışmalar biçiminde sistematik olarak gözlenmesi, hukukçuların tipik faaliyetidir. Hukukçu, görünürde çok farklı olan olguları aynı kavramsal çerçevede gruplayabilmek için, kuramsal modeller ve kuramlar önerir. Örneğin, gönüllü sosyal alışverişten kaynaklı tüm sosyal çatışmalar sözleşme hukuku başlığı altında toplanır; önceden planlanmış bir ilişki dışında doğan tüm sosyal çatışmalar ceza hukuku başlığı altında toplanır. Hukukçu, modelini ampirik kanıtlarla (yani önceden elinde bulunan tüm benzer sosyal ilişki kayıtlarına dayanarak) sunar, modellerinin ve kuramlarının sınırlı ve yaklaşık bir nitelik gösterdiğini, özellikle de farklı hukuk kuramlarının genellikle farklı örgütlenme ilkeleri izlediğini kabul eder.

Hukukçu, hareket noktasının genel bir ilke, bazı olgulara uygulanması gereken bir metin ya da benzerlik yoluyla uygulanması gereken önceki bir mahkeme kararı olmasına bağlı olarak ya da tümdengelim ya da tümevarımla (çoğu kez ikisinin bileşimiyle) yorumunu gerçekleştirir. (İngiliz-Amerikan hukuk geleneği çoğunlukla tümevarım yöntemini kullanır, Kıta Avrupası geleneği ise tümdengelim yöntemini.¹¹) Bu süreç, uzunca bir süre boyunca mekanik diye nitelenmiştir, hukukçular da, çalışmalarının meşruiyetini güçlendirmek için, işlerini yaparken yaratıcı bir rol oynadıklarını genellikle reddetmişlerdir.

Hukukçuların kendilerini bu şekilde resmetmelerinin bir sonucu olarak hukuksal yöntem, bugün yaygın olarak sadece bir metinsel yorum çabası, bilim insanlarının yürüttüğünden çok farklı bir faaliyet olarak algılanır. Doğa kanunları, bilim insanlarının araştırma sayesinde

keşfedebileceği gizli örüntüler ve düzenler olarak görülürken, insanların yaptığı kanunlar, bürokrasinin damgasıyla mühürlenmiş, dolayısıyla bağlayıcı ve uygulanabilir yasal belgeler halinde düzenlenmiş, daha ziyade metinsel, kural koyucu sözcükler olarak anlaşılır. Ne var ki, insanların yaptığı kanunların farklı anlamlarına ilişkin daha önceki tartışmamızda bu gerçekliğin daha incelikli farklara dayandığını ve karmaşık olduğunu göstermiştik.

İnsanların hazırladığı yazılı kanunlar bile kendi başlarına açık değildir. Bunların kanun olarak yorumlanması, profesyonel hukukçunun, hukuksal düzenin “yapıcısı” olarak önemli bir rol oynadığı biraz karmaşık düşünsel bir süreç sonucunda gerçekleşir. Her şeyden önce, hukukçunun belli bir olgusal durumu belli bir bağlama yerleştirmesi, bir sosyal ilişkinin genel olarak yeniden tekrarlanabilir yönlerini bağlamla ilgili ve ilgisiz diye ayırması gerekir. Örneğin kazaya karışan bir arabanın sürücüsünün beyaz mı siyah mı olduğu, Amerikan ceza hukukunda konuyla ilgisiz addedilir ama sürücünün alkol alıp almamış olması konuyla ilgili görülür.

Hukukçu, analizine kılavuzluk edecek hukuksal otoriteyi de belirlemelidir. Bu otorite belli bir metin olabileceği gibi, emsal karar teşkil eden önceki bir dava da olabilir; ama ille böyle olması da gerekmez, bugünkü küresel ortamda karmaşık işlemler birden fazla ülkenin hukukunu ilgilendirdiğinden, başka otoritelere de sıklıkla başvurulmaktadır. Aslına bakılırsa, yorumcu, olayın gerçekleştiği bağlamla ilgili addettiği belli bir göreneği ya da geniş kapsamlı anayasal dilin içerdiği (hakkaniyet, eşitlik ya da iyi niyet gibi) genel bir ilkeyi de otorite olarak seçebilir.

Küresel ölçekteki herhangi bir işlemde olduğu üzere birden fazla egemen devletin dahil olduğu davalarda, danışacak yazılı bir kaynak olmayabilir, bu nedenle hukukçuların, hükmedici kanunu, olgusal gerçekliğin yaratıcı bir şekilde yorumlanması süreciyle “keşfetmesi” gerekecektir.¹² Kaynak alınacak otorite (yazılı olsun olmasın) belirlendiğinde, hukukçu ya bu otoriteden hareketle tümdengelim yöntemini kullanarak, ilgili olgusal duruma hangi kuralın uygulanacağını belirler ya da tümevarım yöntemiyle, belli vakalara uygulanan çözümlerin toplamından hareketle genel bir ilke yaratmaya çalışır. Kısacası hukuksal yorumcu, yöntemsel tercihlerini belirlerken, tıpkı bilim insanı

gibi, hatırı sayılır bir takdir yetkisi kullanır. Pratikte tatmin edici bir çözüme ulaşıncaya dek, tümevarım ile tündengelim arasında gidip gelir.

Bu süreç, (şayet yorumcu yargıçsa) belli bir davayı çözmeye ya da (yorumcu avukatsa) böyle bir dava için belli bir çözümü savunmaya yönelik somut bir çaba, ya da varsayımsal davalar için olası en iyi ilke ya da çözümleri önermeye yönelik kuramsal bir çaba olarak gerçekleşir. Örneğin hukukun eşcinsel evliliği kabul edip etmediği konusunda, avukat, soyut bir eşitlik ilkesinden mi, yoksa daha geleneksel bir fikir olarak evliliğin üreme işlevinden mi hareket edeceğine karar verirken, ciddi bir takdir yetkisine sahiptir. Tüm bu vakalarda, yorumcunun rolü pratikte çok yaratıcıdır. Yorumcunun yaratıcı rolü uzun süre reddedilse de bugün tüm hukukçular, (“açıksözlülük tercihi”yle büyük bir skandala neden olmuş ABD Yargıtayı yargıcı) Benjamin Cardozo (1870-1938) gibi kanunu yorumlayan kişinin, aslında bir anlamda “kanun yaptığı”nı kabul eder.¹³ Başka bir deyişle, hukukçular bugün, insanların yaptığı kanunların, yorumcularından bağımsız bir şekilde apaçık ortada olmadığını, bunların ortaya çıkış (yani konularla ilgili hale gelme) süreçlerinin muhtemelen en az bir “doğa kanunu”nun keşfi kadar karmaşık olduğunu kabul etmektedir.

Eko-Hukuksal Okuryazarlık İçin Bir Çağrı

Modası geçmiş bir mekanikçi düşünme biçimi yerine, sistem düşüncesine dayalı yeni bir eko-hukuksal düzen yaratmanın ilk adımı, toplu eylemlerimizle hukuku etkileme gücümüzün farkına varmaktır. İlk kez bu kitapta önerdiğimi üzere, hukukun böyle ekolojik bir biçimde düşünülmesinin, muazzam derecede güçlendirici bir etkisi olabilir. Dünyayı bir sistem olarak kavramamız doğrultusunda, onu gelecek kuşaklar için koruyabilecek yeni bir eko-hukuksal düzen yaratmak için “halkın gücü”nü serbest bırakabilir, hukukun bir müşterek olduğunu ilan edebilir.

Devrimizin en büyük zorluklarından biri, sürdürülebilir topluluklar, yani ihtiyaçlarımızı ve heveslerimizi gelecek kuşakların şanslarını azaltmaksızın giderebileceğimiz sosyal, kültürel ve fiziksel ortamlar inşa etmek ve ayakta tutmaktır. Bu amaç doğrultusunda, bilimsel po-

zitivizmin ve indirgemeci ekonomik düşüncenin, kanunlarımızın var-saydığı ve yansıttığı gerçeklik olmak yerine, aslında kısa vadeli birikim çıkarlarına hizmet eden ideolojiler olduğunu kabul etmemiz gerekir.¹⁴ Bu ideolojilere, insan eliyle yapılmış aynı kanunları kullanarak karşı koyabilir, eko-merkezci bir bakış açısını destekleyebiliriz. Ekonomik verimlilik yerine ekolojik sürdürülebilirliğe ağırlık veren, özel mülkiyet hakları yerine erişilebilir müşterekleri dikkate alan temel bir bakış açısı değişikliğine ihtiyacımız var.

Sürdürülebilir bir topluluk, yaşam biçimleri, girişimleri, ekonomisi, fiziksel yapıları ve teknolojileriyle, doğanın kendi içinde hayat döngüsünü sürdürme biçimine müdahale etmeyecek şekilde tasarlanır. Bu fikrin temeli, bir bilgisayar simülasyonunu konu alan, 1972’de Dennis ve Donella Meadows başkanlığında MIT’den bir grubun kaleme aldığı *The Limits of Growth* [Büyümenin Sınırları] başlıklı raporla atılmıştır. Bunun ardından, Lester Brown 1980’lerin başında sürdürülebilirlik kavramını ortaya atmıştır. Bundan birkaç yıl sonra, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun hazırladığı, Brundtland Raporu olarak bilinen 1987 tarihli raporda “sürdürülebilir kalkınma” kavramı ortaya konmuştur.¹⁵ Sürdürülebilirlik kavramı, sıklıkla ona asıl anlamını veren ekolojik bağlamdan bağımsız olarak kullanılmış, çarpıtılmış, başka bağlamlara dahil edilmiş hatta önemsiz hale getirilmiştir. Sürdürülebilir bir toplulukta sürdürülen şey ekonomik büyüme, rekabet avantajı ya da ekonomistlerin bahsettiği başka ölçütler değil, uzun vadede hayatta kalmak için bağlı olduğumuz bütün bir yaşam ağıdır. Sürdürülebilir bir topluluk yolundaki ilk adım, doğal olarak, doğanın yaşamı nasıl ayakta tuttuğunu anlamak olmalıdır. Bu anlayış, “eko-okuryazarlık” olarak yeni bir ekolojik yaşam anlayışını ve yeni tür bir “sistem” düşüncesini (yani ilişkiler, örüntüler ve bağlam açısından düşünmeyi) gerektirir.

Eko-okuryazarlığımız belirli bir seviyeye ulaştığında, hukuk ve ekonomide gerekli değişiklikleri acilen yapmamız gerekir. İnsanların yaptığı kanunların, doğa kanunları gibi, bireyin tek başına görülmediği, gezegenin küresel müştereklere eşit ölçüde erişim hakkına sahip diğer sakinlerine bağlı olduğu, onlarla iktidarı paylaştığı bir ilişkiler düzeninin tezahürleri olarak anlaşılması gerekir. Gezegenin sakinleri sadece insanlar değil, hayvanlar, bitkiler ve genel olarak Dünya’nın tüm

ekosistemleridir. Örneğin yırtıcı bir türün yeni bir ekosisteme dahil edilmesi, böyle bir eylemin, kâr elde etme gerekçesinin ötesine geçen kapsamlı etkilerinin eko-hukuksal açıdan değerlendirilmesini gerektirir. Böyle bir eko-hukuksal düzen var olsaydı, Nil levreği bugün Victoria Gölü'nde mevcut olmazdı, daha da önemlisi, küresel şirketler sanki canlı birer varlıkmiş gibi hak iddiasında bulunup hak elde edemezdi.

Sürdürülebilir olmak için, insan eliyle yapılan kanunların, yaşam ağını sömürmeye ve yağmalamaya imkân tanımak yerine ona hizmet etmesi gerekir. Bilimde olduğu gibi hukukta da, salt bileşenlere değil, bütünün anlaşılmasına odaklanmamız şart. Bu amaca ulaşmak için, genel kamuoyunca sadece doğa kanunlarının değil, hukukun niteliğinin de anlaşılması gerekir. Bu anlayışa varmayı kolaylaştırmak için, antik-çağdan modern döneme bilimsel ve hukuksal düşüncenin eşzamanlı evrimini inceleyelim.

İKİNCİ BÖLÜM

Kósmos'tan Makineye

Batıda Erken Bilimsel Düşüncenin Evrimi

Bilim ile hukuk kuramı arasındaki tarihsel ve kavramsal bağlar Antik Yunan'dan başlar. MÖ 6. yüzyılda Yunan felsefesinin başlangıcından itibaren, filozoflar dünyayı bir *kósmos*, düzenli ve uyumlu bir yapı, mekanik bir sistemden ziyade canlı bir organizma olarak görmüştü. Doğanın tüm parçalarının, özünde bir amacı vardı, hepsi de bütünün uyumlu bir biçimde işlemesine katkıda bulunuyor, nesneler doğal olarak evrende olmaları gereken yerlere doğru kendiliğinden ilerliyordu. Doğal fenomenlerin, bu şekilde hedef ya da amaçlarıyla açıklanması teleoloji diye bilinir, bu terim Yunanca amaç anlamına gelen *télos* sözcüğünden türemiştir. Teleoloji Yunan felsefesi ve biliminin neredeyse tamamına nüfuz etmiştir.

Kozmosun bir organizma olarak görülmesi, genel özelliklerinin her bir parçasına yansıdığı anlamına gelir. Makrokozmos ile mikrokozmos arasında, özellikle de Dünya ile insan bedeni arasında kurulan bu benzetme, en belagatli biçimde Platon'un (MÖ 428-348 civarı) *Timaios* adlı eserinde dile getirilmiştir, ama bu benzetmeye Pythagorasçılar (Pisagorcular) ve daha önceki başka okulların öğretilerinde de rastlanabilir. Zamanla bu fikir, herkesin bildiği bir şey olmaktan ileri gelen bir otorite kazanmış, bu durum ortaçağda ve Rönesans'ta da devam etmiştir.

Erken Yunan felsefesinde, bütün yaşamın kaynağı ve nihai hareket ettirici güç ruh olarak görülürdü, ruhu ifade eden başlıca metafor da yaşam soluğuydu. Aslına bakılırsa hem Yunancada "ruh" anlamına gelen *psyché* sözcüğünün hem aynı anlamdaki Latince *anima* sözcüğünün kökü "soluk"tur. Hareket ettirici bir güç olup ölürken

bedenden ayrılan yaşam soluğuyla yakından ilişkilendirilen bir başka fikirse, bilme fikriydi. Erken Yunan filozoflarına göre mikrokozmos ile makrokozmos arasındaki temel analogi, ruhun hem hareketin hem yaşamın kaynağı olduğuydu, aynı zamanda algılayan ve bilen olduğu anlamına geliyordu. Bireyin ruhunun, evrenin tamamını hareket ettiren gücün bir parçası olduğu düşünülüyor, bir bireyin bilgisi evrensel bilme sürecinin parçası olarak görülüyordu. Platon buna *anima mundi*, “dünyanın ruhu” diyordu.

Empedokles (MÖ 490-430 civarı), maddenin bileşimiyle ilgili olarak, maddi dünyanın dört elementin (toprak, su, hava, ateş) çeşitli bileşimlerinden oluştuğunu ileri sürmüştü. Bu elementler, kendi başlarına bırakıldıklarında iç içe geçmiş ortak merkezli küreler halinde bulunurdu; merkezde Dünya (toprak) vardı, bu küre sırasıyla su, hava ve ateş (ya da ışık) küreleriyle çevrelenmişti. En dışarıda gezegenlerin küreleri vardı, onların ötesinde de yıldızların küreleri bulunuyordu.

Empedokles’ten yarım yüzyıl sonra, Demokritos (MÖ 460-370 civarı) alternatif bir madde kuramı ileri sürdü; Demokritos bütün maddi nesnelerin çeşitli şekil ve boyutlardaki atomlardan oluştuğunu, gözlenebilir tüm niteliklerin, nesnelerin içindeki atomların özel bileşimlerinden kaynaklandığını öğretiyordu. Demokritos’un kuramı geleneksel teleolojik madde görüşlerine o kadar ters düşüyordu ki arka plana itildi, ortaçağ ve Rönesans boyunca öyle kaldı. 17. yüzyıl sonunda, Newtoncu fiziğin yükselişiyle birlikte yeniden gün yüzüne çıkacaktı.

Maddi nesnelerin özelliklerinin, dört elemente içkin temel niteliklerin çeşitli bileşimlerinden kaynaklandığı düşünülse de, Yunan filozoflar, elementlerin bu bileşimlerinin doğada gördüğümüz özel biçimleri nasıl aldığı sorunuyla karşı karşıyaydı. Biçim sorununu ele alan ilk filozof, Platon’un devrinden önce, özel mülkiyeti yasaklayan bir komün olarak örgütlenmiş, kült benzeri bir matematik ekolü kuran Pythagoras oldu (MÖ 580-500 civarı). Pythagoras ile tilmizleri, Pythagorasçılar, tüm biçimlerin kökeninde sayısal örüntü ve oranlar bulunduğuna inanıyordu. Somut doğal biçimler dünyası ile soyut sayısal ilişkiler âlemi arasında kurulan bu ilişki, bilim ve matematik arasında ilk kez bağ kuruyordu; bu bağ, 17. yüzyılda klasik fiziğin temeli haline gelecekti.

Pythagorasçılar, evreni iki âleme ayırıyordu: Yıldızların mükemmel, değişmez matematiksel kanunlara göre göksel küreler halinde döndüğü gökler ve fenomenlerin karmaşık, her zaman değişken ve kusurlu olduğu yer, yani Dünya. Göksel âlemin mükemmel, değişmez hareketleri ile yer âleminin kusurlu, durmadan değişen fenomenleri arasında yapılan ayırım, insan yüksek âlemlerden alçak âlemlere indikçe, düzenin azaldığı anlamına geliyordu. Sonraki yüzyıllarda filozoflar göksel cisimlerin düzenli hareketinin mevsimlerin birbirini düzenli olarak (ama biraz öngörülemez biçimde) izlemesine neden olduğunu; mevsimlerin (daha öngörülemez) hava durumunu ortaya çıkardığını; hava durumunun (hayli öngörülemez bir şekilde) ekinlerin büyümesini etkilediğini işaret edecekti.

Dolayısıyla, bilimde bahsedilen ilk “kanun”ların, Johannes Kepler’in 17. yüzyıl başında geliştirdiği, gezegenlerin hareketine ilişkin kanunlar olması şaşırtıcı değildir. Galileo maddenin kesin matematiksel ilişkilerle birbirine bağlanabilecek, nicelikselleştirilebilir özelliklerine odaklanan yöntemi geliştirinceye dek, birçok doğa filozofu, yeryüzüyle ilgili karışık fenomenler arasında kesin kanunlar aramaya tereddüt etmişti.

Aristoteles’in Bilim Sentezi

Sonraki yüzyıllarda, bilim açısından en önemli Yunan filozof Aristoteles (MÖ 384-322 civarı) oldu, devrinin başlıca öğrenim dallarında (biyoloji, fizik, metafizik, etik ve siyaset) sistematik, yetkin risaleler kaleme alan ilk isim oydu. Aristoteles bu disiplinleri tutarlı bir kuramsal çerçevede bütünleştirebilmek amacıyla, biçimsel bir mantık sistemi ve birleştirici bir dizi ilke yarattı. Mantığının amacının, tüm bilimsel çalışmalar için akılcı bir araç olarak hizmet edebilecek bilimsel araştırma ve akıl yürütme sanatını öğrenmek olduğunu açıkça dile getirdi. Aristoteles’in sentezi ve düzenlemesi iki bin yıl boyunca Batı biliminin temeli oldu.

Aristoteles göksel ve yersel dünyalar arasındaki Pythagorasçı karşıtlığı benimsedi. Dünya ile Ay arasında her şeyin sürekli değiştiğini, yeni biçimler aldığını, sonra yeniden çürüyüp gittiğini öğretiyordu. Ay kürenin üstünde, kristal gezegen ve yıldız küreler ebedi, değişmez hareketlerle dönüyorlardı. Aristoteles, göksel âlemde mükemmelliğin

gezegen ve yıldızların mükemmel çemberler halinde hareket etmesi anlamına geldiğini söyleyen Platoncu fikri de benimsemişti.

Aristoteles kendiliğinden gerçekleşen bütün faaliyetlerin doğal olduğunu, fiziksel fenomenlere içkin amaçlar kılavuzluğunda gerçekleştiğini, dolayısıyla gözlemin, bunları araştırmaya en uygun araç olduğunu öğretiyordu. Doğal koşulları, maddenin bazı gizli özelliklerini gün ışığına çıkarmak için değiştiren deneyler gayri tabiiydi, böyle oldukları için de, fenomenlerin özünü gözler önüne sermeleri beklenemezdi. Deneyler uygun araştırma araçları değildi, deneysel yöntem de, Yunan bilimi açısından temel önem teşkil etmiyordu.

Skolastik Felsefe

Aristoteles'in risaleleri nihayetinde ortaçağ ve Rönesans'ta felsefi ve bilimsel düşüncenin temeli haline geldi. Ne var ki Hristiyan ortaçağ filozofları, Aristoteles'i öğrenmiş olan Arap filozofların tersine, Aristoteles'in metinlerini kendi bağımsız araştırmalarının temeli olarak kullanmadı. Bu düşünürler Aristoteles'in metinlerini Hristiyan teolojisinin bakış açısıyla değerlendirdi. Aslına bakılırsa çoğu teologdu; doğa felsefesi, yani bilim dahil felsefeyi teolojiyle birleştirme pratikleri skolastisizm diye bilinir oldu.

Aristoteles felsefesini Hristiyan öğretilerine dokuma hareketinin başını çeken isim Aquino'lu Tommaso'ydu (1225-1274). Tommaso, Hristiyan inancı ile Aristoteles mantığı arasında bir çatışma olmayacağını, çünkü dayandıkları iki kitabın (Kutsal Kitap ve "doğa kitabı") yazarının Tanrı olduğunu öğretiyordu. Tommaso, muazzam kesinlikte, ayrıntılı ve sistematik bir felsefi külliyat kaleme aldı; bu yazılarında Aristoteles'in ansiklopedik çalışmaları ile ortaçağ Hristiyan teolojisini, birleşme yerleri belli olamayacak bir bütün haline getiriyordu.

Bilim ve teolojinin bu biçimde bütünleştirilmesinin karanlık bir yönü vardı, çünkü ileride, bilim insanların bu bütüne herhangi bir biçimde ters düşmesi, kesinlikle dinden sapma olarak görülecekti. Tommaso, yazılarında bilim ile dinin çatışma potansiyelini yüceltmmişti böylece; bu potansiyel, Giordano Bruno'nun (1548-1600) yakılması ve

Galileo'nun yargılanmasıyla çarpıcı bir zirve yaptı ve bugüne dek de varlığını sürdürdü.

Buna rağmen, doğanın Tanrı tarafından yazılmış, Kutsal Kitap'ın eşdeğeri bir kitap olarak görülmesi, bilim insanlarının doğada gözlemledikleri düzenleri (örneğin gezegeenlerin hareketlerini) ilahi kanunlar olarak görmelerine yol açtı. Fakat işin ilginç, skolastik filozoflar "ilahi kanun" gibi terimler kullanmıyordu. Doğal fenomenlerden ziyade insanların davranış biçimlerine ilgi duyuyor ve Tanrı'nın insan ruhuna kazıdığı doğru eylem ilkelerini belirtmek için, "doğal kanun" (*lex naturalis*) terimini kullanıyorlardı.

Leonardo da Vinci'nin Bilimsel Düşüncesi

Rönesans (kabaca 15. yüzyıl başından, 16. yüzyıl sonuna uzanan dönem), Batı düşünce tarihinde ortaçağdan modern dünyaya geçişi simgeler. Bu döneme, hem antikçağ fikirlerine hem dünyanın yeni coğrafi bölgelerine yapılan yoğun keşif seferleri damgasını vurmuştu. Rönesans'ın entelektüel iklimi, bireylerin becerilerini başlıca ilgi alanı haline getirmiş, felsefi ve edebi hümanizm hareketiyle şekillenmişti. Hümanizm, insan doğasını dini bir bakış açısıyla kavrayan ortaçağ öğretilerinden kökten bir kopuş anlamına geliyordu.

Rönesans döneminde gerçekleşen kapsamlı düşünsel değişiklikler Bilimsel Devrim'e zemin hazırladı. Aslına bakılırsa modern bilimsel düşünce, bilim tarihçilerinin genellikle belirttiği üzere Galileo ile doğmamış, ondan bir asır önce, Rönesans'ın büyük dâhisi Leonardo da Vinci'yle (1452-1519) başlamıştı.

Leonardo ünlü bir sanatçı, mühendis, sayılamayacak kadar çok makinenin ve mekanik aygıtın mucidiydi, ama deneylerini ayrıntılı olarak betimlediği, bulgularını uzun analizler halinde kaleme aldığı hacimli defterlerine rağmen, bilimsel çalışmaları hâlâ o kadar bilinmez. Leonardo doğanın sistematik olarak gözlenmesi, akıl yürütme ve matematiği bir araya getiren yeni bir ampirik yaklaşım geliştirdi; başka bir deyişle, bugün bilimsel yöntem diye bilinen yöntemin başlıca özelliklerini geliştirdi. Ama bilimi, iki yüzyıl sonra ortaya çıkacak olan mekanikçi bilimden kökten farklıydı. Organik biçimler, nitelikler ve

dönüşüm süreçlerine odaklanan, bugünkü sistemlerimiz ve karmaşıklık kuramlarımızla çarpıcı paralellikler gösteren bir bilimdi (bkz. Beşinci Bölüm).¹

Leonardo'nun bilimi çoğu açıdan hâlâ Aristotelesçidir, ama bugün bize bu kadar modern gelmesinin nedeni, biçimlerinin temeldeki süreçlerle sürekli şekillenen ve dönüşen canlı biçimler olmasıdır. Leonardo yaşamı boyunca, suyun gücüyle şekillendirilmiş yeryüzünün kayalarını ve çökeltilerini, metabolizmalarına göre şekillenen bitkilerin büyüüşünü, hareket halindeki hayvan bedeninin anatomisini inceledi, çizdi ve resmetti. Leonardo'ya göre doğa bir bütün olarak canlıydı, mikrokozmostaki örüntü ve süreçlerin makrokozmostakilere benzer olduğunu, ilk Yunan filozoflar gibi o da düşünüyordu.

Leonardo, bugün kullandığımız bilim diliyle, sistemci bir düşündürdür. Ona göre bir fenomeni anlamak, örüntüler arasındaki benzerlikler yoluyla o fenomen ile başkası arasında bağlantı kurmak anlamına geliyordu. Örneğin Leonardo insan bedeninin oranlarını incelerken, bu oranları Rönesans mimarisinin inşa ettiği binaların oranlarıyla karşılaştırıyordu; kas ve kemiklere ilişkin araştırmaları, onu dişli ve kaldıraçları inceleyip çizmeye, böylece hayvan fizyolojisi ile mühendislik arasında bağ kurmaya yöneltti; suyun hareket örüntülerinden hareketle, hava akışında benzer örüntüler gözlemeye başladı; buradan hareketle de sesin niteliğini, müzik kuramını, müzik aletlerinin tasarımını incelemeye başladı. Leonardo'nun öğrenme ve araştırma yaklaşımının kalbinde, farklı disiplinlerden gözlemler ve fikirler arasında bağ kurmaya yönelen bu istisnai beceri yatıyordu.

Leonardo Tanrı'nın yaratmasına çoğu çağdaşının tersine nadiren atıfta bulunuyor, onun yerine, doğanın sonsuz işleri ve muhteşem icatlarından bahsetmeyi tercih ediyordu. Leonardo'nun defterleri, doğanın hayvanların ıstırap çekmesini nasıl "buyurduğu"na, taşları yarattığına, hayvanlara hareket yetisi verdiğine, bedenlerini nasıl biçimlendirdiğine ilişkin pasajlarla doludur. İnsan tüm bu yazılardan, onun doğanın sınırsız yaratıcılığına ve bilgeliğine büyük bir hürmet duyduğunu sezer.

Leonardo "doğa kanunları" terimini kullanmıyordu. Ama sonraki kuşakların bilim insanları gibi o da, fiziksel evrenin esasen düzenli

olduğunu, evrendeki nedensel ilişkilerin akılcı zihinle kavranıp, matematiksel olarak ifade edilebileceğini söyleyen temel bir öncülden hareket ediyordu. Bu düzenli nedensel ilişkilerin zorlayıcı niteliğini ifade etmek için “zorunluluk” terimini kullanıyordu. Leonardo’nun bilimi niteliklerle, organik biçimlerle ve bunların hareketleriyle dönüşümlerini konu aldığı için, doğada gördüğü matematiksel “zorunluluk”, niceliklerle değil, kuvvetli kanunlar ve ilkelere göre sürekli dönüşen geometrik şekillerle ifade ediliyordu. Leonardo’ya göre “matematiksel” terimi, her şeyden önce, doğanın organik biçimlerini buna göre şekillendirdiği ve şekillendirmeyi sürdürdüğü mantık, kuvvet ve tutarlılık anlamına geliyordu.

Leonardo bilim ve mühendislikle, Francis Bacon’ın bir asır sonra savunacağı üzere, doğaya hâkim olmak için ilgilenmemiştir; bilakis, doğadan olabildiğince fazla şey öğrenmeye çalışmıştır. Doğal biçimler, örüntüler ve süreçlerin karmaşıklığında gördüğü güzelliğe hayrandı, doğanın dehasının insan tasarımından çok daha üstün olduğunu biliyordu. Bu nedenle de, tasarımlarında sıklıkla doğal süreçleri ve yapıları model alıyordu.

Bilimsel Devrim

16. ve 17. yüzyılda ortaçağ dünya görüşünde köklü değişiklikler yaşandı. Organik, canlı, manevi bir evren fikrinin yerini, dünyayı bir makine olarak gören bakış açısı aldı ve bu bakış açısı, 20. yüzyılın sonlarına dek modern dönemin baskın metaforu olmayı sürdürdü. Mekanikçi dünya görüşü, fizik ve astronomi alanında yaşanan devrimsel değişiklikler sayesinde yükseldi. Bilim bu uzak erimli değişikliklerin ortaya çıkmasında kritik bir rol oynadığı için, tarihçiler 16. ve 17. yüzyıllara Bilimsel Devrim çağı demişlerdir. Bilimsel Devrim, “modernite” diye de bilinen modern dönemin başlangıcı oldu.² Aynı zamanda, “doğa kanunları” kavramının Batı bilimlerine sıkı sıkıya yerleştiği bir devir oldu.³

Bilimsel Devrim, Mikolaj Kopernik’in (1473-1543) Dünya’yı evrenin merkezine yerleştiren jeosantrik görüşü, bin yılı aşkın süredir kabul görmüş bir dogmayı bir kenara atmasıyla başladı. Onun ardından Johannes Kepler (1571-1630) kürelerin uyumunu inceledi ve astronomi

tabloları üzerinde incelikli bir çalışma yürüterek, gezegenlerin hareketine ilişkin meşhur ampirik kanunlarını formüle etti. Bu kanunlar Kopernik sistemini destekliyordu. Kepler, göksel kürelerin mükemmel matematiksel kanunların âlemi olduğunu söyleyen Aristotelesçi görüşe uygun olarak “kanun” terimini kullanan ilk bilim insanıydı. Ama bilimsel düşüncede asıl değişikliği Galileo Galilei (1564-1642) yarattı; Galileo yeni icat edilmiş teleskop sayesinde, eski kozmolojiyi hiçbir şüpheye yer bırakmaksızın çürütmeyi başardı. Galileo’nun Jüpiter’in dört uydusunu ya da Venüs’ün Ay’inkine benzer evreleri olduğunu bulması gibi, astronomi alanındaki pek çok çarpıcı keşfi, Kopernik hipotezini geçerli bir bilimsel kuram haline getirdi.

Galileo yer âleminde düşen cisimlerle ilgilendi, cisimlerin düşmesini matematiksel terimlerle tanımlamayı başardı. Doğanın matematiksel olarak etkili biçimde betimlenebilmesi için, bilim insanlarının, kendilerini maddi cisimlerin ölçülebilir ve nicelikselleştirilebilir özellikleriyle (şekiller, sayılar ve hareket) sınırlandırmaları gerektiğini ileri sürdü. Renk, ses, tat ya da koku gibi diğer özellikler, bilim alanından dışlanması gereken öznel zihinsel yansımalarla sadece. Galileo keşfettiği matematiksel düzenler için “kanun” terimini kullanmamıştı, ama ileri sürdüğü yeni bilimsel strateji, doğal düzenin “doğa kanunları”yla betimlenmesine kapı araladı.

Galileo’nun bilim insanlarının dikkatini maddenin nicelikselleştirilebilir özelliklerine yöneltme stratejisi, fizik alanında son derece başarılı oldu, ama bu başarının ağır bir bedeli vardı. Galileo’dan sonraki yüzyıllarda niceliklere odaklanma, maddenin incelenmesinden, tüm doğal ve sosyal fenomenlerin incelenmesine uzandı; bu da bilim insanlarının, yaşamın birçok temel özelliğini kavramasına engel oldu.

Galileo İtalya’da dâhiyane deneyler geliştirirken, Francis Bacon (1561-1626) İngiltere’de ampirik bilim yöntemini ortaya koyarak, tümevarım prosedürüne dair net bir kuram formüle etti: Deneyler yapmak, deneylerden sonuçlar çıkarmak, daha sonra bu sonuçların başka deneylerle sınanması. Bacon yeni yöntemini kuvvetle savunarak son derece etkili bir isim haline geldi. “Baconcu ruh”, doğanın niteliğini ve bilimsel araştırmanın amacını kökten değiştirdi. Antikçağdan beri doğa felsefesinin hedefi bilgeliğe ulaşmak, doğal düzeni anlamak ve

bu düzenle uyum içinde yaşamak olmuştur. Ne var ki, 17. yüzyılda bu tutumda ciddi bir değişiklik oldu. Organik doğa görüşünün yerini, dünyayı makine olarak gören metafor alırken, bilimin amacı da doğaya hâkim olmak ve onu kontrol altına almak için kullanılacak bilgilerin peşinden gitmek oldu. Dünya bundan böyle koruyucu, besleyici bir ana değil, sınır tanımadan sömürülebilecek bir kaynak olarak görülecekti.

Newtoncu Dünya Makinesi ve Doğa Kanunları Kavrayışı

Organik dünya görüşünden mekanikçi dünya görüşüne geçiş, 17. yüzyılın önemli isimlerinden René Descartes'la (1596-1650) başlamıştır. Descartes genellikle modern felsefenin kurucusu olarak anılır, ama aynı zamanda parlak bir matematikçi ve çok etkili bir bilim insanıydı. *Aklını İyi Kullanmak ve Bilimlerde Doğruyu Bulmak için Metot Üzerine Konuşma* başlıklı en bilindik kitabında, yeni bir akıl yürütme yöntemi sunmuştu. Bu metin büyük felsefe klasiklerinden biri haline gelmiş olsa da, asıl amacı felsefe öğretmek değil, bilime bir girizgâh sağlamaktı.

Descartes'ın yöntemi analitikti, bilimsel hakikate ulaşmak üzere tasarlanmıştı. Düşüncelerin ve sorunların parçalara ayrılması, sonra da bu parçaların mantıksal bir biçimde düzenlenmesinden oluşuyordu. Bu yöntem birçok açıdan yararlıdır, ama kartezyen yöntemle sonraki yüzyıllarda aşırı vurgu yapılması, hem genel düşünce biçimimizin hem akademik disiplinlerimizin temel niteliği olan parçalanmayı (fragmentasyon) beraberinde getirmiştir. Kartezyen yöntem, biliminde indirgemeci tavrın, karmaşık fenomenlerin tüm yönlerinin, onları en küçük bileşenlerine ayırarak anlaşılacağı inancının yayılmasına da yol açmıştır.

Descartes doğayla ilgili görüşlerini birbirinden bağımsız, ayrı ve esasen farklı iki âlem arasında yaptığı temel bir ayrıma dayandırılıyordu: Akıl âlemi, yani *res cogitans* (düşünen varlık) ile madde âlemi, yani *res extensa* (uzamı olan varlık). Descartes'a göre maddi evren bir makineydi; hatta makineden başka bir şey değildi. Doğa mekanik kanunlarına göre işliyordu, maddi dünyadaki canlı ya da cansız her şey, parçalarının düzeni ve hareketine göre açıklanabilirdi.

Descartes yapay cisimler ile doğal cisimler arasındaki tek farkın büyüklük olduğunu ileri sürüyordu. Zanaatkârların yaptığı eserlerde,

makinelere büyük ve görünürdü, doğadaysa makineler küçük, genellikle de görünmezdi; ama bir saatin işleyişi ile bir ağacın büyümesi arasında prensip itibarıyla fark yoktu. Descartes bu karşılaştırmayı insan bedeni de uygulamıştı: “İnsan bedenini bir makine olarak görüyorum,” diye yazmıştı.⁴ “Düşüncem, hasta bir insanı ve kötü yapılmış bir saati, sağlıklı bir insan ve iyi yapılmış bir saat anlayışımla karşılaştırıyor.” Doğanın bu şekilde mekanik olarak resmedilmesi, sonraki yüzyıllarda bu düşüncenin bilimin baskın paradigması haline gelmesine neden oldu.

Descartes “doğa kanunları” terimine doğa felsefesinde merkezi bir yer veren ilk filozof olmuştu. Maddi cisimlerin hareket hallerinin korunma ve aktarılma biçimine ilişkin üç ilke geliştirmiş, bu ilkeleri, “kesin kurallar, ben onlara doğa kanunları diyorum,” şeklinde tanımlamıştı.⁵ Descartes’ın birinci ve ikinci kanunları, dış bir müdahale olmaması halinde hareketsiz bir cismin hareketsiz kalacağını, hareket halindeki bir cisminse düz bir çizgi üzerinde hareket edeceğini söyler. Daha sonra Newton’ın yeniden formüle ettiği bu kurallar, Newton’ın birinci hareket kanunu diye bilinir. Descartes’ın üçüncü kanunu çarpışan cisimleri betimler; bu kanunda birkaç hata vardır çünkü Descartes, bugün momentumun korunumu dediğimiz şeye ilişkin net bir kavrayışa sahip değildi. Yine de Descartes, bu üç ilke için “kanun” terimini korumuştur. Descartes’ın sisteminde başka hiçbir kuram, kural ya da ilkeye kanun denmez. O devirlerde hâlâ yaygın olan ortaçağ felsefesi göreneğince, Descartes üç doğa kanununu teolojik gerekçelere başvurarak açıklamış, bu kanunları Tanrı’ya ve onun işlerinin değişmezliğine dayandırmıştı.

İngiltere’de bu terminoloji daha sık kullanılmaya başlamıştı. Yeni mekanikçi bilimin teşvik edilmesi amacıyla 1660’ta Kraliyet Bilimler Akademisi’nin kurulması, kamuoyunun hatırı sayılır derecede dikkatini çekmiş, ateizm kuşkularının yükselmesine neden olmuştu. Kraliyet Bilimler Akademisi mensupları, kendilerini bu tür suçlamalara karşı savunmak amacıyla, Descartes’ın “doğa kanunları” dilini ve bu dilin ilahi bir yasa koyucuyu ima etmesini benimsemeyi uygun gördü. Bu terminolojiyi genişleterek, mekanik kanunlarından, hareket kanunlarından, optik kanunlarından ya da manyetizma kanunlarından bahsetmeye başladılar.

Mekanikçi bilim ve “doğa kanunları” kavramı Isaac Newton’la (1642-1727) zirveye tırmandı. Newton mekanikçi doğa görüşünün eksiksiz bir matematiksel formülasyonunu geliştirmiş, böylece Kopernik, Kepler, Galileo, Bacon ve Descartes’in çalışmalarını büyük bir sentezde bir araya getirmeyi başarmıştı. 17. yüzyıl biliminin baş tacı olan Newton fiziği, dünyaya ilişkin tutarlı bir matematiksel kuram sunuyordu, bu kuram 20. yüzyıla dek bilimsel düşüncenin sarsılmaz temeli olmayı sürdürecekti. Newton, kuramını 1687’de *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri* adlı meşhur kitabında yayımladı; bu kitapta kütleçekim kanunu, kırılma kanunu ve başka kanunların yanı sıra, “hareket aksiyomları ya da kanunları”nı ortaya koyuyordu. O tarihten itibaren, doğa kanunları fikri sadece İngiltere’de değil, Fransa’da da iyice yerleşiklik kazandı, Fransa’da bilim insanları, daha önceleri bu terimi kullanmaya gönülsüzdü. Aslına bakılırsa, 17. yüzyılda kâşiflerinin bizzat “kanun” adını vermediği büyük keşiflerin çoğu sonradan kanun olarak anılır oldu; Galileo’nun düşen cisimler kanunu, Willebrord Snell’in (1580-1626) kırılma kanunu, Blaise Pascal’ın (1623-1662) basınç dağılımı kanunu gibi.

Newton mekaniği, 18. ve 19. yüzyıllarda muazzam bir başarı kazandı. Newton kuramı gezegenler, uydular ve kuyruklu yıldızların hareketlerinin yanı sıra, gelgitleri ve kütleçekimle ilişkili başka fenomenleri de en küçük ayrıntısına dek açıklıyordu. Newton’ın dünyaya ilişkin matematiksel sistemi (kütleçekim kanunu ve bunun merkezindeki üç hareket kanunu), çok geçmeden fiziksel gerçekliğe ilişkin doğru kuram olarak yerleşti ve bilim insanlarının yanı sıra bilim dışı çevrelerde de büyük bir coşkuyla karşılandı. Newton bilimsel dehanın başlıca örneği sayılır oldu. 20. yüzyılda Albert Einstein nasıl görülüyorsa, o da kendi devrinde öyle görülüyordu.

Newton mekaniğinin astronomi alanındaki parlak başarısından cesaret alan fizikçiler, bu ilkeleri makroskobik cisimleri betimlemenin ötesine taşıdı. Katı, sıvı ve gazların davranış biçimleri, ayrıca ısı ve ses olguları, temel madde parçacıklarının hareketine dayanarak başarıyla açıklandı. 19. yüzyılda kimyagerler kimya alanında kesin bir atom kuramı geliştirdi, bu kuram 20. yüzyılda fizik ile kimyanın kavramsal olarak birleştirilmesine zemin hazırladı. Bilim insanları, kimyasal tepkimelerde gözledikleri düzenleri, tekrar tekrar “kanun” olarak formüle etti.

Dolayısıyla, mekanikçi modelin 18. ve 19. yüzyıllarda bilim insanları açısından muazzam başarısı, evrenin Newton'ın hareket kanunlarına göre işleyen devasa bir mekanik sistem olduğu, Newton mekaniğinin doğadaki fenomenlere ilişkin nihai kuram olduğu inancını doğruluyordu. Evrenin düzenli, uyumlu, canlı bir bütün olarak kavrandığı devirler geride kalmıştı. O kavrayışın yerini, evrenin ayrılabilir, incelenebilir, nicelikselleştirilebilir ve ihtiyaca göre yeniden düzenlenebilir parçalardan oluştuğu görüşü aldı. Birazdan göreceğimiz üzere, bu mekanikçi görüş çok farklı bir kanun türünü, insanların yaptığı kanunları da ciddi biçimde etkiledi. Öyle ki, bu etki bugün hâlâ hissedilmekte.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Müşterek Varlıklardan Sermayeye

Batı'da Hukuk Düşüncesinin Evrimi

Bilimde mekanikçi yaklaşımı ve bu yaklaşımın doğa kanunları fikrini ortaya çıkaran temel dönüşüm, Batı'da hukuk düşüncesinin gelişimiyle de çarpıcı paralellikler gösterir. Galileo, Descartes ve Newton'dan sonraki bilimsel düşünürler, bütünü nasıl kesin doğa kanunlarına bağlı birbirinden ayrı parçaların toplamı olarak görmüşse, hukuk âlimleri de, ortaçağa özgü yasal düzeni, örfi dini malzemeleri ve Roma hukukunun bazı kısımlarını somut insan ilişkilerinin pratik gereklerine uyarlayan bütüncül bir sistemi parçalı hale getirmişlerdir. Batılı hukuk âlimleri, moderniteye geçiş sürecinde hukuku, tek bir aklın kesin doğal kanunlarıyla yönetilen, birbirinden ayrı bileşenlerin bir toplamı olarak görmeye başlamıştır. Dünyayı bir *kósmos* olarak kavrayan, Yerküre'yi Tanrı'nın insanlığa cömert bir armağanı ve herkesin erişebileceği bereketli bir kaynak olarak gören antikçağdaki bütünlükçü bakışın yerini, bireyin ve insan aklının hümanist bir yaklaşımla vurgulanması almış, bu da akılcı doğal hukuk diye bilinen mekanikçi hukuk görüşünün doğmasına yol açmıştır.¹

Hukukçu hümanistler, halkın müştereklere dayalı meşru kurumlarının yasal olarak resmileşerek sadece birkaç kişinin elinde toplanmış özel mülkiyetlere, nihayetinde sermayeye doğru ciddi bir dönüşüm geçirmesinin düşünsel temellerini hazırladı. Özel mülkiyet (toprak üzerinde ferdi hâkimiyet), bütünü bireyci bileşenlere ayıran en önemli hukuksal kavram haline geldi. Bu parçalar arasındaki ilişkileri yürütecek mekanizmayla, egemen devlet formunda gizliydi.

Yasal bütünlükten bireysel mülkiyet ve devlet egemenliğine dayalı modern Batılı hukuk görüşüne geçiş de, bilimdeki dönüşüm gibi birkaç yüzyıl sürdü. Hukuki yol, düşünsel bakımdan karmaşıktı, çünkü din, hukuk, bilim ve felsefe birbirinden kolayca ayrılamıyordu. Öyle ki, kimi zaman bir kuramcı, bugün tamamıyla farklı addettiğimiz bilgi alanlarında faaliyet gösteriyordu; örneğin Francis Bacon'ın çalışmaları hukuk ve bilim alanlarındaydı. Kıta Avrupası geleneğindeki hukuk sistemleri (medeni hukuk) ile İngiliz geleneğindeki hukuk sistemleri (örf ve âdet hukuku) farklı hukuksal kökenlerden geliyordu, her iki sistemin de kökleri nihayetinde antik Roma hukukuna uzanıyor, bugün dünyaya hâkim olan temel hukuksal ideolojiyi paylaşıyordu.²

Roma'da Mutlak Mülkiyet

Antik Yunan, Batı hukuk geleneğinden ziyade Batı siyasal düşüncesine katkıda bulunmuştur. Örneğin Aristoteles'in insan eliyle yapılmış kanunlara ilişkin yorumları biraz üstünkörüydü ve farklı farklı çalışmalarının içinde yer alıyordu. Yine de, günümüzde de varlığını sürdüren birtakım temel hukuksal ayrımları ilk yapan Aristoteles'ti. Bunlar arasında hukukun örfi ya da kanunla düzenlenmiş, yazılı ya da yazıya dökülmemiş olabileceği fikri de vardı. Aklın meşru kıldığı, erdeme götüren bir kurum olarak özel mülkiyeti de kuvvetle savunuyordu. Bu savunma Platon'un, yönetici eliti dünyevi, maddi kaygılardan uzak tutmayı güvence altına almanın bir yolu olarak geliştirdiği ortak mülkiyet idealine karşıt bir biçimde savunuluyordu.³

Ne var ki, Batı hukuk geleneğinin kökenleri genelde Antik Yunan'a değil, denkler arasındaki çatışmaları çözme süreci sonucunda profesyonel bir hukuk geleneğinin doğduğu Antik Roma'ya uzanır.⁴ Roma, hem kuruluş mitine hem bugün sahip olduğumuz akademik bilgilere göre, kurulduğu tarihlerde (MÖ 750 civarı), Tiber Nehri civarında nispeten küçük bir alan kaplıyordu. İlk kralı Romulus, toprakları bu yeni kentin kurulmasına katkıda bulunan erkekler arasında bölüş-türmüştü. Bu ataerkil aile reislerinin her biri, aile bireyleri ve köleleri dahil oraya getirdikleri her şey üzerinde mutlak yetkiye sahip olduğu bir arazi parçası almıştı. Bunun yanı sıra Romulus, herhangi bir kişiyi

yeni kent sınırlarının dışında tutma konusunda mutlak yetkiye (ona karşı çıkan ikiz kardeşini öldürerek bizzat icra ettiği bir yetkiydi bu) sahip olduğu gibi, aile reislerinin her biri de, herhangi bir kimseyi özel arazisinin sınırları dışında tutma yetkisine sahipti.

Asıl aile reisleri, arazi sınırları ya da başka meselelerde çıkabilecek olası anlaşmazlıklardan kaynaklanan silahlı çatışmalardan kaçınmak için, bir denkler meclisinde yani Senato'da toplanır, savunma, siyasal örgütlenme ya da ekonomik ihtiyaçlar gibi önemli ortak meseleleri tartışır. Bu merkezless egemenler arasında sosyal barışın sağlanması önemliydi, bu nedenle, mülklerinin sınırlarını korumak amacıyla erken tarihlerden itibaren sınırlar konmuştu. Özel mülkiyet, Roma hukuksal örgütlenmesinin temel yapı taşı haline gelmişti.

Ne var ki Roma hukukunun Batı hukuk geleneğine sıra dışı katkısı, Yunanistan ve başka birçok yerde zaten tanınmış olan özel mülkiyeti tanımasından ziyade, özel mülkiyetle ilgili çıkarları (arazi mülkiyetinin yanı sıra başka şeyler de dahil olmak üzere) en ince ayrıntısına dek tanımlayıp uygulayabilecek profesyonel bir hukuksal sistem geliştirmiş olmasıydı.⁵ Bu sistem İtalya Yarımadası ve başka yerlerde uygulanmakta olan örfi hukuksal geleneklerde önemli bir değişimi temsil ediyordu.

Kırsal ya da yarı kırsal toplumlarda (örneğin Roma öncesi toplum ya da benzer ataerkil sistemlerin ücra köylerde halen görülebildiği Afganistan, Yemen, Somali, Mali ve And bölgelerinde), toprakların büyük bir kısmı ortak mülkiyettir, yarı göçebe insanların ihtiyaçlarına göre kullanılır. Bu tür ademi merkezizetçi iktidar koşullarında, mülkiyetle ilgili çatışmaların çözülmesi, köyün ya da toplumun hayatta kalması açısından önem taşır. Ne var ki geleneksel çözümler, bireysel bir davacının "haklı" olup kazandığı, bir diğersinin "haksız" olup kaybettığı profesyonel bir iş olarak anlaşılmamalı. İnsanlar anlaşmazlığın çözülmesi sonrasında yine de birlikte yaşamaları gerektiğini anlıyordu. Bu nedenle çözüm sıklıkla gruplar arasında uzlaşma aranarak bulunuyordu. Taraplardan birini, uzmanlaşmış hukuk mesleğince belirlenerek resmi hale getirilmiş, önceden mevcut bir kural sistemiyle itaat etmeye zorlamak yerine, kararlar gelecekteki ilişkiler gözetilerek alınıyordu.

Topluluk içindeki çatışmaları çözmeye yönelik bu mekanizmalar en eski kurumlardı, İtalya Yarımadası'ndaki yarı yerleşik nüfuslar, anlaşmazlıkları silahlı çatışma dışında başka biçimlerde çözmenin yollarını neolitik devirlerden beri geliştirmişlerdi. Ama Roma hukuku bu gelenekten bir kopuşu temsil ediyordu. Roma, bazı modern arkeologların düşündüğü gibi giderek çoğalan kırsal hanelerin kümelenmesinin sonucu olsa bile, en başından beri, ataerkil egemen mülk sahiplerinin sahip olduğu alelade bir aşağıdan yukarıya topluluk gibi işliyordu. Özel mülkiyeti sadece patriarklara ait siyasal bir kurum olarak ele alan kentsel bir hukuk sistemi geliştirmişti, yine de mülk sahipleri, kırsaldaki sahipsiz müşterek topraklara hâlâ girip çıkabiliyordu.

Zaman içinde Roma'da, kesinlikle özel mülk olmayan şeylere ilişkin hukuksal bir ayrım doğdu: “Hiç kimseye ait olmayan şeyler” (*res nullius*), sahip olunabilecek ama olunmayan, serbestçe işgal edilebilecek şeyleri ifade ediyordu; “herkese ait olan şeyler”se (*res communis omnium*), örneğin hava, deniz, sahiller ve akarsular gibi, hariç tutma prensibi doğrultusunda nitelikleri gereği mülk edinilemeyecek şeyler; kamu arazileri, meydanlar, sukemerleri ya da kanalizasyonlarsa “kente ait şeyler”di (*res publicae*). Hiçbir zaman açık ve kesin olmayan, zaman geçiş mekân değiştikçe giderek bulanıklaşan bu ayrımların uygulanması, bir idarecinin sorumluluğuna verilmişti. Bu hukuki teknik, önce (çevredeki sahipsiz müşterek kırsal arazinin köle sahibi büyük çiftliklerce özelleştirildiği) kentlerde, daha sonra geniş, fethedilmiş bir imparatorlukta Romalıları bir arada yaşamaktan kaynaklanan sorunları çözebilir hale getirdi; öyle ki, tüm meseleler, önceden yerleşiklik kazanmış, kökleri bireyselleşmiş mutlak mülkiyete uzanan, sonuçta benzer bir çözüm doğuracak bir kurala göre çözülebiliyordu.

Burada resmileşmiş ve profesyonelleşmiş hukuk kavramının kökleriyle karşılaşırız. Roma Cumhuriyeti sırasında (MÖ 510 başlarından itibaren) bu kurumlar karmaşık hukuksal yapılara dönüştü. Senato, idari yetkisinin büyük bir bölümünü *praetor*'a, yani kamu mülklerinin korunması ve bakımı dahil başka birçok işlevinin yanı sıra genellikle özel mülkiyet ve bunun sınırlarıyla ilgili özel çatışmaların çözümünden sorumlu olan seçilmiş bir siyasetçiye devretti. Olası davacılar *praetor*'a şikâyetle bulunuyor, o da başka bir yurttaşı (Romalı bir dengini) *iudex*,

yani bir tür tek kişilik jüri olarak hizmet etmekle görevlendiriyor; onu kimin mülkiyet sınırları çerçevesinde hareket ettiğini, kimin bu sınırları aştığını ya da başka birinin haklarına müdahale ettiğini belirlemek için uygulanacak hukuk hakkında bilgilendiriyordu.

Ne var ki *praetor*, karmaşık olgusal durumları *iudex*'in hukuka göre karara bağlayacağı açık meselelere çevirebilecek beceriden ve zamandan pratikte yoksundu. Aslına bakılırsa, daha Cumhuriyet dönemine gelmeden, yurttaşların yetkisini kısıtlayan kararnameler ve başka kanunlar zaten birikerek sayıca hayli fazlalaşmış ve karmaşıklık kazanmıştı; dolayısıyla gerçekte ne *praetor* ne *iudex* bunlar hakkında bilgi sahibiydi. Dolayısıyla, *praetor* özel kişileri bu karmaşık hukuksal görevleri halletmekle görevlendirdi. Bu kişiler genellikle, hukuk üzerine çalışmayı hobi haline getirmiş zengin soylulardı. Önceki kararları, kararnameleri dikkatle inceleyip, bu konulardan anlayanların da görüşlerini alarak, *iudex* için *formulae* denilen talimatları hazırladılar. Zaman içinde küçük ve son derece etkili hukukçu ekolleri gelişti, bu hukukçular, tekrar tekrar kullanılabilecek formüllerin kaydını tuttular. Böylece, yine çoğu kez mülk sahibi yurttaşlar arasındaki gerçek ve deneyimlenmiş çatışmalara dayalı, son derece profesyonel bir hukuk sistemi ortaya çıktı.

MÖ 2. yüzyılda, pek tanınmayan, büyük olasılıkla bir köle olan hukuk öğretmeni Gaius, bu kısa hukuksal metinleri ilk kez sistematik olarak düzenleme girişiminde bulundu. Bu metinleri, Roma hukuku üzerine *Institutiones* denilen küçük bir broşür haline getirdi.⁶ Gaius'un, "Hukuk insanların düzenlediği ve yerleşik kıldığı şeylerdir," şeklindeki hukuk tanımı son derece moderndir. Hukuk alanını insanlarla ilgili kanunlar, mülkiyetle ilgili kanunlar ve eylemlerle ilgili kanunlar diye bölmüştü. Bu üç kanun türünün ortak özelliği, yani kendi çıkarları doğrultusunda başka bireylere karşı eyleme geçen mülk sahiplerini konu alması, günümüze dek Batı hukukunun örneği olma özelliğini korudu.

Sonraki yüzyıllarda Roma hukuku, birçok bireysel çatışmanın çözülmesi süreciyle gelişti, toplumsal faaliyetin artmasıyla birlikte de daha karmaşık hale geldi. İmparatorluk kararnameleriyle ya da daha önceki formüllerin incelikli hale getirilmesiyle gelişen jüri görüşleri, bu durumun sonucunda giderek içinden çıkılmaz, sıklıkla da birbi-

riyle çelişir bir hal aldı, bu da hukuksal bir düzenden ziyade hukuksal bir düzensizlik doğurdu. İmparator I. İustinianos (483-565 civarı) tüm kanunların yalınlaştırılıp ve akılcılaştırılarak yeniden yazılmasını buyurarak, Roma İmparatorluğu'nun en yüksek kanun koyucusu olarak bu işi bizzat gerçekleştirdi. MÖ 534'te tamamlanan bu derleme, "İustinianos Kanunu" olarak da bilinen *Corpus Iuris Civilis*'ti (Medeni Hukuk Derlemesi).

Bu metin, bireysel mülk sahiplerinin yetki ve yükümlülükleri etrafında profesyonel olarak örgütlenmiş, hükümdarın gücüyle yetkin kılınmış bir kanun külliyatı yaratma yönünde ilk bilinçli girişimi temsil eder. Ayrıca, bugünkü mülkiyet merkezli hukuk görüşümüzün kavramsal çerçevesini oluşturur, bu görüş sonraki yüzyıllarda evrilmiştir. İustinianos'un *Corpus Iuris Civilis*'i, sırf bu nedenlerle, bu zamana dek kaleme alınmış en önemli hukuk yapıtı ve Batı hukuk geleneğinin temel kitabıdır.⁷

Hukukta Profesyonelliğin Yükselişi

İustinianos'un ölmesi (MÖ 565) ve Roma İmparatorluğu'nu yeniden birleştirme hayalinin son bulmasıyla birlikte, bu külliyatın otoritesi, yaygınlaşmasından kısa bir süre sonra geriledi ve nihayetinde fiziksel olarak ortadan kalktı. 11. yüzyıl başında, Pisa yakınlarında bir kütüphanede gizemli bir biçimde yeniden ortaya çıktı, biri bu külliyatın bir kopyasını bulmuştu. Metin hızla, 1088'de Bologna'da kurulan Batı'nın en eski üniversitesinde hukuk öğretiminin temel metni haline geldi. Roma hukukunun bu ikinci akademik yaşamı, elbette artık uzun zaman önce kaybolmuş imparatorluk iktidarıyla desteklenmiyordu. Bilakis, hukukçuların sevdiği bir deyişle, "iktidarın akli"nden (*ratione imperii*) ziyade, "aklın iktidarı"yla (*imperio rationis*) hükmediyordu. Kıta Avrupası'nda profesyonel hukukçular, bu metnin geliştirilip dönüştürülmesinin ardındaki entelektüel gücü hâlâ ama davaların hükme bağlanmasına katkıda bulunmaktan ziyade, akademik öğretim ve araştırma alanında faallerdiler. Roma hukuku onların çalışmaları sayesinde giderek yeni koşullara uyarlanır olup Kıta Avrupası'nın genel hukuku haline geldi; şehir devletlerinde, belediyelerde, krallıklarda ve yeni kurulan imparatorluklarda yeni kurum inşa etmenin Latince ortak temeli

oldu. Onların elinde Roma hukuku, büyük ölçüde çoğulcu bir ortaçağ toplumunun ihtiyaçlarıyla tutarlı bir bütün haline geldi.⁸

Yeniden keşfedilmiş külliyatla ilgili ilk sözlük ve yorumların yazarı olan hukukçu Irnerius (1050-1125), 11. yüzyıl sonunda Bologna Üniversitesi'nde Glossatorlar' Ekolü'nü kurdu. Eski ve Yeni Ahit'in ortaçağ ilahiyat okullarında otorite sayılan metin olması gibi, hukuk öğretiminin yazılı temelini de bu külliyat oluşturunuyordu. Bu nedenle, Kıta Avrupası'nın hukuk geleneği, güçlü ve merkezi siyasal kurumlar olmaksızın, akademik bir ortamda doğdu ve gelişti.

Bu ilk hukukçular esasen *Corpus Iuris Civilis*'in anlamını kavramakla ilgileniyordu. Metin eski Roma'ya özgü çok sayıda vaka ve bunlarla ilişkili hukuksal görüş içeriyor, ama kolayca tespit edilebilir modeller ya da ilkeler görülüyordu. Sırf metne şerh düşmek, yani kelime anlamlarına ilişkin açıklamalar yazmak, ve şerh düşülmüş metnin yeni kopyalarını üretmek bile, son derece takdire şayan ve incelikli bir entelektüel faaliyetti. Çok geçmeden Roma metinleriyle haşır neşir olan bir hukukçular sınıfı ortaya çıktı, bu hukukçular geç ortaçağ ve erken modern siyasal kurumlarda önemli mevkilere gelecekti.

Fransız kökenli akademik bir hukukçu olan, 1230'da Bologna'da faaliyet gösteren Franciscus Accursius (1182-1260), özü itibarıyla yorum çalışmasını tamamladı ve kendi yorumu ile önceki binlercesini *Glossa ordinaria* adı altında kapsamlı bir derleme haline getirdi. Öne çıkan ortaçağ hukukçuları ve entelektüellerinden Sassoferratolu Bartolus (1313-1357), tilmizleriyle birlikte daha ilkeli ve tutarlı bir yorum ortaya çıkardı. İustinianos Kanunu'yla ilgili bu akademik yorum, Avrupa kıtasının ortak hukuku haline geldi. Bu şekilde dönüşen Roma hukuku, hem ana kıtada hem İngiltere'nin Oxford ve Cambridge üniversitelerinde medeni hukuk öğretiminin temel metni haline geldi. (İleride tartışacağımız üzere, İngiliz hukuk geleneği, Plantagenet krallarının yönetiminde yargı yetkisinin merkezileşmesiyle birlikte, ilk hukuk mahkemelerinin uygulamalarıyla gelişmiştir.)

Sıradan insanların gündelik yaşamını kırsal kesimin hemen her yerinde yöneten hukuk, hâlâ asırlardır köylülerin yaşamına hükmetmiş

* Lat. hukuk yorumcusu -en.

örfi halk hukukuydu. Bu nedenle, Roma hukuk düşüncesinin yayılmasının en büyük etkisi, kendisini güçlü bir hiyerarşi-olarak örgütlemek amacıyla her zaman hukuk eğitimi görmüş din adamlarını görevlendiren Roma Katolik Kilisesi dahil, yönetici sınıfın temel hukuksal fikirlerinin çerçevelenmesi oldu. Özel, bireysel haklara ilişkin temel bir bakış açısına dayalı mülkiyetin konumu, kolektifyükümlülüklerin topluluktan (*res communis*) merkezi siyasal kurumlara (*res publicae*) aktarılmasıyla birlikte, bu ilk profesyonel hukukçular arasında gücünü korudu.

Romalı mülk sahipleri ve daha sonraki yıllarda Roma konsülleri ve imparatorları, müşterek olarak sahip olunan kaynakları özelleştirerek hâkimiyet alanlarını genişletti. Hukukçular da bu kaynakları, özelleştirmeyi haklı çıkarmak adına *res nullius* (kimseye ait olmayan) diye andı. Herkese ait olan şeyler, sıradan köylülerin müştereklere erişimi de dahil olmak üzere, birden hiç kimseye ait değilmiş gibi görülür oldu; hiç kimse bu şeyler üzerinde özel mülk olarak yasal hakka sahip değilmiş gibi düşünülüyordu. Bu şeyler kim alırsa onundu. Merkezi otorite ve iktidarın doğal kaynaklara uygulanması (bu otorite kamusal olsun özel olsun), kaynakların bölünmez ortak zenginlikten ayrılması anlamına geliyordu. Daha önceleri bu ortak zenginlik, en azından kuramsal olarak, ona erişimi koruması mümkün olan görenekler ve halk hukukuyla yönetiliyordu. Şimdiyse, esasen korunan şey, birinin diğerlerini böyle bir erişimin dışında tutma gücüydü.⁹

Çitleme Hareketi ve Müştereklerin Yok Edilişini Meşru Kılmak

Benzer bir vaka, ortaçağ İngiltere'sinde ortak hukuk geleneğinin kökenlerine de damgasını vurdu.¹⁰ Avrupa kıtasını etkileyen akademik hukuksal gelişme süreci Manş'ı aşip İngiltere'ye ulaşmamıştı. Daha önceleri Londra'da Westminster Hall'da bulunan Kraliyet Sarayı, neredeyse Norman fethinden (1066) itibaren, yargı kararlarıyla krallığın ortak hukukunu geliştirir olmuştu. Ortak hukuk geleneği, Norman fethinden önce, toprak sahibi soylular arasında mülkiyetle ilgili çatışmaları çözmeye yönelik bir kurallar sistemi olarak doğdu. 1215 tarihli Magna Carta, bütün toprakların krala ait olduğu kurgusuna karşı çıkıyor, toprak sahibi bireylerin (bu örnekte baronların) gücünü koruyordu.

İngiltere'nin Norman kralları ve onların derebeyleri, sürekli kamuya ait varlıkları özelleştirme girişiminde bulunuyor, kimi zaman bu süreçte kendi aralarında çatışarak iktidarlarını genişletiyordu, bu tür gasplara direnen topluluklarca nadiren de olsa yenilgiye uğratılıyordu. Magna Carta, baronların mülkiyet haklarına kral karşısında yasal koruma sağlarken, 1217'de sıradan halkın ormandaki haklarını krala ve barona karşı korumak amacıyla, o kadar fazla bilinmeyen Orman Yasası çıkarıldı.¹¹ Orman Yasası, sonraki dönemlerde sadece özel mülkiyetin korunmasına odaklanan binlerce sayfalık hukuksal yorumların altında kalmasına rağmen, köylülerin doğaya ve doğanın su, yiyecek, yakıt ve barınma gibi lütuflarına eşit ölçüde erişmesini, hem özel (baronlar) hem kamusal (kral) olarak doğal kaynak çıkarma denetimine karşı koruma yönünde –her ne kadar başarısız olsa da– ilk girişimlerden biriydi. Sonraki yüzyıllarda kamuya ait varlıkların büyük ölçüde özel kesimce çevrenmesi, bunun doğal kaynakları çıkarıp kullanma yetkisiyle meşrulaştırılıp araziye izinsiz girme suçuyla güvence altına alınması, kamuya ait varlıkların özel mülkiyete dönüştürülmesinin en iyi bilinen örneği haline geldi.

Kaynaklardan bahsetmişken, insanların gereksinimlerinin tatmin edilmesi için gereken kaynakların çoğunun yaratılmadığını, çıkarıldığını, yani doğadan alındığını hatırlamak önemlidir. İnsanlar su gibi basit bir kaynağı bile yaratamaz, su olmadığında yiyecek de üretemeyiz. Kaynakların gelecekte tüketmek amacıyla denetimi ve biriktirilmesi, siyasal gerilimin kilit unsurlarından, insanların kurumsal gelişiminin başlıca saiklerinden biriydi, hâlâ da öyledir.

Batı modernitesinin yükselişine yol açan dönüşümler, dudak uçuklatan boyutlarda doğal ve insani kaynağın çıkarılmasını, biriktirilmesini ve seferber edilmesini gerektiriyordu; bu kaynaklar daha sonra “sermaye” diye anılır olmuştur.¹² 16. ve 17. yüzyıllarda, modern devletin kendisini egemen olarak tesis edebilmesi için gerekli türde bir iktidarın ve ekonomik yoğunlaşmanın, yabancı yerlerde yeni keşfedilmiş topraklara ulaşabilme yetisine sahip emperyalist bir iktidarın elde edilmesi için, dönemin ruhuyla tutarlı hukuksal yenilikler yapılmaya başladı. Örneğin büyümekte olan İngiliz tekstil sanayisi, yün temin edebilmek için çok büyük miktarda koyun otlatabilme becerisine ihtiyaç duyuyordu, bu

da önceden müşterek kullanıma ait olan, ortaçağ ortak hukukuna göre geleneksel olarak erişilebilir tutulan arazilerin çitlerle çevrilmesini beraberinde getirdi.

Şurası kesin ki, köylülerin araziye erişim haklarının gasp edilmesi yeni ya da İngiltere'yle sınırlı bir durum değildi; daha önce görmüş olduğumuz üzere, gasp Roma'da iktidar sahiplerinin de uyguladığı bir yöntemdi. Yine de, 15. yüzyıl sonunda başlayıp 19. yüzyıl başında tamamlanan bir süreçte müşterek arazilerin özel mülkiyete dönüştürülmesinin, tarihte daha önce bir benzeri görülmemiştir. Kanunun, hasattan geriye kalanları ya da odun ve başka orman ürünlerini toplama, nehir ve göllerden yararlanma gibi örfi hakların ortadan kaldırılmasına yarayacak şekilde değiştirilmesinin de bir benzeri yaşanmamıştır.

Akademisyenler, İngiltere'de arazilerin çitle çevrilmesinin nedenleri, sonuçları ve iktidar sahiplerinin bu konudaki değişen tutumları hakkında görüş ayrılığı içindedir. Tudor kralları ve kraliçeleri, köylü isyanlarından korktukları için çitle çevirmeye direnmiş, Parlamento'da temsil edilen çitleme yanlısı soylulara rağmen, buna karşı yasalar çıkarmışlardır. Gelgelelim 1688'de Kral II. James'in (Muhteşem Devrim diye bilinen olayla) tahttan indirilmesi sonrasında Parlamento'nun çıkardığı ve çitleme yasası olarak anılan yasalar, özelleştirmeyi ve arazilerin özel mülk olarak nitelenmesini zorla gerçekleştirdi.

Çitlemeye karşı isyanlar, en başta da 1607'deki Midland İsyanı, sık yaşanan kanlı olaylardı. 18. yüzyılda çitlenelerin faydası konusunda yaşanan tartışmalarda, arazi iyileştirme ve bilimsel tarım kavramlarına başvuruldu; tarım bilimciler, hukukçular, iktisatçılar, mühendisler hatta filozof John Locke bile, yoksullara karşı acımasız bir sınıf yağmasını, bir ilerleme ve verimlilik anlatısına çevirmekle meşguldü.¹³ 19. yüzyıl başına gelindiğinde, herkesin erişebildiği ve kadim geleneklerin hüküm sürdüğü müşterek topraklar, sadece ücra dağlık bölgelerde bulunuyordu.

Geniş çaplı çitleme hareketinden yana olanlar bazı bakımlardan haklıydı: Parlamento yasalarıyla gerçekleştirilen çitleme sayesinde tekstil imalatı doğup gelişmişti, İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nin beşiği olması da büyük ölçüde buna bağlıydı. Başka yerlerden önce İngiltere'de uygulamaya konan merkezi siyasi sistem, kamunun egemenliği ile özel

mülkiyet arasında “bilimsel” bir ayrıma gidilmesinin bir sonucuydu ve kapitalizmin, iktidarını ve ideolojisini geliştirebileceği en uygun koşulları yaratmıştı. Sonuçta sermayenin görülmemiş düzeyde yoğunlaşmasının yanı sıra, bilimsel ilerlemeler, 18. yüzyılın ilk yarısında tanık olunan dikkat çekici teknolojik başarıları yarattı.¹⁴

Bu başarının bedeli de büyük olmuştu. Önceden geçimlik tarımla uğraşan, kamuya ait varlıklara erişim güvencesine sahip köylülerin çoğu mülksüz kalmış, hızla rasyonelleşen tarımsal üretimden dışlanmıştı. İlk safhada toplu üretimi için ihtiyaç duyulan insanlar çoğu zaman yerlerinden edilmeye, kentleşmeye ve fabrika yaşamına direniyordu. Dolayısıyla oradan oraya göç eden yoksullar, modern İngiltere’nin ilk dönemlerinde sosyal bir sorun haline gelmişti.

Çitlemenin etkilerini hiç kimse, gayet becerikli bir avukat ve ilk Eşitlik Mahkemeleri’nin baş hâkimi hümanist Sir Thomas More (1478-1535) kadar iyi betinlememiştir. More, en bilinen kitabı *Utopia*’da, çitleme hareketinin ilk günlerindeki bu süreci canlı bir anlatımla gözler önüne seriyordu:

Başka yerlerde o kadar tatlı, o kadar tok gözlü olan bu hayvanlar sizin memleketinizde öyle aç gözlü, öyle doymak bilmez olmuşlar ki, insanları bile yiyorlar, kırları, köyleri, evleri silip süpürüyorlar. Gerçekten en ince, en değerli yünü çıkaran krallığınızın her yanında soylular, zenginler hatta pek sayın rahipler bile toprak için birbirlerine giriyorlar. Bu zavallılara iratları, türlü kazançları, toprakları yetmiyor. ...Böyle doymak bilmez cimrinin biri binlerce dönümlük yeri kuşatıyor. İçindeki namuslu çiftçileri evlerinden çıkarıyor: Kimini yalan dolanlar, kimini zorla, kimini de türlü yollardan tedirgin edip yerlerini satmak zorunda bırakarak.¹⁵

Çitleme hareketi “tarım hareketi”ni konu alan zengin literatürle teşvik edilmiş olsa da, bu hareketi anlayanın en iyi yolu onu, (Lordlar Kamarası başkanı Francis Bacon’ın savunduğu) Kraliyet ile (Adalet Bakanı Sir Edward Coke’un [1552-1634] savunduğu) toprak sahibi aristokratların çıkarları arasında, Orman Yasası’nın bütün güvencelerinin ortadan kaldırılması yönünde, çoğu zaman tartışmalara sahne olsa da varılan temel bir uzlaşma olarak görmektir.

Hükümlerlik ile Mülk Sahipliği Arasındaki Anlaşma

Muhteşem Devrim sonrasında çıkarılan Yerleşim Yasası (1701), İngiliz ve İrlanda tahtlarının veraset sistemini düzenlemenin ötesinde ve çok daha önemlisi, bilimsel bir hakikat olarak “hukukun üstünlüğü” ilkesini yerleştirmişti. Ortak hukuk yargıçları ömür boyu görev yapabiliyordu. Böylece, krallığın herhangi bir tecavüzüne karşı özel mülkiyeti güvence altına alacak donanımına sahip kılınıyorlardı; krallığın özel mülke el uzatması, “hukuk gereği”yle sınırlandırılmıştı; egemen iktidar hem ortak hukuka hem mahkemelerin yorumladığı sözleşmelere saygılı olacaktı.¹⁶ Hangi hukuksal sürecin gerekli olduğuna bundan böyle profesyonel eğitim almış avukatlar karar verecek, Bacon’ın öğrettiği bilimsel yöntem sayesinde arazi kanununu keşfedecek ve ilan edeceklerdi. Sadece (kendilerinin ilan ettiği) hukuka tabi olan yargıçlar, (özel mülkiyeti temsil eden) Parlamento ile (egemenliği temsil eden) Kraliyet arasındaki ayrıcalık çatışmalarına da bakacaktı.

Ne var ki, Yerleşim Yasası ortak kamusal varlıklar olan müşterekleri ve onları temsil eden siyasal güçleri tümüyle dışarıda bırakıyordu. Çitleme sürecinin ciddi bir yargı denetimine tabi kılınmasına izin vermiyordu, çünkü Parlamento’da temsil edilmeyen sıradan insanların ve köylülerin mahkeme sürecinden yararlanmaları söz konusu değildi. Hukuk mahkemeleri genel olarak kolektif çıkarları, özellikle de yoksulların çıkarlarını koruma konusunda yeterli donanımına sahip değildi (hâlâ da değildir). Dolayısıyla, hukukun üstünlüğü diye bilinen bu uzlaşma, köylü kitlelerini mülksüz kılmakla kalmıyor, mülksüz kılınanları mülkün kümelendiği yeni bir mekanizmaya, imalat sanayisine hizmet için çalışmaya da zorluyordu.¹⁷

Böylece, hukukun üstünlüğü, hukukun koruduğu çıkarların alanından müşterekleri çıkarmıştı. Aslına bakılırsa, ortaçağdaki feodal toprak sisteminde tanınan ve Coke’un tanımlayıp yönettiği birkaç kolektif hak, Bacon ve Locke’un savunduğu, kısıtsız modern özel mülkiyetin zaferi sonrasında tamamen ortadan kayboldu. Modernitenin yarattığı iyileşmeye dair çok yoğun ve etkili olan baskın propaganda, ortaçağ hukukuna, tarihsel bilinçten asgari düzeyde uzaklaşarak bakmayı zorlaştırır.¹⁸ Ne var ki, genel olarak müştereklerin çitle çevrilmesi araziyi

bölmekle kalmıyor, insanları da *kósmos*'tan ayırıyor, toplulukları parçalara bölüyordu. Bir zamanlar bir topluluğun mensubu olan insanlar, şimdi kendilerini dostane olmaktan uzak bir ortamda büyük ölçüde yalnız bir halde bulmuşlardı. Bu büyük değişim, köylülerin ekolojik topluluğu oluşturan parçalardan biri olduğu (kesinlikle çok zor) bir yaşam biçiminin yerine, bir ücret karşılığında emeğin mübadele edildiği (belki öncekinden daha zor) bir yaşam biçimini geçirmişti.

Köylülerin sanayi işçilerine dönüştürülmesi, geçmişten bu yana sömürülmüş bir sınıfın yeni bir mesleğe zorlanmasından çok daha fazlasını ifade ediyordu. Güvence altına alınmış müşterek kaynaklarla ve halkın basit kolektif kurumlarıyla desteklenen köylü yaşamı zordu ama yabancılaştırıcı değildi. Köylüler hava müsait olduğunda çalışıyordu, genel olarak da inşaat, yemek pişirme ya da gıda üretme konusunda işbirliğine çok zaman harcıyordu. Karanlık ya da soğuk dışarıda çalışmaya izin vermediğinde, birlikte içerde zaman geçiriyor, farklı işlerle uğraşıyorlardı. Ortaçağ feodal sisteminde köylülerin durumunu çok çeşitli sıkıntılar etkilemiş olsa da, bir köy ekonomisinde yaşayan sıradan insanlar bir yaşam ve emek birliği içinde yaşıyordu, yaşam tekrar etmiyordu. Genel olarak bakıldığında, ortalama bir insanın yaşamı kesinlikle kısa sürse de (gerçi ille de kasabada olduğundan kısa sürmüyordu), doğası itibarıyla nitelikli ve ilişkiseldi; piyasada satılmak üzere nicelikselleştirilmiş bir zaman birimi değildi.

Müştereklere dayalı bu tür organik topluluklardaki yaşamı, bir dış otoritenin örgütlemesi, disipline etmesi ve rasyonelleştirmesi zordu. Halkın hukuku, birey ile topluluk ve uzun vadeli ilişkiler arasındaki karşılıklı görevlerden oluşuyordu. Resmi mahkemelerin bulunmadığı; hukuki, dini ve siyasi otorite arasında ayrımın olmadığı yerel bir sistemdi. Müşterek kaynaklara erişimi ve bunların kullanımını düzenleyen ortaçağ halk hukuku, sıklıkla tartışmalı ama her zaman müzakereye açık bir insani kurumdu, bütün çatışmaların koşullarına uyarlanabilme özelliğine sahipti, bu nedenle olgular ortaya çıkmadan önce tanımlanması imkânsızdır. Genel olarak bu hukukun amaçları, dışlama ve bireyselleştirmeden ziyade kapsama ve topluluğa, gelenek, iktidarın birikimi ve yoğunlaşmasından ziyade, sorumluluğun ve sosyal görevlerin yayılmasını teşvik ediyordu.

Hukuksal modernleşmenin en kalıcı etkilerinden biri, bu sosyal örgütlenme modelinin “yasadışı” ilan edilmesi oldu. Bu yerel, son derece bağlama bağlı, çoğulcu varyasyonlar toplulukları bir arada tutma konusunda muazzam bir esnekliğe ve büyük bir yetiye sahip olsa da, hukuk mesleğini icra edenlerce (yargıçlar, savcılar, avukatlar ve akademisyenlerce) “gerçek hukuk” olarak görülüyordu. Hatta bu sosyal örgütlenme biçimi, modernitenin geleneksel sistemi parçalama, insanları ve kaynakları sermayeye çevirme konusunda birlikte çalışmış iki kazanan kurumunu, özel mülkiyet ile devlet egemenliğini karşı karşıya getiriyordu.

Fabrika her gün aynı şekilde iş yapmaya uygundu, hava durumunun da mevsimin de önemi yoktu. Çalışma deneyimi daha fazla sayıda topluluk mensubunun katılmasıyla iyileşeceği yerde, mevcut emeğin miktarı nedeniyle aslında kötüleşiyordu, zira mülk sahipleri ücretleri bu miktara bağlı olarak düşürüyor ve kötü çalışma koşulları dayatıyordu. Köylüler bu yeni ve yabancılaştırıcı geçinme biçimine direnince, devlet makamları, üretim araçlarını ve bu yeni, “rasyonel” çalışma ve ticaret sistemini uygulamak için zorunlu gücü mülk sahiplerine vermeye hazırdı. Kanunlar serserileri, yoksulları ve işsizleri çok sert cezalandırıyordu. Topluluğun, sapkınları toplum dışına itme tehdidiyle etkili biçimde kontrol ettiği kırsal ortamlarda asla ihtiyaç duyulmamış hapishaneler ve akıl hastaneleri, bu sürecin ayrılmaz bir parçası olarak 18. yüzyılda inşa edildi.¹⁹

Hümanizm bireysel akli modern toplumun temeli olarak sunarken, organik topluluk birey üzerindeki kolektif baskının sembolü olmuş, ortaçağ toplulukları da hiçbir hukukun olmadığı, sadece cehaletin bulunduğu yerler olarak suçlanmıştı. Bireysel mülkiyet hakkına dayalı modern hukuksal kurumlar, ortaçağdaki bütünlükçü bakışın yerini almıştı. Dünyanın bu şekilde Tanrı tarafından yaratılmış, herkesin ortak malı olduğu görüşü, yerini birbirleriyle rekabet halindeki bireysel mal sahiplerinin tüm kaynakları kontrol ettiği, parçalanmış toprak sistemine bırakmıştı. Sonraki yüzyıllarda bu hümanist bakış açısını ve Roma antikçağının saf olduğu varsayımını izleyen hukuk ve siyaset bilimciler, özel mülkiyet ile devlet egemenliğinin indirgemeci bir düalizmi dışında iş gören hukuk kurumlarının meşruiyetini reddetti. Bir tek anlatı baskın hale geldi, o anlatıda da, insanlığın ilerlemesini,

acımasız bir doğa halinden insanların doğaya hâkim olduğu ve onu kendi ihtiyaçlarına göre uyarladığı bir dünyaya doğru ilerici bir geçiş olarak tanımlanıyordu. Müşterek varlıklar, bugün bile yönetimdeki hükümetin insafına kalmıştır; insanların değil, devletin malı olarak görülür, böyle olduğu için de, bu varlıklar herhangi bir yargı incelemesine tabi tutulmaksızın serbestçe satılıp özelleştirilebilir.²⁰

Bilim ve Hukukun Dansı: Francis Bacon

Gördüğümüz üzere, Francis Bacon hem doğa felsefecisi hem de deneyimli bir avukattı. Hem bilim klasiklerinin yaratıcılarından hem de ölümünden yetmiş beş yıl sonra, 1701’de Yerleşim Yasası’nın çıkarılmasına neden olacak mücadelede monarşinin savunucularından biri olarak, hukuksal ve siyasal görüşleri bilimsel fikirleriyle şekillenmişti. Antik formalizme dayalı, geleneklerin meşru kıldığı hukuksal bilgi ile açık, ölçülebilir doğa kanunlarına dayandığı iddiasındaki modern bilimsel bilgi arasındaki uçurumu, başka hiçbir yazar bu kadar iyi anlamamızı sağlayamaz.²¹ Bacon ortak hukuk geleneğinin tam bir eleştirisi diyebileceğimiz şeyle uğraşan ilk İngiliz avukattı; doğa kanunları kavramı ile hukuk alanı arasında açık bir analogi kuran ilk yazardı.

Bacon hukuku tartışırken, belli bölgelerde gözlenen “doğa alışkanlıkları” ile bu yerel farklılıkların zemini olarak keşfedilip görülebilecek “temel ve ortak hukuk” arasında bir ayrıma gidiyordu. Hukukun bir boyutu örfi, bir yerden diğerine son derece değişken olmasıydı; diğer boyutuysa profesyonelleşmiş, kamusal ve bilimsellik potansiyeline sahip olmasıydı. İngiliz-Amerikan geleneğinde ortak hukuk denilen bu ikinci boyut, Roma hukukunun oluşumundan beri hukukçuların alanı olmuştu. Yinede Bacon’ın devrinde, İngiltere’nin ortak hukukunu ilan etmekle sorumlu olanlar akademisyenler değil yargıçlardı, Bacon da onların yöntemlerini ortaçağa özgü ve bilimden uzak buluyordu, özellikle de en ileri çağdaşlarıyla, hem İngiltere’de hem Kıta Avrupası’nda dönemin en ileri bilimsel ölçütlerine göre Roma hukuku öğreten akademik hukukçu hümanistlerle karşılaştığında.

Bacon ortak hukuk geleneğini, cehalet ve batıl inanca dayalı, toprak sahibi aristokrasinin siyasal çıkarlarına hizmet eden ortaçağ formalizmi-

nin bir seçkisi olarak görüyordu. Ortaçağ hukuku ritüeller, semboller ve büyü inançlarının yanı sıra öznel entelektüel yorumları içeriyordu. Bu sistem çerçevesinde bir yemin, kanıt olarak kabul edilebiliyordu, hakikati ortaya koyan çeşitli ritüeller, savaştan tutun nihai kararı Tanrı'nın verdiği su ya da ateşle yapılan işkencelere katlanmaya varıncaya dek her şeyi içerebiliyordu. Bacon'ın devrinde nadiren uygulansalar da, bu kanıtlayıcı araçlar, kabul edilebilir hukuksal biçimler katalogunda hâlâ yer alıyordu; Bacon'ın zamanında ve çok daha sonrasında, davalarda izlenecek hukuksal stratejinin belirlenmesine de katkıda bulunmuşlardı. Örneğin bir başkasının mülkünü işgal eden birine karşı, hasarın tazmin edilmesi için alınan bir nevi önlem olan tecavüz müzekkeresi, özel mülkiyeti korumanın en kapsamlı biçimi olarak gelişmişti, çünkü yargılama bir jüri tarafından yapılıyordu. Bu, geleneksel olarak mülk sahibinin korunması için tasarlanmış hukuksal bir araç olarak aynı arazi davasında kullanılan at savaşından çok daha rasyonel bir aygıttı. Daha rasyonel usuller, davacıların arazi hakkındaki aynı davasında, araziye izinsiz girme durumunda olduğu gibi parasal bir tazminatla sınırlı olmayan özel bir tazminat elde etmelerini mümkün kılarsa da, ihlali desteklemelerini sağlıyordu.²²

Sir Edward Coke'un kaleme aldığı ve Bacon'ın devrindeki en önemli hukuk kitabı ("Coke upon Littleton" adıyla da bilinen) *Institutes*'ta [İngiltere Yasalarının Temelleri] betimlenen ortaçağdaki ortak mülkiyet hukuku; görenekleri, kullanımları, davranış biçimlerini, etiği, nihayetinde siyaseti de içeriyordu. Bacon'ın başını çektiği hukuksal modernitenin, tasarıma dayalı rasyonel kanunlardan çıkarmaya çalıştığı "mantıksızlıklar" bunlardı. Tıpkı tat, koku, renk ve güzelliğin bilimsel araştırmaların dışında tutuluşu gibi; görenekler, etik, değerler, adalet, ahlak, davranış biçimleri ve hisler, yani hukuka hayat veren her şey, nihayetinde hukuksal düzenin mutlakiyetçi bakış açısının dışında tutuluyordu. Hukuksal pozitivizm diye bilinen bu bakış açısı, bugün hâlâ hukuka hakimdir.

Bacon bir zanlının "hakikat işkencesi"ne tabi tutulmasını da içeren engizisyon usullerine yakından aşinaydı, çünkü bu usuller Uyuşmazlık Mahkemesi'nde uygulanıyordu. Dolayısıyla Bacon, ortaçağ usullerine hâlâ hâkim olan müzekkere sistemini modernleştirme girişiminin bir

parçası olarak, özellikle kanıtlara ilişkin kurallarda birçok değişiklik yaptı. Hakikatin araştırılmasında kullanılan hukuksal usulleri özetledi ve bunları bilimsel hale getirdi. Hukuk âlimleri, dava konusunu ortaya çıkaran olaylar hakkında tarihsel bir araştırma biçimindeki olgusal araştırmanın, herhangi bir hukuksal yaptırımın uygulanması için gerekli olduğunu, ilk kez değerlendirmeye başladı. Benzer şekilde, Bacon'ın Uyuşmazlık Mahkemesi prosedürü, bugün olduğu gibi bir şikâyetle ve bir dava ihbarnamesinin çıkarılmasıyla gayet basit bir biçimde başlatılabiliyor, Amerikan Federal Medeni Usul Kuralları'ndakine benzer ve dikkat çekici derecede modern keşif aygıtlarının kullanılmasıyla ilerleyebiliyordu.

Sırlarını almak için doğaya işkence edildiği fikriyle avukat Bacon'ı etkileyen, bilim insanı Bacon mıdır,²³ yoksa hukuk reformcusu Bacon'da hakikatin araştırılmasına uygun düşmeyecek formalizmlerden kurtulma etkisi yaratan bilim insanı Bacon mı, bunu bilmemiz imkânsız. Her halükârda İngiliz-Amerikan kanıt hukuku, doğrudan akılcı araştırmaların olgusal hakikati güvenilir ve nihai bir biçimde gün ışığına çıkarabileceği fikrini, Bacon sayesinde miras almıştı. Dolayısıyla hukuk kuramında Bilimsel Devrim ruhu, özellikle kartezyen rasyonalizm biçiminde olacak şekilde derinden özümsemiş, insan eliyle yapılmış kanunlara dayalı kurumsal ortamlara Avrupa'nın önde gelen hukukçuları sayesinde girmişti.

Bütünlükçü Doğal Hukuktan İnsan Merkezci Doğal Hukuka

Müşterek varlıkların özelleştirmesi hareketinde kilit önem taşıyan düşünsel stratejilerden biri, doğal hukukun Tanrı'nın meşrulaştırdığı bir sistem olmaktan çıkarılıp, insan aklının meşru kılındığı bir sisteme dönüştürülmesiydi. Bu hareket, avukatların düşünme biçimini yönlendiren, antikçağa ve ortaçağa ait bütünlükçülük ve birlik fikirlerinden kurtulmayı gerektiriyordu. Din, doğa felsefesi, siyaset ve hukukun, birleşme yerleri belli olmayan bir bütün olarak anlaşıldığı bir gerçeklik görüşü olan bütünlükçülük, 14. yüzyıl düşüncesine damgasını vurmuştu. Sassoferratolu Bartolus'un hazırladığı, sonraki yüzyıllarda Avrupa ortak hukukunun başlıca dayanağı olmayı sürdüren Roma hukuku, içeriğinin

akademik sentezini tanımlıyordu. Bütünlükçülük, İngiltere’de iki yüz yıl sonra, Bacon’ın eleştirilerine rağmen olağanüstü derecede etkili olmayı sürdüren Coke’un ortak hukuk sentezine sızmıştı.

16. yüzyılda bütünlükçülük, dönemin başlıca hukuk kuramı ekolü olan geç İspanyol skolastiklerinin hâlâ baskın görüşüydü. Çoğu Salamanca Üniversitesi’nde faaliyet gösteren bu akademisyenler, İspanyol doğal hukuku diye bilinen kapsamlı bir sistem geliştiriyordu. Bu ekolün Francisco de Vitoria (1492-1546) gibi başlıca isimleri, Batı hukuk geleneğinde tıpkı daha önce Aquino’lu Tommaso’nun Aristoteles’in fikirlerini Hristiyan teolojisinin fikirleriyle kaynaştırma çabası gibi, Roma hukukunu Aristoteles ve Tommaso’nun fikirleriyle harmanlayıp iddialı bir sentez oluşturma girişiminde bulunan ilk hukukçulardı.²⁴ İspanyol skolastiklerin son derece örgütlü doğal hukuk sistemi, insan eliyle yapılmış kanunları, Tanrı ve doğaya ilişkin bütünlükçü bir kuram çerçevesinde açıklayacak şekilde tasarlanmıştı, dağıtıcı ve sözleşmeye dayalı Aristotelesçi adalet kavramları arasında bir sentezi de içeren büyük bir tasarımdı bu. Aristoteles’te varlıkların topluma adil dağılımıyla ilgilenen dağıtıcı adalet bütünü ilgilidir, bireyler arasında sözleşmelerden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle ilgili olan sözleşme adaletiyse parçalarla.²⁵

Dağıtıcı adalete, dolayısıyla toplumun organik refahına duyulan skolastik ilgi, insanı bütünlükçü bir topluluğun bir parçası olarak görmeyi sürdürüyordu. Ne var ki, dönemin hümanist ruhu, bu bakış açısına, toplumun sırf her şeye nüfuz eden kolektifliğin bir parçası olarak değil, kendi içinde yolunu bulabilme yetisine sahip bir “atom”u olarak rasyonel bireye duyulan görülmemiş bir ilgiyi eklemişti. 16. yüzyılda akademik ortamlarda gelişen sosyal ve hukuksal çalışmalar, bizzat toplumu oluşturan parçaların, bütünün cebirsel toplamı olarak incelenmesi yönündeki harekete uzun süre karşı koyamayacaktı. Yeni insanın doğa kanunlarını ararken Tanrı’ya, hele Kilise’ye hiç ihtiyacı yoktu. Aynı şekilde doğal hukuk araştırmaları da, insan aklından başka bir şey gerektirmiyordu.

Geç İspanyol skolastikler Kıta Avrupası’ndaki son bilgili ortaçağ hukukçularıydı; onların doğal hukuk sistemine damgasını vuran bütün ile parçalar arasındaki denge de, yöntemi itibarıyla dikkat çekici derecede

bilimsel olmasına rağmen, organik ortaçağ düşüncesinin son örneğiydi. Gelgelelim, nihayetinde bakış açılarının en ilginç bütünlükçü yönleri, doğal hukuku geliştirmeye yönelik sonraki çabalarla tam anlamıyla silinip gitti; rasyonel doğal hukuk biçimi, Reform sonrası 17. yüzyılda Hollanda'da, büyük ölçüde Leiden Üniversitesi'nde geliştirildi.

Bu belirleyici değişikliğin başını, rasyonel doğal kanunların kartezyen bir bakışla ele alınmasına dayalı, Kuzey doğal hukuk ekolü diye bilinen yaklaşımın kurucusu, Hollandalı Protestan avukat ve siyasetçi Hugo Grotius (de Groot) (1583-1645) çekiyordu. Bu düşünce ekolünde doğal hukuk, farklı egemenler (yani fiziksel ya da tüzel kişiler – tüzel kişi, devlet ya da bir şirketi ifade eden hukuki bir terimdir) arasında akla dayalı bir ortak hukukun düzenlediği bir ilişkiler sistemine indirgenmişti.²⁶ Grotius, egemenler arasındaki ilişkinin ya gönüllü (antlaşmayla) olabileceğini ya da İspanyol skolastiklerden miras aldığı kavramla, meşru bir egemenin başlattığı “adil bir savaş”ın ilkeleriyle yönetilebileceğini ileri sürerek, modern uluslararası hukukun temellerini de atmıştı.

Grotius ömrünün büyük bölümünü, ilk küresel şirket olan Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası'nın çıkarlarına hizmet eden bir “kiralık katil” olarak geçirdi. Nesnel, evrensel mantık ilkelerinden yola çıkarak güçlü şirket müvekkillerini destekleyen, ama yine de “medeni” egemen uluslarca kabul edilebilir hukuksal çözümler üretme konusunda şaşırı bir beceri gösterdi.²⁷ Grotius'un özel şirketlere devletler karşısında hukuksal avantajlar sunma becerisi, özel bir önem taşır. Örneğin *Mare Liberum* (Açık Deniz) adlı kitabında, Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası'nın bir Portekiz gemisine saldırma ve onu yağmalama hakkını savunmuştu. Grotius, Portekiz'in açık denizdeki belli yolların kendisine ait olduğunu iddia etmesinin, bu “küresel müşterek varlık”ın doğal olarak herkese açık oluşuna aykırı olduğunu savunuyor, böylece aslında rasyonel düzeni korurken saldırıyı meşrulaştırıyordu. Uluslararası hukuk disiplini, Roma hukukunda açık denizin doğal bir müşterek varlık (*res communes omnium*) olduğu fikrini kullanan parlak bir hukukçunun paradoksal olarak haklı çıkardığı bir şirket yağması eylemiyle işte böyle doğdu.

Akıl Çağı

Grotius'un kartezyen paradigmadan hareketle geliştirdiği doğal hukukun rasyonalist versiyonu, Almanya'da Samuel Pufendorf'un (1632-1694) ve Fransa'da etkili Fransız hukukçu Jean Domat'ın (1625-1696) geliştirdiği uluslararası hukukun ötesine uzanıyordu. Bir başka Alman filozof Christian Wolff da (1679-1754), hukukun temel ilkelerini matematiksel terimlerle açıklama girişiminde bulunmuştu. Böylece tek bir kuşakta, doğal hukuk, Avrupa'nın her yerinde rasyonellikle bir tutulur hale gelmişti.

Oxford'da İngiliz hukuku öğreten ilk hukuk profesörü William Blackstone (1723-1780), son derece etkili kitabı *Commentaries on the Laws of England*'da [İngiltere Kanunları Üzerine Yorumlar] (1765-1769), özel mülkiyeti, "bir kişinin dünyadaki dışsal şeyler üzerinde, evrendeki bir başka bireyin hakkını dışlayacak şekilde iddia ve icra ettiği, tek başına despotik bir egemenlik" diye tanımlayarak, doğal hukuktaki en iyi özel mülkiyet tanımını sunuyordu. Grotius'un derin etkisi altında kaleme alınan bu kitap, nihayetinde ortak hukuk geleneğine ilişkin en etkili eser olarak, Coke'un risalesinin yerini aldı. Blackstone'un tanımı, Batı hukuk kuramında mülkiyet odaklı bakış açısını açıkça ortaya koyar ve bireyin doğaya hâkimiyeti modelinin, onun devrinde nasıl doğallaşmış olduğunu gösterir. Ayrıca (Descartes'in *res cogitans*'ına benzer şekilde) despotik mülk sahibi ile dış dünya (*res extensa*) arasında ontolojik bir ayrım olduğunu varsayarak, dikkat çekici bir kartezyen etki altında olduğunu da gösterir.

18. yüzyılda, insanların sorunlarına karşı rasyonel bir yaklaşım benimsenmesi gerektiği inancı Avrupa'nın orta sınıfları arasında o kadar hızla yayıldı ki, bu çağ Aydınlanma ya da Akıl Çağı diye bilinir oldu.²⁸ Bu gelişmede baskın figür, en önemli yazıları 17. yüzyıl sonunda yayımlanan filozof John Locke'tu (1632-1704). Ayrı cisimler arasındaki ilişkilerin değişmez yasalara tabi olduğu Newtoncu mekânın başlıca yönlerinden esinlenen Locke, atomcu bir toplum görüşü geliştirerek, toplumu temel yapıtaşları yani (mülkiyet edinen) bireyler üzerinden tanımladı. Fizikçilerin gazların özelliklerini atomlarının ya da moleküllerinin hareketine indirmesi gibi, Locke da, toplumda gözlenen olguları birbirinden ayrı bireylerin davranışlarına indirgeme girişiminde bulundu.

Örneğin Locke özel mülkiyetin bir “doğal hak” olarak icadını, ilk toprak işgalinin (“alınmasının”), onu ilk kez alan kişinin toprağa verdiği emek (toprağın “işlenmesi”) kadar önemli olmadığını ileri sürerek savunuyordu. Locke bu argümanı ileri sürerken (sehven de olsa) insan emeğinin toprak, doğal kaynaklar ya da hayvanların enerjisi kadar doğanın bir parçası olduğunu; emeğin bir elde toplanmasının ve denetim altına alınmasının, başka bir kaynağın bir elde toplanması ve denetim altına alınmasından hiç de farklı olmadığını işaret ediyordu. Hatta sömürü, emek ve doğa (yapay olarak) ayrı tutulmak istenirse, bu hem emeğe hem doğaya uygulanabilecek bir kategoriydi.

Locke’un, ölümünden sadece üç yıl önce İngiliz Yerleşim Yasası’yla kurumsallaştığını gördüğü topluma mal olmuş bakış açısına göre, devlet ve mülk sahibi kendi alanlarında egemendi. Ne var ki, egemen devlet ile mülk sahibi birey arasındaki ilişki, hukuki ve siyasal metinlerde hâlâ tartışmalıydı. Thomas Hobbes (1588-1679) ve ondan önce Fransız hukukçu Jean Bodin (1530-1596), devlet mutlakiyetçiliğini kuramlaştırırken, nihai gücü devlete vermişlerdi (bugün hukuksal pozitivizm diye bilinen görüş). Oysa tersine, Locke’un ve Amerika’nın kurucularının çok tuttuğu Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin (1789) bakış açısına göre, doğal hukuka dayalı doğal bir hak olarak mülkiyet, devletten önce de vardı.

Batı’nın Hâkimiyeti

Westphalia Barışı (1648) nihayet Otuz Yıl Savaşı’na bir son verdi ve uluslararası hukuk düzenini, birbirinden katıyetle bağımsız bir ulus-devletler sistemi etrafında örgütledi. Nasıl Roma’da aile reisleri kendi topraklarının sahibiyse, Avrupa devletleri de kendi ülkelerinin sahipleriydi. Mülkiyet ve egemenlik, bu siyasal uzlaşmadan kısa bir süre önce hukuksal modernitenin örgütleyici iki ilkesi haline gelmiş, bugün hâlâ geçerliliğini koruyan birey merkezli hukuk görüşünü yapılandırmıştı.

Yeni Dünya’nın kolonileştirilmesini haklı çıkarma ihtiyacı bu gelişmeyi hızlandırdı. Bu girişim, ortaçağdaki bütünlükçü bakış açısının marjinalleştirilmesini, akılcı egemenlik ve mülkiyet mefhumlarının, tam anlamıyla sömürgeci projenin hizmetine verilmesini gerektiri-

yordu. “Boş” topraklar üzerinde hukuken hâkimiyet sahibi olma fikri (Grotius’un açık deniz fikrinin yankılarını taşıyan bir fikirdi bu), Hıristiyan bir tanrıları, rasyonaliteleri ve mülkiyet hakkında fikirleri olmayan “vahşiler”in yaşadığı Yeni Dünya’nın sömürsü için en güçlü düşünsel gerekçeyi sunuyordu.²⁹

Batı’nın bütünlükçü adalet ve feodal gelenek kaygılarından arınmış rasyonel hukuk sistemi, Yeni Dünya’da doğal kaynakları çıkarıp kullanmaya yönelik potansiyelini tam anlamıyla geliştirdi. Ortaçağ mirasından kurtulan doğal hukuk, başlangıçta egemen devletler arasındaki bir ilişkiler sistemiymiş, sonrasında giderek egemen “bireyler” arasındaki bir ilişkiler sistemi haline geldi. Mülkiyetin üretken, müşterek, yaşam verici özellikleri görmezden geliniyor, doğal kaynakların çıkarılması ve biriktirilmesi destekleniyordu. Rasyonel hukuksal ve siyasal sistemin (hem fiziken hem de hukuken) atomları olan bireyler, egemenliklerini, özgürce sadece kendi bedenleri üzerinde değil, en önemlisi doğal bir uzantıları olarak görülen özel mülkiyet üzerinde icra edebilirlerdi. Bu egemenliğin meşru bir sınırı varsa, bu ancak resmen eşit haklara sahip başka öznelerin var olmasından kaynaklıydı.³⁰ Bu durum, Batılı olmayan siyasal topluluklar ya da müşterekleri paylaşan ve resmen mülk sahibi olmayan yerli halklar açısından elbette geçerli değildi. Böylece, Kuzey ve Güney Amerika’nın fethedilmesinin meşru olup olmadığı meselesi, sadece yirmi-otuz yıl içinde halledildi ve bu tartışma son buldu.

16. yüzyılda İspanyol hukukçular arasında, Güney Amerika’nın istilâsının meşru olup olmadığı konusunda derin bir akademik tartışmaya tanık olunmuşsa da, bir asır sonra Kuzey Amerika’nın kolonileştirilmesi sırasında böyle bir tartışma yaşanmadı.³¹ O tarihlerde Locke’un fikirleri ve Kuzey Avrupa’daki hukuksal rasyonalite, Batı’da yaygın düşüncüyü zaten belirleyici biçimde etkilemiş bulunuyordu. Bu fikirler arasında, insan zihninin ve bilimin, hâlâ “doğal hal”deki doğaya ve insanlara hâkim olmasının temel bir hak olduğu iddiası da vardı. Hem toprağın sömürsü hem kölelik (insan olarak öznellikleri inkâr edilen kişilere sahip olunması), rasyonel bir gerekçe bulmuştu.

Dağıtıcı Adaletin Ortadan Kaldırılması

17. yüzyıl sonuna gelindiğinde, avukatlar da dahil Avrupalı entelektüeller, temelde birbirine benzer bir grup rasyonel değeri paylaşıyordu. Ne var ki ortaçağdaki değer sistemi, sürekliliğin genellikle değişiklikten daha güçlü olduğu hukuksal pratikte çok daha dirençli çıkmıştı. Örf ve âdet hukuku, özellikle hâlâ ilkel teknolojik koşullarda toprak kullanımına uygulandığında, soyut, rasyonel bir hukuksal düzen görüşüne pek uygun düşmüyordu. Aslına bakılırsa Kıta Avrupası'ndaki noterler ve İngiliz hukukçular, kadim feodal uygulamalar biçiminde ısrarla varlığını sürdüren geleneksel hukuki ilişkileri ve köylülerin, tüccarların, feodal toprak sahiplerinin gündelik davranışlarını yansıtan iktidar yapılarını rasyonelleştirip yeniden sınıflandırmakla meşguldü.

Tarlalarda ve hareketli kent pazarlarında sürdürülen meşakkatli işler ya da kardeşler arasında mirasın olabildiğince büyük bölümünü denetim altına almak için yaşanan mücadeleler, mutlak bir yasa koyucunun rasyonelleştiremeyeceği kadar zordu. Ortaçağın bütünlükcülüğü ve organikçiliği, kırsal kesimde, lonca ve şirketlerdeki bireylerin kurduğu birliklerde ve yaşayan hukuk sisteminin bünyesinde varlığını sürdürüyordu ve hâlâ iyi durumdaydı.³²

Yine de yüksek hukuksal düşünüm masasında, bu gibi pratiklerin ardındaki yol gösterici temel ilkeleri bulmaya ilgi duyulmuyordu. Avukatların elinden, hümanist ve rasyonel bakış açısına katılmaktan başka bir şey gelmiyordu. Adil dağıtım meselesi, hümanistlerin başlattığı, akılcı doğal hukukun kaynakların serbestçe çıkarılmasından yana hukuken resmileştirdiği “bilimsel”, birey merkezli bakış açısı tarafından gölgelenmeseydi, hukuk bilimi ve özel hukukun temellerinden biri olabilirdi.

Westphalia Barışı sonrasında asla terk edilmeyerek Batı'da baskın olan hukuk ideolojisinde, bütünlüğe ilgilenen dağıtımçı adalet, sürekli hukuk öncesi bir fikir, siyaset ya da ahlak alanına ait bir şeymiş gibi sunuldu. Bireyle ilgili mübadele adaleti modern Batı hukukunun temellerinden biri olarak (özellikle de sözleşme özgürlüğünün gerekçesi olarak) önemini biraz korurken, dağıtımçı adalet hukuk biliminin alanından tümüyle çıkarıldı ve üç yüzyıl boyunca terk edildi. Bu

süre zarfında, birey merkezli doğal hukukun rasyonelleştirilmiş bir versiyonu, Batı'nın hukuksal ve siyasal düşüncesine hâkim oldu. Olası yeniden dağıtımcı planlardan ve müşterek varlıklarla ilgili kaygılardan muaf mutlak mülkiyet hakları, bugünkü feci kalkınma modelimizin hukuken desteklenmesinin temelini oluşturmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Büyük Dönüşüm ve Modernitenin Mirası

Newtoncu mekaniğin parlak başarısı ve Descartes'in mekanikçi dünya görüşünün büyük saygınlığı, rasyonel, bilimsel bir zihniyetin yavaş yavaş doğmasını ve nihayetinde hukuk yoluyla bilimden yeni ekonomi disiplinine yayılmasını sağladı. Bu görüş çoğu bireyin cemaat yaşamının, hem kent sakinlerinin loncaları ile şirketlerinin hem de köylülerin köy cemaatlerinin bir eleştirisini temsil ediyordu. Bir zamanlar birbirlerine karşı "görev"leriyle, cemaatleriyle ve paylaştıkları ortamlarla birbirlerine bağlı olan insanlar, artık bireysel mülkiyet "hak"larıyla tanınıyordu. Modernite yönündeki bu hamlenin mirası, bugün bireysel insan hakları kavramına ve mekanikçi, yukarıdan aşağıya bir hukukun üstünlüğüne duyulan sorgusuz sualsiz inancı da içerir; bunlar yağmaya ve sömürgecilığe, şirketlerin atomlaştırılmış bir sistemin yapıtaşını teşkil eden "tüzel kişiler" olarak görülmesine zemin hazırlamıştır.

1701 tarihli Yerleşim Yasası İngiltere'de modern hukukun üstünlüğü fikrini doğururken, halkı ve onu temsil eden siyasal güçleri dışarıda bırakmıştı. Bu yasa, ortaçağa özgü hukuk ve düzen kavrayışları ile modern kavrayışlar arasında bir çatışmayı da resmediyordu. İmalata yönelik kapitalizmin kökleri özelleştirme, sömürgeleştirme ve yağmaya uzanıyordu. İngiliz tarihinde, uzak ülkelerdeki kaynakların yağmalanması yönünde sistematik bir girişime tanık olunur; İngiltere'deki çitleme hareketinden çok önce, Haçlı Seferleri'yle başlamış bir süreçtir bu. Başka bir deyişle (Locke'un sözleriyle), alma eyleminin, her zaman hem yerel hem sömürgeci bir bileşeni olmuştur.¹

İngiltere'de zaman zaman, monarşi ile baronları bazen şiddetli bir hal alan gerilimler yaşasalar da, kaynak çıkarmaya yönelik aynı siyasal ve kurumsal sistemin bir parçası olmuştur.² Bu denge, bugünkü ekonomik,

hukuksal ve siyasal küreselleşmenin temel kurumsal ortamının habercisiydi. Büyük miktarda mülkü denetim altında tutanlar ile siyasal yetkeye sahip olanlar arasında, ideolojik olarak kamusal ile özel arasındaki kesin ve toplamın sıfır olduğu bir ayrıma dayalı, sıradan insanlara hiç yer bırakmayan bir ittifaktı bu. 15. yüzyıl sonu ile 18. yüzyıl sonu arasında gelişen sosyal bakış açıları ve yapılar, bugün yaşadığımız küresel krize sürdürülebilir çözümler getirememesi konusundaki yetersizliğimizden büyük ölçüde sorumludur.

Hukuksal Düzenin Yukarıdan Aşağıya Bakış Açısı

Erken modernitenin temel miraslarından biri, insanların yaptığı hukukun yukarıdan aşağıya bir bakış açısına sahip olmasıdır. Ortaçağa özgü çoğulcu bakış açısının kesintiye uğradığını bundan daha net anlatan bir tablo olamaz. Daha önce görmüş olduğumuz üzere, Roma hukuku başlangıçta profesyonel bir çatışma çözümü süreciyle aşağıdan yukarıya doğru gelişmiş, daha sonra İustinianos, Roma hukukunu yukarıdan aşağıya bütünleştirmiş ve uygulamıştı. Gelgelelim, Roma hukuku imparatorluk sınırları içindeki herkes için aynı ölçüde geçerli değildi. Farklı kabileler, loncalar, etnik ya da profesyonel grupların, kendi kanunlarını korumalarına izin verilmişti. Aynı şekilde, ortaçağda tüccarlara ticaret hukuku, Müslümanlara İslam hukuku, Yahudilere Musevi hukuku, derebeylerine “derebeyliği hukuku”, Kilise meselelerine Kilise kanunları uygulanmıştı.

Bugün “hukuksal çoğulculuk” diye bilinen bu sisteme göre, her sosyal grup kendi dilini ya da lehçesini koruduğu gibi, kendi kanunlarını da benimsemişti. Aynı ülkede yan yana bulunan bu hukuk sistemlerinin hiçbirisi nihai otorite olma iddiasında bulunamıyor, hukuk kuramıyla ilgili aralarındaki çatışmalar da tutarlı bir biçimde yönetilmiyordu. Kararlara büyük ölçüde, son derece değişken iktidar ilişkileri yön veriyordu.

Hukuk kuramı sınırları içinde geçerli tek bir hukuksal düzen fikri, modernitenin ve onun hukuksal rasyonelitesinin olgunlaşmış ürünüdür. Bu kavrayış çerçevesinde insanların yaptığı hukuk, yukarıdan aşağıya mekanik bir komut aktarma zinciridir, hukuksallığa saygı uyarınca

bu emirlere itaat etmek gerekir. (İlahi ya da rasyonel kudretiyle) doğal hukuk ile (siyasal ve dünyevi otorite iddiasıyla) tasarlanmış hukuk arasındaki temel çatışma bile, nihayetinde hiyerarşik bir düzen çerçevesinde çözüme kavuşturulmalıdır. Egemen yetkeden kaynaklanan tasarıma dayalı hukukun doğal hukuka uyması ve onu siyasal düzene çevirmesi gerektiği varsayılmıştır. Çeşitli tarihlerde, özellikle de Reform sırasında, mevkice yüksek olmayan yöneticilerin ya da diğer siyasal kurumların, bir direniş hakkını icra etme hakkına hatta görevine sahip oldukları düşünülmüştür. Mevkice yüksek olmayan yöneticilerin, bu hakkı, yönettikleri kişilere karşı görev gereği icra etmeleri zorunluydu. Bu direniş hakkı, doğal hukuka aykırı olan tasarıma dayalı hukuka direnmek anlamına geliyordu, buna baskıya direnmek de dahildi. Bu hak ya da görev, her zaman hiyerarşik olarak örgütlenmiş hukuksal makamlara uymakla yükümlü bireylere fiilen hiç uzanmamıştı.³ Resmi direniş hakkıyla meydan okunmadığı sürece, hiyerarşinin doğal hukuka uygun olduğu varsayılmıştı. Bu hiyerarşinin uygulanması bir yerden diğerine farklılık gösteriyordu, ama zaman içinde yukarıdan aşağıya hukuksal düzen, tüm egemen devletlerde tek meşru düzen haline geldi.

Örneğin ABD’de dönüm noktası niteliğindeki “Marbury’ye karşı Madison” davasında varılan kararlar (1803), ülkenin hukukunu belirleme konusunda temel yetki Yargıtay’a verildi. Bu davayla, en tepedeki rasyonel doğal hukuk ideolojisine dayalı Anayasa’dan başlayarak hukuk kaynaklarının hiyerarşisi kuruldu. Üst bir yasaya aykırı addedilen daha önemsiz bir yasa yetkeden yoksun sayılacak, yargıçlar tarafından uygulanmayacaktı.

İktidar devlette ve hukuk mahkemelerinin hiyerarşisinde merkezileştiğinde, dava açmak bireylerin elindeki tek “direniş hakkı” haline geldi. Ne var ki, böyle bir eylem de, hâlâ mekanizmadan sorumlu hukuk profesyonellerince süzgeçten geçirilir. Kanun yapımına doğrudan erişim, örneğin evsizlerin evrensel barınma hakkını güvence altına almak için boş bir binanın işgal edilmesi ya da bu mekanikçi, profesyonelleşmiş, hiyerarşik hukuksal düzenden farklı bir hukuk hayali “yasadışı” ilan edilmiştir. Özel mülkiyetin ve kamusal mekânların korunmasıyla görevli polis yetkisine itaatsizliğin sonucu derhal tutuklanmaktır. Hiyerarşik hukuk düzeni anlayışının kalıcı etkisi, ABD’de ya da Hong Kong’da

“İşgal Et” hareketinde yer alanlar gibi, protestocuların dünya çapında her gün deneyimlediği bir şeydir. Devlet otoritesine kim direnirse düşman ilan edilir, meşru bir siyasal ya da ekonomik düzen mücadelesi veriyor olsa bile bir yurttaş değildir. Amerika’da polisin askerileşmesi, yukarıdan aşağıya hukuk yönetimi anlayışının sonuçlarından biridir.

Sınır Ötesi Yağmacılık

Bilimsel Devrim ve sonrasında Newtoncu mekanğin başarıyla uygulanması, ekonomik bir boşlukta gerçekleşmemiştir. Ekonomi tarihçisi Karl Polanyi’nin (1886-1964) modernitenin şafağında “büyük dönüşüm” dediği şeyi başlatacak merkezileşmiş kurumsal düzeni tesis etmek için muazzam ekonomik kaynaklara ihtiyaç vardı. İlk kapitalist sosyal örgütlenmenin başlangıcı için gerekli olan “ilkel” sermaye birikimi, sadece çitleme ve cemaat yaşamının biyolojik zamanının nicelikselleştirilebilen, yabancılaştırılmış fabrika işine çevrilmesiyle değil, yurtdışında çeşitli kaynaklar aramakla da yaratıldı.⁴

İlk politik bölgesel güçler, devlet otoritesinin merkezileşme sürecini tamamlamak için neredeyse sınırsız düzeyde sermayeye ihtiyaç duyuyordu. Christopher Columbus (1451-1506), Francisco Pizarro (1475-1541) ve Hernando Cortés’in (1485-1547) Latin Amerika’da 15. ve 16. yüzyıllarda giriştiği maceraların ardında büyük ölçüde, Kastilya krallarının Cenova ve İsviçre’de özel bankalardan aldıkları borçları ödemek için gerekli altını bulma ihtiyacı yatıyordu. Modernitenin hukuki yapıları, daha önceki tarihlere ait (halk tabanlı) hukuksal kurumların saygınlığını hiçe sayarak gerçekleştirilen bu sömürgeci kaynak çıkarma girişimlerinde büyük rol oynadı. Bu noktada hikâye bir kez daha özel mülkiyet ve kamusal egemenlik doktrinine, ayrıca Roma devrinde açıkça birbirinden ayrı olmuş bu iki hukuksal kategoriye birbiriyle harmanlayan hukukçulara gelip dayanır.

Daha önce görmüş olduğumuz üzere, klasik Roma hukuku herkese ait olan şeyler (*res communes omnium*) ile hiç kimseye ait olmayan şeyler (*res nullius*) arasında kesin bir ayırım yapıyordu. Hukuk bir yandan, bir yöneticinin hizmetiyle ya da “halk eylemi”yle bir kent meydanı, açık deniz, nehir ya da sukemerlerindeki su gibi ortak mülkiyete ait şeyleri

koruyordu. Bireysel olarak sahiplenme ya da erişimden dışlama hiçbir şekilde söz konusu değildi. Öte yandan, hiç kimseye ait olmayan yabani hayvanlar, balıklar ya da orman ürünleri işgal yoluyla yani “kim bulduysa sahibi odur” mantığıyla mal edinilebiliyordu.

Roma kaynaklarındaki olağan çelişkilerden yararlanan doğal hukuk geleneğinden gelen akademisyenler, bu ayrımı korudu. Özel mülkiyet addedilmeyen her şeyin (özellikle de toprakların) işgal edilebileceği varsayımında bulundular ama Hugo Grotius, açık denizleri bunun dışında tuttu. Ne var ki, işgal, tek başına biraz zayıf bir hukuki hak gibi görünüyordu, bu nedenle doğal hukuk âlimleri bu varsayımı destekleyecek bir kuram arayışına girdi. Örneğin Grotius ve Samuel Pufendorf, asıl cemaatin bir görüş birliğini ima ettiğini, önceden kamuya ait o varlığı işgal etmemiş herkesin işgale bir tür örtük onay verdiğini varsaydı. Bu yönde ilerleyen John Locke, mülkiyetle ilgili emek kuramını ortaya atarak, bir kişi doğal kaynaklar üzerinde emek sarf ederse, bu kaynakların o kişinin mülkü haline geldiğini varsaydı. David Hume (1711-1776), bir tür “Sen benim sırtımı kaşı, ben senin sırtını kaşıyayım” türünden bir argümana başvurdu: İnsanlar bir işgalcinin hakkını tanır, çünkü daha sonra kendileri de bir şeyi işgal edebilir.

Özel mülkiyete ait olmayan toprakların herkese ait olmak yerine hiç kimseye ait olmadığı fikri, topraklara, kölelere ve kaynaklara sahip çıkılmasını haklı kılmak üzere çabucak tesis edildi. Doğal hukuk olarak tanımlanan ve haklı çıkarılan bu hukuksal yapının bir sonucu olarak, kargo gemileri (genellikle kapacak ve giysi) yüklü olarak İngiltere’den yola çıkıp Batı Afrika sahiline gidebiliyor, burada bu mallara karşılık yerel krallardan köle avlama izni alabiliyor; Afrika’dan Amerika’da satılmak üzere insan yüklenmiş olarak yola çıkıp İngiliz limanlarına bakır, tütün, altın, çay ya da guano yüklü olarak dönebiliyordu.⁵ Gayet iyi bilindiği üzere, egemen devlet güçlerinin doğrudan ya da dolaylı müdahalesiyle, Doğu Hint Adaları yönünde de benzer bir örnek vuku bulmaktaydı.

Rasyonalist doğal hukuk, yağma koşullarının tesis edilmesinde böyle araçsal bir rol oynamıştı. Fiziksel kişiliğin rasyonel bir uzantısı olarak ilk defa tüzel kişilik kazanma girişiminde bulunan şirketlere, Grotius’ur. *Mare Liberum*’da kuramlaştırdığı üzere, kendi canlarını

güvenceye almak için silah taşıma konusunda sınırlı bir sorumluluk ve hak tanımıştı. Bu hukuksal olgu, muazzam düzeyde bir sömürgeci yayılmacılığa ve sömürüye yol açtı; doğal hukuk ekolünün rasyonelleştirdiği Roma hukuku, işgali haklı çıkaracak dili ve ritüelleri sunuyordu. Örneğin bir noter, Columbus’la birlikte seyahat edip Amerika topraklarının özel mülkiyet değil yani *res nullius* olduğuna, dolayısıyla işgal edilip İspanya krallığına ait olabileceğine tanıklık etmişti. O tarihlerde Yeni Dünya’daki kullanılmamış madenlerden gelen altın ve gümüş *res nullius*’tu, madenciler doğal hukuk gereği mülk sahibi olabiliyordu.

Böylece Bilimsel Devrim ve onun evrensel “doğa kanunları”nı keşfi, silahlar, denizcilik mühendisliği ve haritacılık konusunda müthiş bir teknolojik ilerleme mirası bıraktı. Ayrıca benzer şekilde, insan yapımı evrensel “doğal kanunlar”ı da taşıdı, bu kanunlar modernitenin ortak anlayışı haline gelecekti. Niccolo Machiavelli (1469-1527), Jean Bodin ve Thomas Hobbes gibi yazarların muazzam bir saygınlık kazandırdığı, Martin Luther’in (1483-1546) teolojisiyle desteklediği temel bakış açısı, kudretin seküler egemenlik meseleleriyle ilgili olarak hak yarattığını öngörüyordu. Üstelik egemen ulusların zenginliği, yaratabildikleri ve denetim altına alabildikleri piyasanın büyüklüğüyle ölçülebiliyordu.

Amerika Birleşik Devletleri’nin Kurulması

“Boş” topraklarda sıfırdan rasyonel bir toplum örgütlenmesini öngören modern hayal, birey ve şirketlere tanınan özel mülkiyet ile federal sistemlere tanınan egemenlik hakları şeklindeki ikiz konseptte dayandırılarak, Amerika Birleşik Devletleri özelinde gerçek oldu.⁶ İngiltere ile devrimci kopuş, bireyleri dini baskıdan koruyacak siyasal bir sistem inşa etme arzusu, batıda hukuksal olarak işgal edilmemiş bol miktarda toprak bulunması gibi nedenlerin hepsi, rasyonel bir hukuk sistemini pratiğe geçirmenin ideal koşullarını sağladı.⁷

Amerika’nın kurucularının entelektüel açıdan etkilendiği en önemli kişilerin filozof John Locke ve David Hume, hukukçu William Blackstone, iktisatçı Adam Smith (1723-1790) ve Fransız Aydınlanma filozofları, özellikle de Voltaire olması bir tesadüf değildir. Tüm bu önemli kişilikler, modernist projeye derinden ilgileniyordu. Özellikle de

Blackstone, Grotius'un rasyonelliğini ortak hukuk geleneğine çevirmiş, Voltaire "iyi kanunlar"a sahip olmanın tek yolunun, geçmiştekilerin hepsini bir kenara itip yeni kanunlar yapmak olduğu fikrini pervasızca savunmuştu. Bu literatüre dayanarak sentezlenen iki temel amaç vardı: Yönetmel ve askeri otoriteyi elinde toplamış güçlü ve etkili bir hükümet ve güçlü bir mülkiyet hakları sistemi. Mülkiyet hakları, hem diğer bütün hakların koruyucusu hem de kapitalist bir sistemde mutluluk arayışını gerçekleştirmenin vazgeçilmez bir aracı olarak görülüyordu. Bu iki amacın bazı yapısal gerilimlere yol açması olasıydı, bu nedenle de bir denge sistemiyle uyum içinde tutuluyorlardı; bu denge sistemi de, karmaşık bir federal sistem ve Yargıtay'ın son sözü söylemesini içeriyordu.

ABD'de bireysel haklar ve hükümet baskısından azade olma idealleri, beraberinde hukukun üstünlüğünün gerçek bir kültü dönüşmesini getirdi, yeni bağlamda bu durum son derece büyük bir güç kazanmıştı. Mahkemeler, 19. yüzyıl başından itibaren, insan eliyle yapılmış kanunlarla uğraşma konusunda temel aktörler haline geldi. Bireysel hakların ilk kez anayasal bir haklar yasasıyla kutsal kabul edilmesi, bir toplumun ayrı ayrı bileşenlerin bir toplamı olduğunu söyleyen rasyonel doğal hukuk idealinin zirve noktasıydı.

Özel mülkiyet ile kamunun egemenliği arasındaki ilişki, özel mülkiyetin, hükümetin el koymasına karşı hukuksal olarak korunmasıyla dondurulmuştu; hükümetin mülkiyete el koymasına, ancak genel hukukla belirlenen, piyasa değeri olarak tanımlanan "adil bir tazminat" ödenmesi sonrasında, kamu çıkarını ilgilendiren son derece katı koşullarda izin veriliyordu.⁸ Hükümetin, modern egemenlik fikirleri doğrultusunda, ortak çıkarı temsil ettiği varsayılıyordu. Dolayısıyla hükümet müşterek varlıklara serbestçe el koyabilirdi, ayrıca bunların "geliştirilmesi"ni güvence altına almak için onları özel mülkiyete transfer etmekte de serbestti. Söz gelimi Ev Yasası, ilk başta kurulmuş 13 eyalet dışındaki bütün topraklarla ilgili olarak böyle bir plan öngörüyordu.

Özel mülkiyetin bu şekilde korunup da müşterek varlıkların hiçbir şekilde korunmaması, Amerikan deneyimine başka her şeyden fazla damgasını vurmuş bir modernite işaretiydi. Egemen güç, müşterek varlıkları özelleştirebilir, kaynakları serbestçe kamudan özel sektöre aktarabilirdi. Ne var ki bunun tam tersini (kaynakları özel sektörden

kamuya geri aktarma) yapmak, ancak yargının katı denetimi altında söz konusu olabilirdi. Bu dengesizlik, özelleştirmenin hatalı olması halinde, müşterek varlıkların kamuya geri dönmesine izin vermiyordu. Bu ancak, kamu çıkarının kanıtlanması ve özel mülk sahiplerine adil bir tazminat ödenmesi halinde mümkündü. Dolayısıyla bu süreç, kamusal kaynakların, özel mülkiyete doğru sürekli ve pratikte geri çevrilemez bir biçimde akmasına neden olmuştur.

Siyasal Ekonominin Doğuşu ve Bilimsel Dönüşümü

Ekonomik fenomenleri ilk kez kuramlaştıranlar, ekonomi kavramını eski haliyle, bir hanenin idare edilmesi anlamında kullanıyordu. Bu sözcük, “hane geçindirme” anlamına gelen Yunanca *oikonomia* sözcüğünden türemiştir. Devlet, egemen gücün hanesi olarak görülüyordu, dolayısıyla devlet politikaları da “siyasal ekonomi” olarak bilindi; bu terim 20. yüzyıla dek kullanıldı, daha sonrasında yerini modern “ekonomi” terimine bıraktı.

Bilim ile bilginin uzmanlaşmış olması gerektiği fikri, modernitenin hiçbir zaman geride bırakmadığımız miraslarından biridir. Bir araştırma alanı olarak siyasal ekonominin doğuşu, davranış kanunları öğrencilerinin, tasarıma dayalı kanunları öğrenen kişilerden ayrılması yönünde bir adım olarak görülebilir. Bazı hukukçular kurallara dayalı bir hukuk bilimine ilişkin çalışmaları geliştirirken, bazıları (en başta da Smith) siyaset ve ahlak felsefesi ile tarih ve topluma duydukları ilgiyi günümüzde ekonomi olarak bilinen bu uzmanlaşmış disiplinin tesis edilmesi yönünde kullanıyorlardı.⁹

Newtoncu mekanığın Newton’dan sonraki iki yüzyıl içinde kazandığı büyük saygınlık ve başarı nedeniyle, modern ekonomi söylemi de matematiksel olarak formüle edilışinden dolayı az çok bilimsel kabul edilir oldu. Akademisyenler çok geçmeden, kuramın emeğe dayalı ve değer anlayışını arz ile talep arasında piyasa dengesini sağlayacak fiyatların hesaplanmasına indirgeyen ilk halini terk ettiler. Modern ekonomik analiz, böylelikle bireyi temel nesnesi olarak almış oldu. 19. ve 20. yüzyılın önde gelen akademisyenleri bütünden parçalara yönelerek, tarihsel olarak belirlenen ilişkilerle tanımlanan klasik toplumsal sınıf

analizini terk edip, onun yerine üretim süreci ve arz fazlasının dağıtımı analizlerini geçirdi.¹⁰

Bu gelişme ülkeden ülkeye farklı politik biçimler alırken, bütün örneklerde merkezileşmiş devlet otoritesi giderek güçlendi ve bir yandan da, ülke içi ve uluslar arası ekonomik elitlerce daha fazla denetlenir oldu. Birbirleriyle savaş yoluyla ya da daha genel olarak ticaret anlaşmalarıyla ilişki kuran, eşit derecede egemen birkaç devletin (kendi ülkelerinin “sahip”lerinin) varlığına dayanarak, modern uluslararası hukuk sistemi kuruldu.

Egemen bir ulus-devletin “hane geçindirme” bakımından iç örgütlenmesi, yurttaşlarının refahını ve zenginliğini belirliyordu. Bu nedenle (ister bir kral olsun ister karmaşık bir siyasal hiyerarşi), egemen olanı kamu varlıklarının sahibi olarak görmek, her ulusun kamusal ve özel ekonomik faaliyetlerini yöneten kanunların birbiriyle rekabet halinde olduğunu düşünmek doğaldı. Bu bağlamda kapitalist üretim tarzının amacı insan ihtiyaçlarının tatmin edilmesi değil, kendi kendini yeniden üretmek amacıyla kâr etmek ve sermaye biriktirmektir. Bu ulusal zenginlik birikimi, siyasal ekonominin hukuk kuramı, felsefe ve tarihten özerk olduğunu ileri süren yeni davranış biliminin konusu haline geldi.

Ekonomi tarihçileri, William Petty’nin (1623-1687) *Political Arithmetick* [Politik Aritmetik] (1690) adlı eserinin klasik siyasal ekonominin temel yapıtı olduğu kanısındadır. Petty’nin düşüncesi Newton, Descartes ve Galileo’ya çok şey borçluydu. Yöntemi sözcük ve argümanların yerini rakamların, ağırlıkların ve ölçülerin almasını, ekonomik fenomenlerin görünür doğal nedenlerle açıklanması için akılcı argümanlar kullanılmasını içeriyordu. Hukuk kuramı ve ahlak felsefesi profesörü olan, doğal hukuk alanında iyi bir eğitim görmüş Adam Smith ondan neredeyse yüz yıl sonra *Milletlerin Zenginliği* (1776) başlıklı eserini yayımladı; bu eser, Sanayi Devrimi’nin Britanya’nın yüzünü değiştirmeye başladığı tarihlerde ekonomi üzerine kaleme alınmış, ilk eksiksiz denemeydi. Bu kitabın modern ekonomi kuramının kurucusu olarak önemi, Newton’ın fizik üzerine yazdığı *Principia* [İlkeler] ve Charles Darwin’in biyoloji alanında yazdığı *Türlerin Kökeni Üzerine* adlı eserlere benzetilebilir.

Smith, o tarihlerde rasyonel doğal hukukla son derece tutarlı olan, Newtoncu “doğa kanunları” fikrinden hareketle, takas ve mübadelelerin “insan doğası” olduğu çıkarımında bulunmuş, emekten tasarruf etmelerini sağlayan makineler sayesinde çalışanların işlerini adım adım kolaylaştırmalarının ve daha üretken hale gelmelerinin doğal olduğunu düşünmüştü. Smith, kuramını Newtoncu denge ve hareket kanunlarına dayandırdı, bunları “görünmez el” metaforuyla ölümsüz kıldı. Ona göre, piyasanın görünmez eli tüm girişimci, üretici ve tüketicilerin uyum içinde daha iyi koşullara kavuşması yönündeki bireysel çıkarlara kılavuzluk edecekti; bu iyileşme maddi zenginlik üretimiyle bir tutuluyordu. Fiyatlar arz ve talep etkilerinin dengelenmesi gibi doğa kanunlarını izleyen “serbest” piyasalarda belirlenecekti. Böylece bireysel niyetlerden bağımsız bir toplumsal sonuca varılacak, nesnel bir ekonomik faaliyet bilimi de mümkün kılınmış olacaktı.

Bugün ekonomistlerin yaygın olarak kullandığı “rekabetçi model”in temelinde bu idealist tablo yatar. Piyasada yapılan bir işlemin tüm katılımcılarının mükemmel düzeyde ve serbestçe bilgilenmesi gerektiği; yerinden edilmiş işçilerin, doğal kaynakların ve makinelerin eksiksiz olarak, anında hareket edebilir olması ve piyasadaki tüm alıcı ve satıcıların küçük olup fiyat üzerinde etkisi olmadığı inancı, bu kuramın temel varsayımlarıdır. Bu son varsayım bizim tartışmamız açısından özellikle önemlidir. Bu varsayıma göre, fiyat sistemi, tıpkı hukuk sistemi gibi “ortada” olup, Descartes’ın *res extensa*’sı (nesnel dünya) niteliğinde bir şeydir.

Smith kendi kendini dengeleyen piyasa sisteminin, mal ve emek için talebin sürekli arttığı, yavaş yavaş ama durmaksızın büyüyen bir sistem olduğunu da düşünüyordu. Tüm bu koşullar, Karl Marx’ın (1818-1883) meşhur kitabı *Kapital*’de gösterdiği üzere, pratikte asla mevcut olamaz ama çoğu ekonomist, kuramlarının temeli olarak bunları kullanmaya devam eder. Söz gelimi, bir gün sonu gelecek bir gezegende sınırsız ekonomik büyüme girişiminin saçmalığını artık herkes görmüş olsa da, günümüz siyasetçi ve ekonomistleri bu fikri takıntı haline getirmiş vaziyettedir.

19. yüzyıl başında ekonomistler, disiplinlerini bir bilim haline getirme girişimini sürdürerek onu sistematikleştirmeye giriştiler. Bu sistematik

ekonomi düşünürlerinin ilki ve en etkili David Ricardo'ydu (1772-1823). Ricardo, ekonomik fenomenleri tanımlamak ve öngörmekte kullanılabilecek sınırlı sayıda değişken içeren, mantıksal bir varsayımlar ve kanunlar sistemi olan "ekonomik model" kavramını geliştirdi. Ricardo ve diğer klasik ekonomistler, mevcut sınıf yapısını destekleyen ve (örneğin, işçilerin çok çocuk yapmasının maaşların asgari düzeyde tutulmasını mümkün kıldığını öngören, bizzat kendisine ait "demir maaş kanunları" gibi) "doğa kanunları" hüküm sürdüğü için fakirlerin kendi talihsizliklerinden sorumlu olduğu yönündeki "bilimsel" argümanla, tüm toplumsal iyileşme çabalarına karşı koyan bir dizi dogmayla ekonomi biliminin yerini sağlamlaştırdılar.

Ana akım ekonomi (ve onunla ilişkili hukuksal çerçeve), ekonomi kavramının sonraki dönemlerde geçirdiği evrim çerçevesinde kartezyen-Newtoncu paradigmaya sıkı sıkıya bağlı olmaya devam etti. Günümüzde de güncel ekonomi yaklaşımı parçalı ve indirgemecidir. Ekonomistler, ekonominin koskoca bir ekolojik ve sosyal dokunun bir tek parçası olduğunu görmeyi genellikle başaramaz. Bilakis, tüm malları, bu malların dünyanın geri kalanıyla, üretim koşullarıyla, sınıf bileşimiyle ilişkili olma biçimlerini dikkate almaksızın aynı biçimde değerlendirir. Tüm değerler tek bir kritere, o da pastayı büyültmeye (yani zenginliği azami düzeye çıkarmaya) indirgenir.

Maaalesef, bugünkü ekonomistlerin bireyselci yaklaşımı, soyut niceliksel modelleri tercih etmeleri, ekonomik faaliyetleri ait oldukları ekolojik bağlamda görememeleri ekonomik kuram ve ekonomik gerçeklik arasında muazzam bir uçurum yaratmıştır. Bunun sonucunda, günümüzde ekonomi derin bir kavramsal kriz içindedir ve bu 2008'de başlayan küresel finans krizi sırasında çarpıcı bir açıklık kazanmıştır.

Bu kriz sonrasında iki ekonomi profesörü, Kamran Mofid ile Steve Szeghi, "Economics in Crisis: What Do We Tell the Students?" (Ekonomi Krizde: Öğrencilere Ne Diyeceğiz?) başlıklı çok akli başında, derinlikli bir deneme kaleme almıştı. Yazarlar, önemli üniversitelerimizde öğretilen standart ekonomi kuramının, 2008'de başlayan olayların zamanlamasını ve büyüklüğünü tahmin etme konusunda son derece yetersiz kaldığını göstermekle kalmıyor, krizden bizzat bu kuramın sorumlu olabileceğini ileri sürüyorlardı. Analizleri onları şöyle çarpıcı bir

sonuca ulaştırmıştı: “Artık standart kuramın başarısızlıklarını ve piyasa köktencililiğinin darlığını teslim etme zamanı geldi. Çağımız gereği, ekonomi düşüncesinde bir devrim olmalı, ekonomi öğretmenin yeni yolları bulunmalı. Bu, birçok bakımdan, ekonominin en başta doğduğu topraklara dönüş anlamına geliyor; her yönüyle insanlığın varoluşunun anlamına dair mesele ve soruların arasında ahlak felsefesine dönüş.”¹¹

“Tüzel Kişiler” Olarak Şirketlerin Merkezi Rolü

Erken modernite hâlâ muazzam derecede etkili son bir miras yaratmıştır: Kendisine bir “tüzel kişilik” tanınan ve hukuksal haklara sahip girişimci şirketin doğuşu ve gelişmesi. Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası, hisse değerini artıracak en iyi fırsatlar neredeyse orada iş yapmak için, farklı yönetimlerin egemen olduğu bölgeler arasında rahatlıkla mekik dokuyan bugünkü çokuluslu şirketlerin atasıydı. Hemen hepsi de ya siyasal elitin parçası ya da onunla doğrudan bağlantılı olan yatırımcılar, bu riskli girişimlere atılmak için yüksek gelirler elde etmek istiyorlardı. Ayrıca kişisel servetlerinin de, sınırlı sorumluluk adıyla bilinen ve kişisel mal varlıklarını şirketin tüzel kişiliğinin mal varlığından ayrı tutan mekanizmayla korunması gerekiyordu.¹²

Kuşkusuz, tüzel formlar modernitenin bir icadı değildi. Ortaçağ hukuk düzeninde, özellikle de İtalyan Rönesansı sırasında, şehir devletlerinin ekonomik ve siyasal örgütlenmesinin bireylerden ziyade loncalara dayandığı devirlerde büyük bir rol oynamışlardı. Ne var ki Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası, tüzel biçimde büyüklük ve güç bakımından bir değişiklik anlamına gelmekle kalmıyordu, avukatları sayesinde devletlerin dahi üzerinde hukuksal avantajlar talep eden özel mülkiyet yapısının da ilk örneğiydi. Ulusaşırı kapitalist oluşumun bu ilk örneğinin hukuksal silahı doğal hukuktu; doğal hukuk ilk kez son derece yaratıcı bir biçimde kullanılmış ve yaşamı boyunca şirketin savunucusu olup dolgun ücretli danışmanlarından biri olarak görev yapan Grotius’un dehası sayesinde uluslararası hukuka dönüştürülmüştü.

Grotius’a göre, deniz müşterek bir varlıktı, doğası gereği bir mülkiyet nesnesi olamazdı ve herkese açık olması gerekirdi. Bu varlığa erişim, uluslararası ticaret alanında iş gören tüzel bir “kişi” için hayati bir önem

taşıyordu, öyle ki erişimin savunulması, çok temel bir doğal hak olan varolma hakkına dayandırılıyordu; varolma hakkı doğal hukuktaki diğer tüm hakların temeliydi. Tüzel bir “kişi”, şayet temel varoluş hakkı tehlikeye girmişse, bu temel hakkın çiğnenmesine şiddet dahi göstererek direnebilirdi. Grotius bu argümana dayanarak, müşterisinin müşterek varlıklarda yani okyanuslarda seyretme hakkını başarıyla savunmuştu. Sonrasında, şirketin, yabancı bir yönetimin hüküm sürdüğü bir ülkede bile bulunsa, kullanılmayan yani *res nullius* olan özel mülke el koyma hakkının bulunduğunu, doğal hukuka dayanarak meşrulaştırmıştı.

Bu olağanüstü akıllıca hamleyi yaptığında daha yirmili yaşlarının başında olan Grotius, Kuzey Avrupa’daki doğal hukuk kuramının, yerli halkların haklara sahip ya da siyasal amil olup olmadığına ilişkin bütün tartışmaların ötesine geçmesini sağlamıştı. Bu sorunun çözümü bir yana, insan eliyle yapılmış kanunların saygı göstermek durumunda olduğu doğal hukuka göre, şahıslar kimin egemenliği altında olduğundan bağımsız olarak *res nullius*’un sahibi olabiliyordu. Bu ilke, Grotius’a ve şirketinin müşterilerine göre, el değmemiş madenlerin çıkarılıp kullanılması açısından özellikle önemliydi.

Başka hükümetlere karşı siyasal yükümlülükler olmaksızın iş yapabilmeye imkân tanıyan doğal haklar, ulusaşırı faaliyetlere girişen özel şirketler için, daha en başından çok elverişli bir oyun sahası yaratmıştı. Britanyalı merciler, şirketlerinin Çin’de afyon dağıtma ya da Latin Amerika’da yeni pazar açma haklarını korumak amacıyla, çok benzer hukuksal argümanlar ileri sürmüştü. Günümüzde de Dünya Ticaret Örgütü’nün temeli çok benzer argümanlara dayanmaktadır: Hiçbir kamusal güç, şirketlerin doğal ya da insani kaynaklar üzerinde denetim sağlamak amacıyla yerkürede dolaşma hakkını sınırlayamaz.¹³

BEŞİNCİ BÖLÜM

Makineden Ağa: 19. ve 20. Yüzyılda Bilimsel Düşünce

Newtoncu mekaniğin 18. ve 19. yüzyıllarda devam eden başarısına rağmen, bazı insanlar, bu mekanikçi dünya görüşüne karşı güçlü bir muhalefet sergiliyordu. Ayrıca 19. yüzyıl bilimindeki bazı gelişmeler (evrim kuramı, elektrik ve manyetik fenomenlerinin araştırılması ve termodinamik), Newtoncu modelin sınırlarını belirgin hale getirmiş, 20. yüzyılın bilimsel devrimlerine zemin hazırlamıştı.

Romantik Hareket

Romantikler, Newtoncu mekaniğin sınırlarının bilim insanları nazarında açıklık kazanmasından bile önce, bu bütünüyle mekanikçi yaklaşımı sorguluyordu. Sanat, edebiyat, müzik, felsefe, bilim ve hukuk alanlarında 18. yüzyıl sonunda başlayan romantik hareket, Newtoncu bilimin mekanikçi dünya görüşüne ve Aydınlanma felsefesine karşı çıkıyordu.¹ Romantikler, Aydınlanma'nın aklı vurgulamasına tümüyle karşı değildi, ama bilimsel akıl yürütmeye, gerçekliğin doğasını anlama yolunda tamamlayıcı başka bir yol sunan estetik muhakemenin eşlik etmesi gerektiğini savunuyorlardı. Baskın bilimsel paradigma olarak mekanikliğin rolünü temelden sorguluyorlardı ve doğayı yorumlamanın başlıca ilkesi olarak mekanizma kavramının yerine "organik" kavramını geçirmişlerdi.

İngiliz romantizmi üzerinde güçlü bir etki yaratan mistik şair ve ressam William Blake (1757-1827), Newton'ın acımasız eleştirmenlerinden biriydi. Tüm fenomenleri temelde yatan mekanik kanunlara indirgeme eğiliminden horgörüyle "tek gözlü bakış" diye bahseden Blake, eleştirisini meşhur dizelerinde, "Tanrı bizi tek gözlü bakıştan ve Newton'ın uykusundan korusun," diye dile getirmişti.

Aynı şekilde, Alman romantikler de felsefe, sanat ve bilime büyük bir ilgi duyuyordu. Diyaloglarının içeriği kolayca şiiirden biyolojiye, estetiğe, tarihe ve antropolojiye geçiyordu. Biyoloji alanında başlıca odak noktaları organik biçimin doğasıydı. Bu hareketin başını çeken başlıca isimlerden biri olan Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), biyolojik biçimi konu alan incelemeleri ifade etmek için morfoloji terimini geliştirmişti; Goethe biçimi örgütlü bir bütünün içindeki ilişkiler örüntüsü olarak düşünüyordu. Bu terim ve kavranış biçimi, bugün hâlâ sistem düşüncesinin ön saflarında yer almaktadır.

Doğayı Goethe'nin tabiriyle “uyumlu, büyük bir bütün” olarak gören romantik bakış açısı, dönemin bazı bilim insanlarının bütünlük arayışlarını bütün gezegene yaymalarını, Yerküre'yi yekpare bir bütün, canlı bir varlık olarak görmelerini beraberinde getirmişti. Bunu yaparken, Yunanların dünyayı *kósmos* olarak kavramasıyla başlayıp ortaçağ ve Rönesans'ta serpilip gelişen, ortaçağ zihniyetinin yerini dünyayı bir makine olarak gören kartezyen düşünceye bırakmasına dek süren kadim bir geleneği de canlandırıyorlardı. Dünyayı sadece nispeten kısa bir süre için uykuya dalmış canlı bir varlık olarak görme fikri yeniden can bulmuştu. Leonardo da Vinci'nin 15. yüzyılda, romantik bilim insanlarının 18. yüzyılda geliştirdiği yaşayan Yeryüzü görüşünün, bugün gezegenimizin canlı olduğunu öngören Gaia kuramıyla ortak bazı kilit unsurları vardır.

Doğa Bilimlerinde Evrimci Düşünce

18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçilirken, romantik hareketin etkisiyle, biyologların başlıca ilgi alanı biyolojik biçim oldu, maddi bileşimle ilgili meseleler ikinci derecede önemliydi. Bu vurgu özellikle, yapısal ilişkilerin benzerliklerine dayanarak zoolojik bir sınıflandırma sistemi yaratan Georges Cuvier'nin (1769-1832) öncülüğünü yaptığı Fransız karşılaştırmalı anatomi incelemesi, yani morfoloji ekolü açısından geçerliydi.

Romantik biyolojinin kilit fikirlerinden biri de, doğadaki yaşayan formların, genellikle “ilkörnek” olarak adlandırılan ve zaman içinde farklılaşmalara tabi olmuş temel organik tiplere ait özellikleri sergilediği fikriydi. Bu Charles Darwin'in (1809-1882), evrimle ilgili ilk düşün-

celerinde merkezi bir rol oynadığını teslim ettiği bir kuramdı. Bu yeni düşünme biçimi, Newtoncu makine olarak dünya imgesinin ötesine geçerek gelecekte bilimsel düşüncenin tamamına hâkim olacaktı.

Evrımı (tedrici değişim, büyüme ve gelişme) fikri ilk olarak jeolojide ortaya çıkmıştı. Fosillerin titizlikle incelenmesi, bilim insanlarını, dünyanın mevcut durumunun, doğal kuvvetlerin muazzam zaman zarfları içinde gerçekleştirdiği eylemlerin neden olduğu sürekli bir gelişmenin sonucu olduğu fikrine yöneltmişti. Bu fikir evrimci düşüncenin, en net ve çok fazla sonuç doğuracak biçimde formüle edilmesi için entelektüel bir zemin hazırladı: Biyolojide ilk kez Jean Baptiste Lamarck'ın (1744-1829) deneme olarak formüle ettiği, ondan elli-altmış yıl sonra da Darwin'in tamamladığı türlerin evrimi kuramı. Darwin'in anıtsal eseri *Türlerin Kökeni Üzerine* (1859) ve evrim kuramı, bilim insanlarını, dünyayı her şeyiyle yaratıcısının eliyle inşa edilmiş bir makine olarak gören kartezyen düşüncüyü terk etmek zorunda bıraktı. Evrenin artık, karmaşık yapıların daha basit biçimlerden başlayarak geliştiği, evrilen, sürekli değişen bir sistem olarak resmedilmesi gerekiyordu.²

Fizikte Evrimci Düşünce

Doğa bilimlerinde bu yeni bakış açısı gelişirken, fizik alanında da evrimci düşünme biçimleri doğuyordu. Gelgelelim evrim, biyolojide düzen ve karmaşıklığın giderek artması yönünde bir hareket olarak görülürken, fizikte bunun tam tersini, düzensizlik yönünde bir hareketi ifade etmektedir.

Newtoncu fiziğin içine girdiği krizi tetikleyen, mekanikçi modelin gereği gibi tanımlayamadığı yeni tür bir güç içeren elektrik ve manyetizma fenomenlerinin keşfedilmesi ve araştırılmasıydı. Michael Faraday (1791-1867) ve daha sonra James Clerk Maxwell (1831-1879), elektrik ve manyetik güçlerin etkilerini incelemekle kalmadı, güçleri bizzat araştırmalarının başlıca nesnesi olarak kullandı. Güç kavramının yerine daha incelikli olan alan kavramını getirerek Newton fiziğinin ötesine geçen, alanların kendilerine özgü bir gerçekliği olduğunu, maddi cisimlere referans olmadan incelenebileceklerini gösteren ilk fizikçiler oldular. Elektrodinamik adıyla bilinen kuramları, ışığın uzayda aslında

dalgalar biçiminde yol alan ve hızla değişen bir elektromanyetik alan olduğunun farkına varılmasıyla zirveye ulaştı.

Newton mekaniğinin termal fenomenlerin incelenmesine uygulanması, fizikçileri ısıнын, atom ve moleküllerin karmaşık hareketleriyle üretilen bir enerji olduğunun kabulüne dayanan termodinamik kuramını oluşturmaya yöneltti. Termodinamik iki temel kanunla formüle edildi. Bu kanunlardan birincisi, bir sürece dahil olan toplam enerjinin her zaman korunduğunu belirten enerjinin korunumu kanunudur. Enerjinin biçimi değişebilir ama hiçbir parçası kaybolmaz. Termodinamiğin ikinci kanunu, bir sürece dahil olan toplam enerji her zaman sabit olsa da yararlı enerji miktarının azaldığını, ısı, sürtünme gibi biçimlerde dağıldığını söyler. Mekanik enerji ısı olarak dağılır ve tam anlamıyla geri kazanılamaz. Başka bir deyişle, fiziksel süreçler belli bir yönde, düzenden düzensizliğe doğru ilerler; klasik fiziğe göre, evren giderek düzensizleşmeye doğru hareket eden bir bütündür. Giderek yavaşlamaktadır ve sonunda duracaktır. Bu kasvetli kozmik evrim tablosu, canlı doğanın düzensizlikten düzene, giderek artan bir karmaşıklığa doğru evrildiğini gözlemleyen biyologların evrim fikriyle keskin bir tezat oluşturmuştur.

Dolayısıyla, 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde, Newtoncu mekanik doğal olguları açıklayan temel kuram olarak oynadığı rolü kaybetti, Newton'ın, evreni mükemmel biçimde işleyen bir makine olarak gören bakış açısının yerini, birbirine taban tabana zıt iki evrimsel değişim fikri almıştı; giderek artan bir düzene ve karmaşıklığa doğru ilerleyen canlı bir dünya ile giderek yavaşlayan bir motor misali, düzensizliğin arttığı bir dünya fikri.

Birbiriyle çelişen bu evrim fikirlerinin paradoksunu çözmek, bir asır daha alacaktı. 1970'lerde Ilya Prigogine (1917-2003), termodinamiğin ikinci yasasının, yalıtılmış yani "kapalı" fiziksel sistemler için geçerli olduğunu fark etti, biyolojik sistemlerse enerji ve madde (yani besin) akışına her zaman açıktır. Biyolojik evrimde genel düzensizlik artmaya devam eder ama bu tek tür bir artış değildir. Canlı dünyada düzen ve düzensizlik her zaman eşzamanlı yaratılır. Örneğin bir havuç yediğimizde onun yapısını azaltır, böylelikle düzensizliğini artırırız, ama bileşenlerini, kendi organizmamızın düzenini korumak hatta artırmak

için kullanmış oluruz. Prigogine'in sözleriyle, "Canlı organizmalar, düzensizlik denizindeki düzen adalarıdır." Bulundukları ortamda daha büyük bir düzensizlik yaratma pahasına kendi düzenlerini artırırılar.

Fizikte Kavramsal Devrim

19. yüzyıl sonuna gelindiğinde, Maxwell'in elektrodinamik kuramı ile Darwin'in evrim kuramı açıkça kartezyen/Newtoncu modelin ötesine geçmişti ve evrenin Descartes ya da Newton'un hayal ettiğinden çok daha karmaşık olduğunu göstermişti. Newton fiziğinin temelinde yatan fikirlerin, tüm doğal fenomenleri açıklamakta yetersiz olmalarına rağmen, doğru olduklarına inanılıyordu. Gelgelelim, 20. yüzyılın ilk 30 yılında bu durum kökten değişti. Kuantum ve görelilik olmak üzere iki yeni fizik kuramı, kartezyen dünya görüşünün ve Newtoncu mekaniğin başlıca tüm kavramlarını alt üst etti. Mutlak mekân ve zaman, temel katı parçacıklar, temel bir maddi öz, fiziksel fenomenlerin kesinlikle nedensel bir nitelik göstermesi ya da doğanın nesnel olarak tanımlanması gibi fikirler, 20. yüzyıl fiziğinin nüfuz ettiği yeni alanlara giremeyecekti.³

Herhalde en büyük şok, atomaltı düzeyde, dünyanın artık birbirinden bağımsız, temel parçacıklara bölünemeyeceğinin keşfedilmesi idi. Newton'dan beri fizikçiler, tüm fiziksel fenomenlerin, sert ve katı maddi parçacıkların özelliklerine indirgenebileceğine inanmıştı. Ama dikkatlerini makroskobik nesnelerden atomlara ve atomaltı parçacıklara yönelttiklerinde, doğa onlara yalıtılmış bir yapıtaşını sunmuyordu. Moleküller ve atomlar (proton, elektron, kuark gibi) bileşenlerden oluşur. Ne var ki, bu bileşenler, yalıtılmış oluşumlar olarak görülemez, aralarındaki ilişkilerle tanımlanmaları gerekir. Atomaltı bir parçacık, aslında, kendileri de ilişkiler dizisi olan, dışarıda başka şeylere uzanan bir ilişkiler dizisidir.

Bu ilişkiler, kuantum mekaniğinin biçimselliğinde, olasılıklarla ifade edilir, olasılıklar da sistemin tamamının dinamiğiyle belirlenir. Klasik mekanikte, parçaların özellikleri ve davranışları bütünün özellikleri ve davranışlarını belirlerken, kuantum mekaniğinde durum bunun tam tersidir: Tüm parçaların davranış biçimini belirleyen bütündür. Parçalardan bütüne doğru gerçekleşen bu kavramsal değişim, kartezyen

mekanizmanın ve Descartes'ın meşhur analitik düşünme, karmaşık sorunları bileşenleri itibariyle analiz etme yönteminin dikkat çekici bir biçimde tökezlediği anlamına geliyordu.

Bilim insanları, Newtoncu fiziğin yaklaşık niteliğinin giderek daha fazla bilincine varırken, “doğa kanunu” terimini kullanmaya da son verdiler. Max Planck'ın (1858-1947), kuantum fiziğinde kavramsal devrimleri tetikleyen kara cisim ışıması kanunu, herhalde bu terimin kullanılmasına verilebilecek son örnekti. Planck'tan sonra Albert Einstein'ın (1879-1955) kütle-enerji denklemi ($E=mc^2$), Niels Bohr'un (1885-1962) varsayımları (atom modeli), Wolfgang Pauli'nin (1900-1958) dışlama ilkesi ve Werner Heisenberg'ün (1901-1976) belirsizlik ilkesi karşımıza çıkar. Bunların hiçbirisi de “kanun” olarak formüle edilmemiştir.

Çok fazla sonuç doğuran kritik bir fikir de, kuantum fiziğinin gözler önüne serdiği evrensel iç içe geçmişliğin, her zaman insan gözlemciyi ve onun bilincini içerdiği gerçeğidir. Kendimizden bahsetmeksizin asla doğadan bahsedemeyiz. Heisenberg'in sözleriyle, “Gözlediğimiz şey doğanın kendisi değil, sorgulama yöntemimize maruz kalan doğadır.”⁴ Yunanların da, başka kadim halkların da anlamış olduğu üzere, bütün, parçaların toplamından ibaret değildir. Evrenin tüm bileşenleri birbirine bağlıdır, insanlarsa, evrene çok gerçek bir biçimde bağlıdır.

Fen Bilimlerinde Sistem Düşüncesi

Kuantum fiziği parçalardan bütüne doğru kavramsal değişimle uğraşırken, doğa bilimlerinde de benzer bir değişiklik yaşanıyordu. 1920'lerde Alman biyologlar, 18. yüzyıldaki romantik biyologların birçok kilit fikrini ayrıntılandırdı. Yeni disiplinlerine “organizmik biyoloji” adını veren bu biyologlar, canlı organizmaların, sadece parçalarının incelenmesiyle anlaşılamayacak yekpare bütünler olduğunu ileri sürüyordu.

Organizmik biyologlar, algı sürecini bütünleşik algısal örüntüler, parçalarında mevcut olmayan özellikler sergileyen anlamlı örgütlü bütünler açısından tartışan psikologlarla da diyalog içindeydi. Örneğin bir dostumuzla karşılaşp üzgün olduğunu fark ettiğimizde, üzüntü algısı, birbirinden küçük farklarla ayrılan sayısız yüz ifadesi, jest ya da ses tonu gibi özellikleri baz alır; bunlar analiz edemeyeceğimiz ama

beynimizin tek bir algısal örüntüde birleştirdiği şeylerdir. Psikologlar, Almandada “organik biçim” anlamına gelen *gestalt* terimini alıp, bunu bütünlüklük algısal örüntüleri ifade etmek için kullandılar. Bu nedenle disiplinleri “gestalt psikolojisi” olarak bilinir oldu.

Bütünlükle ilgili bu diyaloglara katkıda bulunan üçüncü disiplin, 19. yüzyılda biyologların organizma topluluklarını incelemeye başlamasıyla birlikte “organikçilik” ekolünden (yani organik biçimin niteliğine ilişkin incelemelerden) doğan yeni ekoloji bilimi oldu. Biyologlar organizmalarda, psikologlarsa algıda indirgenemez bütünlükle karşılaşırken, çevre bilimciler de aynı şekilde, bütünlüğü ekosistemlerdeki hayvan ve bitki topluluklarında gördü. Ekolojik toplulukların her bir mensubunun birbirine bağlı olduğunu; bütün topluluğun başarısının, mensupların başarısına ve tek bir mensubun başarısının bir bütün olarak topluluğun başarısına dayandığı ilişki ağları, örneğin besin ağları oluşturduklarını fark ettiler.

Tüm bu disiplinlerarası diyaloglardan “sistem” düşüncesi ya da “sistemci” düşünme diye bilinen yeni bir düşünme biçimi doğdu.⁵ Ortak inceleme alanı, bireysel organizmaları, organizma parçalarını, sosyal sistem ya da ekosistem gibi organizma topluluklarını içeren yaşayan sistemlerdi. Dolayısıyla yaşayan sistemler çok kapsamlı bir yelpazeye yayılır, sistem düşüncesi de niteliği itibarıyla disiplinlerarası, daha doğrusu “disiplinlerarası” bir yaklaşımdır.

Gestalt psikoloğu Christian von Ehrenfels (1859-1932), Aristoteles’in “Bütün, parçaların toplamından daha büyüktür,” fikrini popüler hale getirmişti; bu fikir, sistem kuramcılarının ortak sloganı haline geldi. Yaşayan sistemler, özellikleri daha küçük parçaların özelliklerine indirgenemeyecek yekpare bütündür. Temel özelliklerini parçalar arasındaki bağlantılardan ve ilişkilerden alırlar.

Odak noktasının nesnelerden ilişkilere kayması, Batı kültüründe ölçülebilir ve tartılabilir şeylere odaklanan geleneksel bilimsel girişime ters düşer. İlişkiler ölçülemez ve tartılamaz; ilişkilerin haritasının çıkarılması gerekir. Parçalardan bütüne, nesnelerden ilişkilere, ölçmeden harita çıkarmaya doğru kayan vurgu değişiklikleri, maddenin (nicelik) incelenmesi ile biçimin (niteliğin) incelenmesi arasındaki gerilimin bir

parçasıdır. Madde tartışması, maddi yapıları, kuvvetleri ve sonuçta ortaya çıkan süreçleri açıklamak için fizik ve kimyanın dilini kullanır. Oysa biçimin tartışılması, ağ ya da geri bildirim döngüsü gibi örgütlenme modellerinin açıklanması için, ilişkilerin soyut bir haritasının çıkarılması gerekir.

Yaşayan Ağlar

Çevrebilimciler, ekosistemleri beslenme ilişkileriyle birbirine bağlanmış bitki, hayvan ve mikroorganizma toplulukları olarak tanımlar. Besin ağları kavramını, daha da genel olarak yaşam ağı kavramını geliştirmişlerdir. Besin ağları organizma ağlarıdır, organizmalar hücre ağlarıdır, hücreler molekül ağlarıdır. Dolayısıyla, yaşamı gördüğümüz her yerde ağları görürüz. Ağ, devrimizin kilit metaforu haline gelmiştir; tıpkı Descartes ve Newton'dan sonra, üç yüzyıl boyunca makinenin kilit metafor olması gibi. Makine, parçaları itibarıyla gereği gibi analiz edilebilirken, ağlar bağlantı ya da ilişkileriyle betimlenir. Bu anlayış, mekanikçi düşünme biçiminden sistem düşüncesine geçişi temsil eder.

Ağ kavramı ekolojide giderek öne çıkarken, sistem düşünürleri de, tüm sistem düzeylerinde ağ modelleri kullanmaya, organizmaları hücre, organ ve organ sistemleri olarak görmeye başlamış, ekosistemler tek başına organizma ağları olarak görülmüştür. Buna bağlı olarak, ekosistemlerden madde ve enerji akışı, organizmalardaki metabolik yolların devam etmesi olarak algılanır. Yaşayan sistemlerin bu iki yönü (ağlar ve akışlar), son otuz yılda ortaya çıkan, yaşamı bir sistem olarak kavrayan yeni düşünme biçiminin kilit kavramlarıdır.

Çizgisel Olmayan Sistemler

Sistem düşüncesinin temel kavramları, 1920 ve 1930'larda geliştirilip detaylandırılmıştır. Daha sonra 1940'larda, sistem kavramlarını, yaşayan sistemlerin örgütlenme ilkeleriyle betimleyen, tutarlı çerçeveler halinde bütünleştiren fiili sistem kuramlarının formüle edilmesine tanık olunmuştur. Bu klasik sistem kuramları içinde, biyolog Ludwig von Bertalanffy'nin (1901-1972) geliştirdiği genel sistem kuramı ile ma-

tematikçi, nörolog, sosyal bilimci ve mühendisler arasında çok disiplinli bir işbirliğinin sonucu olan sibernetik kuramı da bulunmaktadır.

Sistem düşüncesinin bir sonraki aşaması, 1970'lerde ve 1980'lerde, yaşayan sistemlere ilişkin klasik sistem kuramlarından çok daha üstün olan yeni modeller ve kuramlar geliştirilmesiyle birlikte gelmiştir. Bu yeni kuramların ayırıcı bir özelliği, bilim insanlarının yaşayan sistemlerin muazzam karmaşıklığını matematiksel olarak ele almasını ilk kez mümkün kılan yeni bir dille ifade edilmiş olmalarıydı. Kaos kuramı ve fraktal geometri, karmaşıklık kuramı diye bilinen bu yeni matematiğin önemli kollarıdır.

Karmaşıklık kuramının en önemli özelliği, çizgisel olmayan bir matematik olmasıdır. Buna bağlı olarak, teknik olarak, çizgisel olmayan dinamik şeklinde adlandırılır. Bilim insanları, kısa bir süre öncesine dek, çözülmesi çok zor olduğu için çizgisel olmayan denklemlerden kaçınma eğilimindeydi. Örneğin hiçbir engelin olmadığı bir nehirde suyun akışı çizgisel bir denklemle ifade edilir. Ama nehirdeki bir kaya suda girdaba neden olursa, nehirde çalkantı oluşur. Suyun hareketi o kadar karmaşık bir hal alır ki, nehir kaotik bir görünüme bürünür. Bu karmaşık hareketi betimlemek için çizgisel olmayan denklemler kullanılır.

1970'lerde bilim insanları, bu tür çizgisel olmayan denklemlerin üstesinden gelmelerini sağlayacak hızlı ve güçlü bilgisayarlara ilk kez sahip oldu. Bu sayede, çizgisel sistemlerin görünürde kaotik davranışlarının altında çok şaşırtıcı örüntüler olduğunu ve kaosu altında aslında düzenin yattığını gözler önüne seren yeni tür bir matematiksel dil geliştirdiler. Çizgisel olmayan bir denklem bu yeni tekniklerle çözüldüğünde sonuç bir formül değil, bilgisayarın izlediği görsel bir şekil, bir örüntüdür. Kaos kuramının garip çekicileri ve fraktal geometrinin fraktalleri, bu örüntülere verilebilecek örneklerdir. Bunlar, bir sistemin karmaşık dinamiğinin görsel betimlemeleridir. Yeni karmaşıklık matematiği, esasen bir örüntüler ve ilişkiler matematiğidir.

Geçen otuz yıl içinde çizgisel olmayan fenomenlere duyulan yoğun ilgi, yaşamın birçok kilit özelliğine ilişkin anlayışımızı ciddi biçimde geliştiren bir dizi yeni ve güçlü kuram ortaya çıkarmıştır. Özellikle

de iki sistem kuramı, yukarıda bahsettiğimiz üzere, yaşamın iki kilit özelliğinin, ağların ve akışların anlaşılmasında büyük ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır.

Bu kuramların ilki, Humberto Maturana ve Francesco Varela'nın geliştirdiği *autopoiesis* kuramıdır.⁶ Bu kurama göre, canlı ağların tanımlayıcı özelliği, kendi kendilerini yaratmaları yani *autopoietic* olmalarıdır; bu terim, Yunancada “benlik” ya da “kendilik” anlamına gelen *auto* ile “yapmak” anlamına gelen *poiein* sözcüklerinin bir bileşimidir. Örneğin bir hücredeki (protein, enzim, DNA gibi) tüm biyolojik yapılar, hücresel ağ tarafından sürekli üretilir, onarılır ve yeniden üretilir. Aynı şekilde, çokhücreli organizmalardaki beden hücreleri, organizmanın metabolik ağı tarafından mütemadiyen yeniden üretilip dolaşıma sokulur. Canlı ağlar, bileşenlerini dönüştürerek ya da yerlerine yenilerini geçirerek, kendilerini sürekli yeniden yaratır. Bu şekilde, ağ benzeri örgütlenme örüntülerini korurken, sürekli yapısal değişiklikler geçirirler. Yaşamın kilit özelliklerinden biri olarak istikrar ve değişikliğin bir arada bulunması olgusuyla, burada bir kez daha karşılaşırız. İstikrarlı kalan şey, sistemin örgütlenme modeli yani ağıdır; sürekli değişen şeyse, organizmanın yapısıdır.

Bir diğer öncü sistem kuramı da, bu yaşayan ağlardaki sürekli enerji ve madde akışını konu alır. Prigogine'in geliştirdiği ve dağıtıcı yapılar adını alan bu kuram, yaşayan sistemlerin, bileşenleri sürekli değişip aksa da, genel yapıyı nasıl aynı şekilde koruyabildiğini açıklar. Prigogine, ilk bakışta bir yanda yapı ile düzen, diğer yanda akış ile değişiklik (dağılma) arasında paradoksal gibi görünen yakın ilişkiyi vurgulamak için “dağıtıcı yapı” terimini geliştirmiştir; istikrar ve değişikliğin yan yana olduğunu bir kez daha görürüz.⁷

Dağıtıcı yapıların dinamikleri, yeni düzen biçimlerinin kendiliğinden ortaya çıkmasını içerir. Yaşayan sistemler, genelde kararlı bir halde kalsalar da, ara sıra ya bir kırılmanın meydana geldiği ya da daha sık olarak yeni düzen biçimlerinin kendiliğinden ortaya çıktığı kararsızlık noktalarıyla karşı karşıya kalır. Kritik istikrarsızlık noktalarında düzenin kendiliğinden ortaya çıkmasını ifade eden ve basitçe “belirme” olarak adlandırılan bu fenomen, yaşamın başlıca özelliklerinden biridir. Gelişme öğrenme ve evrimin dinamik kökeni olarak tanınır

kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, yaratıcılık (yeni biçimlerin meydana gelmesi), tüm yaşayan sistemlerin kilit özelliğidir.

Toplumsal Alandaki Yaşayan Ağlar

Yaşamın sistemlere dayalı olarak anlaşılmasını sosyal alana, özellikle de insan eliyle yapılmış kanunlara taşıyacak bir çerçeve, yaşamın temel bir birliğe sahip olduğu, farklı yaşayan sistemlerin benzer örgütlenme biçimleri gösterdiği varsayımına dayanır. Evrim milyarlarca yıl boyunca aynı örüntüleri tekrar tekrar kullanarak ilerlemiştir. Yaşam evrilirken, bu örüntüler giderek daha ayrıntılı hale gelme eğilimi gösterir ama her zaman temel temalar etrafındaki varyasyonlardır. Bilhassa ağ örüntüsü, tüm yaşayan sistemlerde örgütlenmenin temel örneklerinden biridir. Yaşayan sistemlerin bileşenleri ve süreçleri, bütün düzeylerde ağlarla birbirine bağlanmıştır. Dolayısıyla, yaşamın sistemlerle kavranmasını sosyal alana taşımak, yaşamın temel örgütlenme örüntüleri ve ilkelerine ilişkin bilgimizi, özellikle de canlı ağlara ilişkin anlayışımızı, toplumsal gerçekliğe uygulamak anlamına gelir.⁸

Toplumsal ağlar iletişim ağlarıdır. Bu, insan ilişkileri alanında, bu iletişimlere gereği gibi anlayabilmek için içsel bilinç ve kültür dünyamızı (fikirlerimizi, değerlerimizi, hedeflerimizi, çatışmalarımızı, iktidar ilişkilerimizi vs.) bütünüyle değerlendirmemiz gerektiği anlamına gelir. Biyolojik ağlar gibi sosyal ağlar da kendi kendilerini yaratır ama yarattıkları şey çoğunlukla gayri maddidir. Her iletişim düşünce ve anlam yaratır, bu da daha fazla iletişimi beraberinde getirir, böylece ağın tamamı kendisini üretir. Toplumsal bir ağda iletişim devam ederken, nihayetinde kültür olarak da bilinen ve başka iletişimlerle sürekli ayakta tutulan ortam, çok sayıda geri bildirim döngüsü oluşturarak bir inançlar, açıklamalar ve değerler sistemi ortaya çıkarır. Bu kültür sayesinde, bireyler toplumsal ağın mensubu olarak kimlikler edinir ve böylece ağ kendi sınırlarını oluşturur.

ALTINCI BÖLÜM

Mekanik Hukuk Bilimi

Kartezyen hukuk rasyonalizminin zaferini izleyen hukuksal gelişmelerin, doğa bilimlerindeki gelişmelerle çarpıcı paralellikler gösterdiğini bir kez daha görüyoruz. Evrimci düşünce ve romantizm, mekanikçi doğal hukuk görüşünü, kökleri insan aklına uzanan değişmez genel bir rasyonel kurallar sistemi olarak itibarsız addediyordu. Yine de, bu eleştirel bakışlar, mekanikçi hukuk görüşünü genelgeçer konumundan indirmeyi ve o dönem Batı’da egemen olan profesyonel hukuk görüşü ve pratiği üzerindeki etkisine son vermeyi başaramamıştı.

İnsan eliyle yapılmış yasalarda mekanikçi yaklaşımın dirençle varlığını sürdürmesi, 19. yüzyıl kapitalizmine çok değerli hizmetlerde bulunmasından kaynaklanıyordu. Hukuk sisteminin özel mülkiyet ile devlet egemenliği arasında bir uzlaşmaya indirgenmesi, doğanın ve toplumun ezilmesinde güçlü bir araç olmuştu. Baskın hukuk anlayışı hâlâ, doğal kaynakları işletip değer çıkaran öznelere çatışması halinde karar verme gücüne sahip bir devlet yönetimi altında yer alan, nesnel bir sistem tasavvuruna dayanıyordu. Oysa hukuk biliminin evrimi, tam aksine, biraz da çelişkili bir biçimde, mekanikçi bakış açısının karşı karşıya kaldığı hem romantik hem de evrimci sorgulamaları, kaynak sömürüsüne odaklı baskın kapitalist modelin ideolojik birer bileşenine dönüştürdü. Bu sürecin sonunda, bizi, hukuku yararlanabileceğimiz ama karşı gelinemez bir teknoloji olarak gören anlayışa hapseden, küresel hukuk pozitivismi kavrayışı ortaya çıkmıştır. Hukuku canlı bir topluluklar ağı olarak gören, gezegenimizin hayatta kalması için yeni hukuksal biçimlerin “belirmesi”ni mümkün kılan sistemci bakış açısına daha vakit var. Yine de (daha önceden ekolojinin temel ilkeleriyle tutarlı olduğunu, onlara değer verdiğini söylediğimiz) romantik ve evrimci düşüncenin geliştirdiği bazı fikirler hukukun ekolojisiyle ilgili.

Napoléon Yasası ve Mekanikçi Hukuk Kuramı

Hukuk alanında kartezyen dünya görüşü Fransa’da, Fransız Devrimi’nin zaferiyle birlikte baskın bir konuma gelmiştir. Jean Domat’nın ayrıştırılarak hazırladığı Fransız hukuk sisteminin rasyonelleştirilmesi, kabaca, İngiltere’de William Blackstone’un hemen hemen yüz yıl sonra gerçekleştirdiği çalışmalara tekabül eder. Her iki çalışma da, mevcut olan son derece düzensiz hukuki malzemeye, tutarlı ve rasyonel bir biçim vermeye yönelik girişimlerdir. 1804 tarihli Napoléon Yasası ya da diğer adıyla Fransız Medeni Kanunu, Domat’nın öğretilerini ve fikirlerini almıştır.

Özel mülkiyet ve devlet egemenliği, Kıta Avrupası’ndaki diğer hukuk felsefelerinde olduğu gibi, Napoléon Yasası’nın temel yapıtaşlarıydı. Egemen devlet ile egemen mülk sahibinin, birbiriyle doğrudan rızaya dayalı bir ilişki içinde olduğu bu hiyerarşik hukuksal düzen anlayışı, “hukuksal mutlakiyetçilik”tir.¹ Napoléon Yasası’ndaki birkaç temel hukuk öğretisi, müşterek varlıkları sermayeye dönüştürme ihtiyacıyla tutarlı klasik, bireyci kartezyen fikirlerdi. Bu fikirler arasında, yasanın mülk sahipliğinin bir şeyden en mutlak biçimde yararlanma ve onu kullanma hakkı olarak tanımlanması; sözleşmelerin kanun sayılarak tarafları bağlaması; mülkiyetin rızayla devredilmesi; girişimcileri, iş yaparken kendi hataları olmaksızın verilen hasarların hukuki sorumluluğundan koruyan, ceza sorumluluğuyla ilgili hata ilkesi; şirket yatırımcıları yerine şirketleri sorumlu kılarak, yatırımcıların kişisel servetlerini koruyan doğal ve tüzel kişiliklerin bir arada bulunması ilkesini bulabiliriz. Napoléon bunlar ve daha başka teknik aygıtlar sayesinde yasaya kartezyen bakış açısını dahil etti. Örneğin Napoléon Yasası’nın beşinci maddesi, yargıçları yasanın önlerindeki durumun olgularına mekanik olarak uygulanmasıyla sınırlı tutar. Harvard Hukuk Fakültesi Dekanı Roscoe Pound’ın (1870-1964) “mekanikçi hukuk kuramı” olarak nitelediği anlayıştır bu.² Yazılı mantık olarak düşünülen bu yasanın, devletin bir kolu olarak yargının uyguladığı katıksız kartezyen mantık uyarınca pek az yorumla uygulanması gerekiyordu.

Yasa, hem fetihler yoluyla hem de sahip olduğu entelektüel itibarın etkisiyle, profesyonel hukukun dünya çapında belkemiği haline geldi.³

Rasyonalizmin muazzam başarısı, Napoléon modernleşmesine siyasal direnişle birlikte, özellikle Almanya’da romantik tepkiyi tetikledi.

Hukuk Düşüncesinde Evrim

Romantik hareketin etkisi altında, felsefe ve bilimde, hem evrimci hem bütünlükçü düşüncenin nasıl geliştiğini görmüştük. Hukuk kuramında, hukuksal evrim fikri 18. yüzyıl sonunda, özellikle de İskoçya’da hukuk ve felsefe çevrelerinde geçerlilik kazanmıştı.⁴ David Hume, insan topluluklarının bir arada yaşıyor olmasından doğan üç temel kanunu şöyle tanımlıyordu: “Mülkiyetin istikrarı, rızayla devredilebilmesi, vaatlerin yerine getirilmesi.” Hume, bu düzenlemelerin akıldan değil, genel bir ortak çıkar hissinden kaynaklandığını, insanların yavaş yavaş, davranışlarını kurallara göre düzenleme ihtiyacının farkına vardığını söylemiştir. Konuştuğumuz dil ya da altın madeninin mübadele aracı olarak tanınması gibi, her kural “yavaş yavaş ortaya çıkar ve yavaş yavaş gelişir, onu ihlal ettiğimiz zaman ortaya çıkan uygunsuzlukları tekrar tekrar tecrübe ettikçe kuvvet kazanır.”⁵

Aydınlanma döneminin büyük filozoflarından Charles-Louis Montesquieu (1689-1755), hukuk alanında, toplumun gelişerek bir aşamadan diğerine geçtiğini öngören bilimsel bir evrim fikrinin öncüsü olarak tanınmıştı. Bu kavrayış bugün gelişme, (düşük gelirli ülkelerde ekonomik süreçleri inceleyen) kalkınma ekonomisti olarak bilinen akademisyenlerin kaleme aldığı, “az gelişmişlik” üzerine birçok yazıda hâlâ kullanılır. Montesquieu, hukukun hangi yönlerinin her yerde bulunabileceğini belirlemek için çeşitli toplumları karşılaştırmıştı ve bu toplumların iklim, örf, coğrafya ya da gelişmişlik evresi açısından ne kadar farklı oldukları önemli değildi. Bu yöntemle, en ileri toplumlarda özel mülkiyetin temel niteliğini bilimsel olarak belirleyebiliyordu.

Bilimde evrimsel düşünce, kartezyen mekanikçi bakış açısına sert bir darbe indirirken, hukuk alanında kapitalist gelişmenin ihtiyaç duyduğu türde mülkiyetçi bireyciliğe bilimsel güç kazandırarak, bu anlayışın vardığı sonuçları güçlendiriyordu. Hukukçular, hukuksal evrimi, sosyal geçim yollarına dayalı dört aşamalı bir gelişme süreci olarak meşrulaştıran bakış açılarıyla, özel mülkiyet ve devlet egemenliğinin

savunucusu olarak hareket ediyordu. Kuramsal olarak, bir toplum (birinci aşamada) avcı-toplayıcıyken yavaş yavaş gelişerek kırsal bir yaşama ve hayvan yetiştirmeye dayalı (ikinci aşamada) göçebe bir topluma dönüşür; sonra (üçüncü aşamada) tarıma dayalı bir toplum olur; son olarak (dördüncü aşamada) ticarete dayalı bir toplum haline gelir. Bu çizgisel düşünme biçimi, ekonomik düşüncede hâlâ ağır basmaktadır. Bir yandan, zamanında Darwin'in kuramının bilimde yaptığı gibi, bu kuram da soyut bir evrensel ve rasyonel doğal hukuk fikrinin erken eleştirilerinden biriydi, ama öte yandan, fikrin bireyselci bakış açısını teyit ediyordu. Bu aşamalarda, hukuksal kurumlar, özellikle hükümet ve en başta mülkiyet, basit düzenlemeler olmaktan çıkıp hiç olmadığı kadar karmaşıklaşan yapılara dönüşmüştür.⁶

Hukuksal Romantizm

Montesquieu'nün bilimsel paradigması, mekanikçi hukuk görüşünün itibarını sarsmaktan ziyade, sonuçlarını daha da etkili hale getirmeye yaramıştı. Aynı şekilde, Alman romantik hukukçu ve tarihçi Friedrich Karl von Savigny de (1779-1861), soyut bir evrensel hukuk düzeni kavramını eleştirmiş ama nihayetinde, bu kavramın vardığı hukuki sonuçları daha belirgin hale getirmişti. 19. yüzyılın en etkili hukukçusu olan Savigny muhafazakârdı, belki de akademik detaylara yeterince yer vermeyen, incelikten yoksun bir hukuki belge olarak gördüğü Napoléon Yasası'nın uygulanmasından korkan gerici bir aristokrattı. Savigny, eleştirisini iki fikre dayandırıyordu. Birincisi, hukuk bir yerden diğerine farklılık gösterdiğinden, Newtoncu tarzda soyut bir matematiksel düzen olarak görülemezdi. Bilakis, farklı ulusal karakterleri ve istekleri yansıttığından, "halkın ruhu"nun (*Volksgeist*) ürünü olması, bir toplumun entelektüelleri ve hukukçuları tarafından yorumlanma biçimiyle o toplumu ayıksı kılmaması gerekirdi. Savigny'nin, rasyonel doğal hukuka getirdiği eleştirinin temelinde evrimci yanı ağır basan tarihsel bir dönüşüm anlayışının yer aldığı açıktır. Savigny, kartezyen Napoléon Yasası'nın ancak ve ancak Fransız ruhunu yansıttığını, Fransızların bu yasayı Devrim sayesinde kendilerine mal ettiklerini savunuyordu.

Savigny, ikinci olarak, hukukun egemen devlete değil, kültür ya da dil gibi halka ait olduğunu, halkın eğitim almış hukukçuların çalışmaları yoluyla bu görevi yerine getirebileceğini ileri sürüyordu. Hukuk, her yerin ve her tarihsel dönemin ruhuna saygılı olmalıydı. Bir kanunun madde haline gelmesi, belli bir tarihsel anda, devlet yetkesinin yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen bir eylemiydi; o tarihsel an, hukuku sonraki tarihsel koşullara daha az uyarlanabilir kılıyordu. Anton Friedrich Justus Thibaut (1772-1840) ile kanunları yürürlüğe sokmak üzerine yaşadığı bir polemikte dile getirdiği bu anlayış nedeniyle, Savigny'nin romantizmi, hukuksal tarihselcilik olarak da bilinir. Savigny'nin yöntemsel katkıları her ne kadar yadsınamaz ve hukuka bir nebze can vermiş olsa da, Alman hukukçu romantikler taban tabana zıt iki kampa ayrıldıklarında, hukukta mekanikçiliğin romantik eleştirisinin neredeyse hiç etkisi olmadı.

Savigny'nin sıkı takipçileri, biraz çelişkili de olsa, Roma hukukunun Alman halkının gerçek ruhunu sergilediğine inanıyordu çünkü Roma hukuku mahkemelerde hâlâ uygulanan hukuktur.⁷ Öte yandan, "Almancılar" örfi Alman halk hukukunun, imparatorluğun düşüşü sonrasında Roma hukuku ile rekabet ettiği kanısındaydı. Bu hukuk cemaate aitti, bireyselci, resmileşmiş bir mülkiyet hakları sistemine değil, yakın ilişki içindeki toplulukların zorunluluklarına uyarlanabilir, çok daha esnek bir derebeylik sistemine dayanıyordu.⁸

Almancı yaklaşımın ayrıntılı incelemelerinin zenginliği, sermaye ile hukuk arasında her yere nüfuz eden, dizginsiz bireysel mülkiyete hizmet eden ittifak nedeniyle, "cemaat"ın devrimizin değerlerini yansıtmaya yetisine sahip hukuksal bir kavram haline gelemediğini göstermektedir. Savigny'nin "bireysel irade imparatorluğu" kavramı, hiçbir kısıtlama altına alınmamış mülkiyet haklarının çok daha geniş bir biçimde meşrulaştırılması olarak baskın çıkmışsa da, geleneksel olarak kapalı cemaatin değişen toplumsal koşullarını yansıtmaya yetisine sahip hukukçuların elinde, ekolojik bir hukuksal düzenin ihtiyaçlarına hizmet edecek şekilde ilerici bir biçimde açılabilirdi. Ne var ki, bu kuramsal olasılığa rağmen, baskın hukuksal romantizm, Batı hukukunun Roma hukukuna dayalı bireyselci temel fikrini bozmak bir yana, altını daha bir kalın çizmiştir.

Hukukun Profesyonelleşmesi

Hukuksal romantizmin mirası, yaşayan kültürün ve kolektif siyasal amilliğin hukuka arzu edilir bir biçimde dahil edilmesi değil, hukukun profesyonelleşmesi doğrultusunda atılmış bir adım oldu. 20. yüzyılda, hukuk bilgisinin bir kuşaktan sonrakine aktarılması, sadece akademik hukuksal profesyonelleşmeyi ilgilendiren bir mesele haline gelmişti. Bu süreç aşağıdan yukarıya ve cemaat ürünü olan her türlü hukuki geleceği tümüyle marjinalleştirmiş, hukuku kendi ekolojisinden tamamen yalıtmıştır. Bugün hukuken yapılabilecek tek tercih, özel mülkiyetin çıkarları ile devlet egemenliğinin çıkarları arasındadır. Bu da, alternatif bir bakış açısı tasavvur etmemizi engelleyen ciddi bir hukuksal kısıtlamadır. Batı toplumunda bugün tek meşru siyasal seçenek, daha çok ya da daha az yönetim ile daha çok ya da daha az mülkiyet arasındadır. Hukuk giderek, bu siyasal amilliğin kısıtlamasını destekleyecek bir teknoloji haline gelmiştir.

Savigny'nin romantik düşüncesinin vaat ettiklerine rağmen, Alman hukuk akademisyenleri, doğal hukuktaki kavramlardan çok daha soyut kavramlardan oluşan bir hukuk bilimi oluşturdu. Alman hukukçular, hukuk felsefecisi Duncan Kennedy'nin "klasik hukuki bilinç" adını verdiği şeyi geliştirdi: Bireysel iradenin sınırsız özgürlüğüne dayalı, biçimci, son derece profesyonelleşmiş, dünyanın dört bir yanına yayılan, tümdengelimci bir hukuk öğrenimi metodolojisi.⁹ Almanya'nın, 1900'de özel hukukunu kanunnameye dönüştürmesi sonrasında, dünya çapında hukukçular ileri toplumlarda hukukun siyaset, ahlak, adalet, din ya da kültürel normlardan ontolojik olarak başka ve farklı, saf bir sistem olduğu konusunda fikir birliğine vardı. Hukukun tümüyle nesnel bir çerçeveye sahip olduğunu, (siyasal sürecin alanına giren) değerler değil, fenomenler alanında bir sistem olduğunu ortaya koyan bu biçimci hukuksal pozitivizm, Batı hukukunun yegane klasığı haline geldi.

ABD'de profesyonel hukuk öğrenimi, akademik kurumlar çerçevesinde yürütülür. Harvard Hukuk Fakültesi'nin kurucu dekanı Christopher Columbus Langdell (1826-1906), hukukçunun bir biyoloğa, raporlardaki davalarınsa laboratuvar malzemelerine benzediğini, buradan çıkarılabilecek genel öğretilerin başka davalara uyarlandığını

belirtmişti. Langdell'in hukuksal biçimcilik olarak bilinen yöntemi, akademik hukuk öğretiminde kullandığı "Sokrat yöntemi"yle birlikte ABD'ye yayıldı ve kuşaklar boyunca, dava konularına ilişkin herhangi bir ekolojik anlayıştan yoksun avukatlar yetiştirdi.¹⁰ Akademik hukuk öğretiminde bırakın siyasal bağlamı, tarihsel ya da sosyal hiçbir bağlam verilmez (nadiren de olsa, öğrencinin seçimine bırakılmış birkaç saatlik karşılaştırmalı hukuk, hukuk sosyolojisi ya da hukuk tarihi dersi haricinde). Öğrenciler vakaları okur ve bunları soyut olarak tartışır, vakaları ve tüzükleri yorumlamak için bir jargon ve çeşitli teknik beceriler geliştirir fakat bunlar, Roma hukukunun ilk günlerinden beri temelde hiç değişmemiş becerilerdir.

Profesyonelleşme süreci hukuku cemaatlerden uzaklaştırmış, en temel "müşterek varlık" olan cemaatin, kendi hukuksal düzeni üzerindeki denetimini dışsallaştırmıştır. Bu dışsallaştırma, zaman zaman, yakın cemaatlerin dışlayıcı tutumlar göstermesi halinde (Amerika'da Güney'in biçimsel olarak ayrılmasında olduğu gibi) istenebilir sonuçlar ortaya çıkarsa da, doğal ortam ve cemaat kimliği açısından genellikle ölümcüldür. Örneğin arazi geliştirme kararları, özel mülkiyetin çıkarları ile hükümet çıkarları arasında bir tercih yapma mantığına dayanır. Akademik hukukçular bu ikisini çatışan çıkarlar olarak resmetse de, aslında değerlerin çıkarılıp kullanılmasına dayalı aynı mantığı ikisi de kullanır. Aynı şekilde, adalete erişim, cezai reform ya da tazminat gibi meseleler (bunların hepsi de cemaatlerin refahını muazzam düzeyde etkiler), cemaatlerle ilgisi olmayan mercilerde farklı yetilere sahip avukatlarca kararlaştırılır.¹¹

Bu tercihin özü, Amerika'da bir sonraki baskın hareket olan (ve kitaplardan ziyade eylemde bir hukuk tanımı sunan) "hukuksal gerçekçilik" in, I. Dünya Savaşı sonrasında SSCB'de sosyalist hukuksallık adı verilen sistemin yarattığı zorluklarla başa çıkmak için hukuksal biçimciliği sorgulamasıyla bile değişmemiştir. Yoğun kentleşme, sanayi üretimi, savaşa yönelik faaliyetler ve iki savaş arasındaki krizler yeni sorunlar yaratmıştı, bu sorunlara verilen hukuksal cevap (daha fazla hükümet, daha az özel mülkiyet), hem kapitalist hem Sovyet bloklarında, özel hukuk (piyasa) ile kamu hukuku (devlet) arasındaki karşıtlığın koyduğu sınırlar çerçevesinde kalmıştı. Bu karşıtlık, hukuku cemaatten

daha da uzaklaştırmış, ABD’de siyasal hukuk yapım sürecinin hukuksal olarak daha fazla profesyonelleşmesini beraberinde getirmişti. ABD’de federal kurumlar, seçkin fakültelerin hukuk profesörleriyle doludur. Dolayısıyla, Yeni Düzen’le başlayarak fiili siyasal iktidarla birleşen teknik hukuksal akıl yürütme, yepyeni bir teknokrasi biçimi üretmiştir. İlerici siyasal tercihler bu şekilde tanımlanmak yerine, hukukçuların teknik uzmanlığının ardına saklanmıştır; tıpkı bugün muhafazakâr siyasal tercihlerin, gayri safi yurtiçi hasılanın ya da emek piyasasının esnekliğinin artışıyla izleyen ekonomistlerin uzmanlığının ardına saklanması gibi.

Hukuksal gerçekçilik, seçkin Amerikan okullarında hukukçular ile sosyal bilimcileri bir araya getiren biçim haline gelmiştir;¹² bu, SSCB’nin çöküşü sonrasında, dünya çapında baskın hukuksal bilinç formu haline gelen ekonomik hukuk analizinin yolunu açan bir birleşmedir. Hukuksal analizin “doğal bir bilim”den ziyade “toplumsal bir bilim” olduğu yönündeki gerçekçi fikir, hukuksal analizi, sosyal bilimlerin kraliçesi olarak tanınan ekonomiye tabi kılmıştır. Hukuk profesyonellerinin paylaştığı baskın hukuk görüşü, genelgeçer ekonomistlerin etkisi altında, kuralların tımdengelim yoluyla oluşturulduğu bir pozitif bilimsel kavramlar topluluğu olmaktan çıkıp, yavaş yavaş piyasanın verimliliği yolunda bir tür sosyal mühendisliğe, amaç yolunda bir araca dönüşmüştü. Bu bakış açısı itibarıyla, siyasal süreç hukuku nasıl isteniyorsa öyle üretir ve birbirine rakip çıkar gruplarının mücadelesini yansıtır. Bir yasa kabul edildiğinde, onu hukuksal sistemin gereklerine ancak ve ancak hukukçular uyarlar ve onu piyasa dostu bir toplum yaratma bağlamında yorumlar. Bu süreç, hukuk ilkelerini ve kurallarını, sistem içinde verimsizlik gösteren değişken siyasal tercihlerden ve arzulardan profesyonel olarak ayırır.¹³ Bu bakış açısında, hukuku anlamlandıracak cemaate de yer yoktur, önemli yerel farklılıklara da. Dolayısıyla, baskın hukuk kuramı görüşü, girişimci faaliyetlerin etkili bir biçimde düzenlenmesinin bir ön koşulu olarak, hukukun bilimsel öngörülebilirliği mitini yeniden canlandırır. Öyle ki, ekonomiye aynı temel piyasa kanunları hükmettiğinden, yatırımcılar Mumbai’de de, New York’ta da, Brazzaville’de de birbirine denk, piyasa dostu hukuk

sistemleriyle karşılaşmalıdır. Bu baskın kavrayış, hukuku (yerel) kültür olmaktan çıkarıp, (küresel) teknolojiye dönüştürmektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM

Mekanikçi Tuzak

Bilim cephesinde artık makine yerine ağ metaforu benimsense de, modernitenin mekanikçi dünya görüşü avukatlar, siyasal liderler ve yöneticiler arasında hâlâ geçerliliğini korumakta. Ancak geçtiğimiz yirmi yıl içinde, örneğin örgütlenme kuramcıları, sistem düşüncesini insan kurumlarının idaresinde uygulamaya başlamıştır. Mekanikçi örgütlenme görüşü, bir teknolojiye dönüşmüş olan, artık cemaatin iradesini yansıtmayan hukukun yarattığı sınırlamalar çerçevesinde hareket eden yöneticiler arasında da yaygındır. Bu görüş bir tür mekanikçi tuzak yaratır, bu tuzağa yakalanan insan amiller, eylemleri cemaatler ya da doğal müşterek varlıklar açısından yıkıcı olsa bile, şirket ya da hükümet bürokrasisi gibi hukuki kurumların eylemlerini artık kontrol edemez.

Dar Görüslü Teşvik Planları

Dar görüşlü bir bakış açısıyla asgari düzeydeki kâr marjını koruma çabası, hukuksal taşeronluk tekniğinde başarının anahtarı olmuştur. Egemen hukuksal görüş, üretimin ileri sanayi ülkelerinden alınıp, işçilerin ve doğanın akla hayale sığmayacak bir sömürüye maruz kaldığı ülkelere devredilmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Örneğin Nisan 2013'te Bangladeş'te Rana Plaza'nın çökmesi, işten çıkarılmakla tehdit edilen, Gap'ten tutun Benetton'a varıncaya dek en ünlü Batılı markalara karşı sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini yerine getirmek için fabrikalarda çalışmaya zorlanan 1100 yoksul işçinin ölmesine neden olmuştur.¹ Taşeronluk sisteminin hukuki yapısı sayesinde, resmi olarak farklı şirketlerin işe aldığı emekçilerin sömürsünden büyük kârlar elde eden şirketler, bu gibi trajedilerde sorumluluk üstlenmekten korunur. Bu şirketlerin CEO'ları, düzenli olarak bu tür hukuki tekniklere baş-

vurur. CEO'lar ve yönetim kurulları, kararlarının sarsıcı etki yaratacağı yerlerden coğrafi olarak çok uzaktadır ve şirketlerin sahip olduğu imtiyazlar, bu tür kararları neredeyse zorunlu kılar. En insancıl CEO ya da hukuk danışmanı bile, hukuki olarak çarpıtılmış geri bildirimler ya da hissedarlara karşı yerine getirilmesi gereken hukuksal yükümlülükler nedeniyle, kendisini, ekolojik ve sosyal olarak yıkıcı olsa da az zamanda çok gelir vaat eden girişim fırsatlarını kovalamak zorunda hissedebilir.

Bu tür karar oluşturma yapıları, sosyal ve ekolojik bakış açısına göre ciddi biçimde dar görüşlüdür. Örneğin daha bu yüzyılın başlarında, Pfizer şirketi vergi indiriminden yararlanmak ve yeni merkez binasının inşası için ucuz arazi bulmak amacıyla, Connecticut'ta yoksul bir kent olan New London'un yerel makamlarıyla buraya taşınma konusunu görüşmeye başladı. Anlaşma, egemen gücün, kamu yararı amacıyla özel kişilere ait mülkleri kamulaştırma ve kullanma hakkını kullanmasından ötürü, ilaç devinin yararına ama bölge sakinlerinin zararına muazzam bir değişikliğe gidilmesini öngörüyordu. Mesele Yargıtay'a kadar gitti. 2005 tarihinde, şehrin sakinlerinden Susette Kelo ile New London'ı karşı karşıya getiren duruşma, Pfizer'ın önerdiği yeni iş ve vergi vaa-dinin kamu yararını tesis etmeye yeterli olduğu kararıyla sonuçlandı. Ne var ki, bu son derece tartışmalı karardan sadece birkaç yıl sonra, Pfizer yeni merkez binasını kapatmaya karar verdi ve 1400 işçiyi işten çıkardı. Ardında boş binalar ve toplumsal bir enkaz bırakarak şehirden ayrıldı. Kırk eyalet, Yargıtay'ın girişimci dostu tutumunun etkisini sınırlamak üzere, "Kelo karşıtı" şeklinde adlandırılan yasalar çıkardı.

Hissedarların çıkarlarını pervasızca gözeterek, hukuksal açıdan makine gibi azimle çalışarak toplumsal maliyetleri dışsallaştıran şirketlerin dünya çapında birçok örneği mevcuttur. Şirketlerin bu biçimde davranması, hukuksal olduğu kadar kültürel bir sorundur. Şirket tüzüklerinin, şirket yönetimlerini, eylemlerinin gerçek maliyetlerini sistemci düşünceyi kullanarak değerlendirmeye zorlayacak şekilde değiştirilmesi, bir hukuk ekolojisi gerçekleştirmek için gereken önemli adımlardan biridir.²

Aynı şekilde, hukuka dayalı kurumsal sınırlamalar ve teşvikler, kısa süreli seçim döngüleri içinde iş gören siyasetçilerin davranışlarını da belirler. Bir siyasetçi gerçekten ekolojik ve sistemci bir bakış açısına

sahip olsa bile, buna mukabil, uygulayacağı bir politikanın sonuçları, ancak orta ya da uzun vadede görünürlük kazanabilir. Ne var ki, seçmenleri (ve özellikle de bağışçıları), fazladan maliyetlerin teknolojileri güncelleme işi gibi çevresel ve sosyal ihtiyaçlara harcadığını görmeyi bekler. Siyasetçilerin çevre hareketlerine karşı isteksiz tavrını, kısa seçim döngüleri ile uzun vadede alınan sonuçlar arasındaki bu uyumsuzluk açıklayabilir. Örneğin siyasetçilerin petrol sanayisine karşı durup seçimleri kaybetme korkusu, çevre hareketinin boru hatlarına karşı her mücadelede neden yalnız bırakıldığını ya da Batı Virginia’da meclis üyelerinin kömür sanayisine neden karşı koyamadığını açıklar. Demokrat Jim Jontz (1951-2007) ve Cumhuriyetçi Wayne Gilchrest gibi tanınmış ABD’li siyasetçilerin kariyerleri, çevre konusunda benimsedikleri duruştan ötürü, şirketlerin paralarını rakip adaylara akıtmasıyla son bulmuştur. Hukukçular, ekonomistler ve siyaset bilimciler arasında popüler olan ve “rasyonel seçim kuramı” olarak bilinen bir düşünce ekolü, siyasetçilerin, yeniden seçilme şanslarını artırma çabasına girmemesinin “mantıksız” olduğunu kuramlaştırmıştır. Ekonomist James Buchanan, bu kuram üzerindeki çalışmaları nedeniyle Nobel Ödülü’ne bile layık görülmüştür.³ Dolayısıyla, bugün baskın olan akademik akla göre, çevreyi ya da güçsüzlerin haklarını savunan tutarlı bir siyasetçi, mantıksız olarak algılanmakta. Dolayısıyla, temsilci siyasetin çevreye yararlı olabilmesi için, seçim kampanyalarının finansmanı ile ilgili kanunların uzun vadeli ekolojik akıl yürütmeye uyumlu hale getirilmesi gerekiyor.

Adam Smith ve başkalarından miras alınmış sınırsız ekonomik büyüme kavramı, ekonomistler ve siyasetçiler arasında daha da yaygındır. Modern şirketler bu inancı kurumsal olarak somutlaştırmıştır. Şirketlerin sınırsız büyümesi doğal bir koşul değil, bilakis şirketlerin iç tüzükleriyle kutsanan siyasal bir tercihtir. Sonuçta, birçok başarılı şirketin sonu gelmez bir ekonomik büyüme göstermesi, hükümetlerden şirket mülkiyetine egemenlik aktarımını ve bunun sonucunda kamuya ait her tür varlığın özelleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Birtakım şirketler artık o kadar büyük ve güçlüdür ki, kanun ve politikalara, siyasetçilerden çok bizzat onlar karar vermektedir. Kanunlar için lobi faaliyetleri yürüterek ya da hukukçulara ve davalara muazzam miktarlarda para harcayarak faaliyet gösterecekleri hukuksal ortamı

kendileri belirleyebilmektedirler. Örneğin ABD'nin 1980'de ilaç endüstrisinin baskısı altında kabul ettiği ve sonrasında dünya çapında uygulanan Bayh-Dole Yasası, üniversitelerin, kamusal olarak finanse edilen araştırmaların sonuçlarını bağışçı şirketlerle paylaşmasına izin verir. Dolayısıyla, bu müşterek entelektüel mülkiyetin toplumsal faydaları, özelleştirilerek kâr amaçlı varlıklara dönüştürülmüş olur.⁴ Benzer şekilde, şirketlerin baskısı altında, Avrupa hukuku da son dönemde gıdanın üretim yerinin açıklanmamasını mümkün kılacak şekilde şirketler yararına değiştirilmiş, ekolojik olarak bilinçli tüketiciler bile yerel ürün satın alma becerisinden yoksun bırakılmıştır. (İşin ilginç, ürünün geldiği yer hakkında bilgilendirme yükümlülüğünün kaldırılmış olduğu, gıdanın alerjen olma olasılığıyla ilgili bir dolu ayrıntının altındaki mevzuatın içine gizlenmiştir!)⁵

Genel olarak bakıldığında, müşterek varlıklara kurulan mekanikçi tuzağın sonuçları vahimdir. Kirlilik, ormanların yok olması ya da dizginsiz kalkınma gibi daha belirgin ve doğrudan çevresel meselelerin yanında, kamusal tesislerin, hapishanelerin, okulların, akademik bölümlerin, devlet radyolarının, televizyon istasyonlarının ve başka birçok altyapının sürekli özelleştirildiğine de tanık oluyoruz. Şirketler eskiden kamuya ait olan bu varlıkların birçoğunu bugün, tümüyle kaynak sömürsüne odaklı, kısa vadeli bir bakış açısıyla idare etmektedir.

Maalesef kamuoyu bu sorundan yeterince haberdar değildir, özellikle de, giderek şirketleşen medyanın dürüstlüğü sorgulanabilir olduğu için. Aynı şekilde salt şirket çıkarları gözetildiğinden, şirketlerin parası, bilimsel araştırmaların nesnelliğini bile tehlikeye atar.⁶ Bağışlar ve diğer finansal teşvikler, siyasetçiler gibi üniversiteleri de ele geçirebilir. Bilim insanlarının kişisel olarak dürüstlükten uzak olması, bu süreç için pek öyle belirleyici değildir, bilim camiasında, akademik seçim ya da dergilere kabul gibi, şirketlerin katkılarını çekebilme ihtiyacıyla kurumlar bünyesinde çarpıtılmış bir biçimde yürütülen süreçlerle de ortaya çıkabilir.

Çıkarlar işlerin böyle bir hal almasının yolunu açmıştır.⁷ Üstelik, sistemci düşüncenin olmaması, karar verenleri tercihlerinin sonuçlarından sorumlu tutmayı zorlaştırır. Çoğu insan ya kısa vadeli ve dar görüşlü karar sürecinin uzun vadeli feci sonuçlarını anlamaz ya da anlasa bile

bireysel olarak etkili olma yolları, örneğin seçim sandıkları, yararsız olduğundan kendilerini tümüyle çaresiz hisseder.

Kartezyen mekanikçi bakış açısı, bugün katıksız bir niceliksel yaklaşımı benimsemiş ve insan yaşamını, yararı azami düzeye çıkaran bireylerin ya da şirketlerin sarf ettiği soyut emek birimlerine indirgeyen bir biçim almıştır. Mevcut düşünsel durumun korunmasına katkıda bulunan ekonomistler, düzenin bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla, şirketleri sömürücü ve kısa vadeli davranışlara teşvik eden özel sektöre yönelik teşvik ve hukuksal yapılar, bugün mekanikçi tuzak diye andığımız, doğal kaynakların çıkarılıp kullanılmasına dayalı ekonomik düzenin kurumsal, hukuksal ve düşünsel yapısını belirler.⁸

Küresel Kapitalizm

20. yüzyılın son on yılında, yeni teknolojiler, yeni sosyal yapılar, yeni bir ekonomi ve yeni bir kültürün şekillendirdiği yeni bir dünyanın doğmakta olduğu genel olarak kabul görmüştür. “Küreselleşme”, milyonlarca insanın hissettiği olağanüstü değişimi ve karşı konulamaz gibi görünen hızı özetlemek için kullanılan terim haline geldi. Birkaç yıl içinde küreselleşmenin pek çok yüzüne aşına hale geldik.⁹ Küresel iletişim ve internet sunucusu ağları sayesinde dünyanın dört bir yanından haber alıyoruz, dünyanın dört bir yanına dağılmış dostlarımız ve sevdiklerimizle, farklı sosyal ağlar sayesinde her gün haberleşiyoruz.

Ne var ki, bu güzel niteliklerin yanında, 1990’larda yeni bir küresel kapitalizm biçimi de doğmuştur ve bu küreselleşme biçiminin esenliğimiz üzerindeki etkisi daha da sorunludur. Bu yeni küreselleşme ile Sanayi Devrimi sırasında oluşan, Karl Marx’ın eleştirdiği kapitalizm arasında derin farklar vardır. Yeni küreselleşme, John Maynard Keynes’in (1883-1946) kuramlarına dayalı kapitalizmden de çok farklıdır. Keynesçi kapitalizm, sermaye ile emek arasında toplumsal bir sözleşme çağrısında bulunuyor. II. Dünya Savaşı sonrasında, elli-altmış yıl boyunca egemen ekonomik model olan ulusal ekonomilerin girişimci döngülerinin merkezden ayarlanmasını öngörüyordu.

Günümüzde kapitalizmin başlıca niteliği küresel olması, dünyanın hiçbir yerinde gerçekten daha etkili ve daha örgütlü başka bir alterna-

tifinin bulunmamasıdır. Ülkelerindeki yargı yetkilerinin sınırlarıyla sınırlanmış devletler, kaynak ve değer çıkarıp sömüren şirketlerin küresel dolaşımına sınır koyacak kadar güçlü değildir.¹⁰ Komünist Çin'in 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne kabul edilmesiyle birlikte, dünyanın tamamı, temelde aynı ekonomik kurallar ve kurumlarca yönetilir hale geldi. Maalesef bu kurumların hepsi de, hem şirketlere bağlı özel karar oluşturma süreçleri hem hükümetlere bağlı kamusal, kısa vadeli karar oluşturma süreçleri itibarıyla, sürdürülebilirlikten aynı ölçüde uzak ve doğal kaynakların sömürülmesine aynı ölçüde bağımlıdır.

Küresel kapitalizmin merkezinde bir finansal akış ağı vardır, ağıın kendi kaynak sömürme yapısının bir sonucu olarak, hukuk onun etik bir çerçeve dışında gelişmesini mümkün kılmıştır. Bu yeni ekonomide sermaye gerçek zamanda çalışır. Şirketlerin mütemadiyen büyümesini desteklemeye yönelik olan "serbest ticaret kuralları", sermayenin küresel finansal ağlardaki sürekli akışını kolaylaştırır. Şirketler aşırı enerji ve kaynak kullanan, atık ve kirlilik üreten, yeryüzünün doğal kaynaklarını tüketen ve nihayetinde insanları birbirinden ayıran bir kullan-at ekonomisini ve aşırı tüketimi teşvik ederek, pervasızca büyümeye çalışır. Söz gelimi daha büyük televizyonların ve evde eğlenmeye yönelik başka aygıtların satışları, insanları evde kalmaya teşvik ederken, cemaat oluşturmaya yönelik başka faaliyetlerden caydırır.

Şirketlerin daha fazla özelleşme yönünde gösterdiği bu sürekli çaba, piyasa tüketimi ve gayrisafi yurtiçi hasıladaki artış değerlendirildiğinde son derece etkilidir, ama yeni ekonominin insanların esenliği üzerindeki etkisi çok olumsuz olmuştur. Akademisyenlerin ve cemaat liderlerinin yaptığı analizler, özel mülkiyet hukukuna dayalı kapitalist, doğal kaynak ve değer kullanma özgürlüğünün birbiriyle bağlantılı çok sayıda sonuç doğurduğunu, bu sonuçlar arasında toplumsal eşitsizlik ve toplumsal dışlama, demokrasinin aksaması, doğal çevrenin hızla ve yoğun bir biçimde bozulması, yoksulluk ve yabancılaştırmanın giderek artması da yer alır.¹¹

Mülkiyeti kullanılmayan kaynakları işgal etme özgürlüğü olarak gören mekanikçi bakış açısının hukuken hâlâ desteklediği yeni küresel kapitalizm, dünyanın dört bir yanındaki yerel cemaatleri tehdit etmiş, yıkıma uğratmıştır. Kötü tasarlanmış bir biyo-teknolojinin izinde

çeşitliliği monokültüre, ekolojiyi mühendisliğe, yaşamın kendisini metaya çevirme girişiminde bulunarak yaşamın kutsallığını işgal etmiştir. Küresel çapta seçkin bir grup finans spekülatörü, girişimci ve ileri teknoloji uzmanını, kaynak ve değer sömürme özgürlüğünün hukuktan tanınması ve korunması sayesinde zenginleştirmiştir. Bu insanlar görülmemiş bir servet birikimine kavuşmuş, ama bunun sosyal ve çevresel sonuçları feci olmuştur.¹² 2008'deki krizde gördüğümüz üzere, dünyanın dört bir yanında insanların refahı büyük tehlike altına girmiştir. Modernitenin (kısa vadeli teşvik planları ve şirketlerin sınırsızca büyümesini destekleyen) mekanikçi hukuksal yapısı, mevcut durumun başlıca itici güçlerinden biridir.

Zayıf Hükümetler ve Güçlü Şirketler

Ekonomik küreselleşme sosyal ve kültürel yaşamlarımızın hemen her alanını etkilediğinden, hukuku hatırı sayılır derecede etkilemiş olması şaşırtıcı değildir. Bugün uluslararası hukuk devletlerle sınırlı değildir. Tabloya başka birçok konu dahil olmuştur, uluslararası hukuksal düzenin temel yapıtaşını devletler olarak gören baskın bakış açısı, artık gerçekliği yansıtmamaktadır. Yeni oyuncuların bazıları devlet topluluklarıdır. Bu devlet topluluklarının bazıları, tam bir küresel erime sahiptir (Birleşmiş Milletler ya da Dünya Ticaret Örgütü gibi), bazılarının erimiyse bölgeleriyle sınırlıdır (örneğin Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması ya da Güney Ortak Pazarı).

Uluslararası hukuk, disiplini temelden yeniden düşünmeksizin, bu tür kurumları tüzel kişilikler olarak tanımıştır.¹³ Uluslararası hukuk, Hugo Grotius tarafından kurulduğu günden beri kartezyen yapıtaşlarının (mekanistik, politikadan arınmış bir hukuk görüşü içinde birbiriyle rekabet halindeki tüzel kişilikler) üzerinde yükselmiş, cemaatler arasındaki ve içindeki fiili iktidar oranlarının hukuku siyasetten ayırmayı imkânsız kıldığı gerçek bir küresel ilişkiler ağı olarak görülmüştür. Genelde hükümetlerden daha güçlü olan özel şirketler, dünyanın her köşesinde hareket etmekte serbesttir, uluslararası insan hakları ihlallerinden sorumlu tutulmazlar. Oysa hükümet ve hükümet yetkililerine, hukukten sınırlamalar getirilmiştir. Şirketler, uluslararası

hukuk alanında içeriği belirleme yetisine sahip en güçlü aktör olsalar da, hukuk sisteminin ekolojik bir bakış açısından yoksun olması, yaptıklarını görünmez kılar, onları sorumluluktan korur; tıpkı Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası'nın, Grotius tarafından zekice savunulmasında olduğu gibi. Devletlerin ve özellikle de sivil toplum kuruluşlarının davranışlarını, şirketlerin parası belirler. Örneğin şirketler, Afrika'da genetiği değiştirilmiş organizmaların yaygın bir şekilde kullanılmasını ya da kolektif toprak mülkiyeti veya çekeşlilik gibi cemaat oluşturan kadim geleneklerin yok edilmesini finanse etmiştir.

Özelleştirmenin ve bireyciliğin yayılması, müşterek varlıklara ve cemaate saygısı olmayan hukuksal bir yapının, özel mülkiyet ile devlet egemenliğinin kuşatma hamlesinin bir sonucudur. Müşterek varlıkların sermayeye dönüştürüldüğü üç yüzyıl içinde hükümetler ve kamu çıkarları zayıf düşmüş, güçlü şirket aktörlerinin hâkimiyeti mümkün kılınmıştır. Bunun ardından, devletlerin sınırları büyük ve ani sermaye hareketleri karşısında geçirgen bir hal almış, bu da çarpıcı toplumsal sonuçlar doğurmuştur; örneğin, Macar işadamı George Soros'un 1992'de farklı Avrupa para birimlerini tek başına baltaladığı zaman ya da 1997'de "Asya Kaplanları"nın krize girmesine neden olan büyük spekülasyon dalgası gibi.¹⁴

Kuşatmanın iki kolu arasındaki küresel güç oranının çok iyi bilinen sonuçlarından biri, "döner kapı fenomeni" dir. Buna göre, liderler özel sektör ve kamu sektörü arasında hareket edip durur, açık çıkar çatışmaları yaratır. ABD'de bu çarpıklığın ikonlarından biri, eski Başkan Yardımcısı Dick Cheney'dir. Cheney'nin ordu-sanayi kompleksiyle ilişkileri, Irak Savaşı'nda belirleyici bir rol oynamıştır.

Benzer şekilde, George W. Bush'un ekonomi ekibinden bazı isimler de Goldman Sachs ile kamu görevi arasında gidip gelmiş, daha sonra Obama yönetimine katılmıştır. Avrupa'da da, bazı başbakanlar ve ekonomi bakanları, Goldman Sachs'ta ya da başka yatırım bankalarında görev yapmıştır.

Batı'nın hukuk geleneği, özel ekonomik amilleri, hükümetin güçlü, mülk sahiplerinin zayıf olduğu dönemlerde hükümete karşı koruyacak şekilde gelişmiştir. Ama bugün, özel amillere karşı kamu yerine, kamuya

karşı özele koruyarak, büyük bir kurucu dengesizlik yaratmaktadır. Özelleştirme dünya çapında alıp başını giderken, kamulaştırmanın bir seçenek olmaktan çıkmasının başlıca nedeni bu gelişmedir. Müşterek varlıklar değil, sadece özel mülk hukuksal olarak korunur, hükümetin müşterek varlıklara el koyması, mahkeme kararlarına tabi değildir ve tümüyle ayrımcıdır.¹⁵

Bugün milyonlarca insanın hayatını, muhtemelen hükümetlerin kararlarından çok, özel şirketlerin kararları etkilemekte fakat demokratik açıdan sadece hükümetler meşrulaştırılabilir, şirketlerse, ancak ekonomik verimlilik açısından tartışılır. Dolayısıyla, CEO'lar çalışanlarının bir yılda kazandığını birkaç saatlik çalışmayla kazanabilir ve "özel" şirketler için çalışıyor olsalar bile, bu uyumsuzluk toplumsal olarak kabul edilemez çünkü bu eşitsizlik cemaatin ilk düşmanıdır. Özel sorumluluğu kamunun sosyal sorumluluğundan ayıran baskın tutum, değiştirmemiz gereken hukuk anlayışının bir ürünüdür. İktidarın tek bir elde toplanmasını öngören herhangi bir model, müşterek varlıkların ve ekolojik olarak sürdürülebilir bir hukuki düzenin düşmanıdır. Bu nedenle, müşterek varlıkları iyileştirmeye odaklı bir hukuk sisteminin, kaynakların sömürüsüne dayalı mülkiyet sistemimizden ötürü fazlasıyla birikim yaparak başkalarına çok az bırakanları da ele alması gerekir.

Ne var ki küresel, çalkantılı finansal akış ağlarına dolanmış hükümetler, ulusal ekonomi politikalarını kontrol etme becerilerini giderek yitiriyor. Geleneksel refah devletlerinden beklendiği üzere, ücretsiz sağlık hizmeti ve eğitim, işsizlik maaşı gibi vaatlerde bulunamıyorlar. Yakın zamanda küreselleşmiş bir suç ekonomisine, uyuşturucu kaçakçılığından silah ticaretine, kimlik hırsızlığına, milyarlarca doların aklanmasına varıncaya dek geniş çaplı suçlara bulaşmış güçlü bir örgütler ağına karşı kaybetmeye mahkûm oldukları bir savaş veriyorlar. Bunun sonucunda, hükümetlerin yetkesi ve meşruiyeti, daha sorgulanabilir bir hal almış durumda.¹⁶

Bunların yanı sıra, devlet, demokratik süreçlerin yozlaşması nedeniyle içeriden de çözülmekte. Özellikle ABD'de, siyasi aktörler seçim kampanyalarının finansmanında sırtlarını giderek şirketlere ve başka lobi gruplarına dayamakta, finansman karşılığında onların özel çıkarlarını destekleyen politikalara ağırlık vermektedir. Yasal düzenlemelerin,

bu şekilde bir ağa dolanmış olduğu kapsamlı olarak belgelenmiştir. Bu durum, sigorta şirketlerinin çıkarlarını gözeten ceza reformları ya da mısır üreten tarım şirketlerine haksız sübvansiyonlar verilmesi gibi önemli kararları da açıklamaktadır. Ama şirketlerin, ABD Yargıtay'ı düzeyinde akıttığı paranın etkisi pek bilinmez. Geçtiğimiz on yıl içinde, ABD'nin bu en önemli mahkemesi, Hollywood'un fikri mülkiyet haklarının süresinin uzatılması yönündeki çıkarlarını korumuş, büyük ilaç şirketlerinin tesis inşa ederken yerel vergi indirimlerinden yararlanmasını sağlamış, petrol sanayisini çevreye verdiği zararın sonuçlarından korumuş, finansal çıkarları 2008 krizinin sorumluluğundan azade kılmıştır.¹⁷ Zayıf hükümetler ile tek elde yoğunlaşmış sermaye arasındaki gizli ilişkileri, kimsenin ciddi biçimde kontrol altına alamadığı anlaşıyor.

Sermayenin Emekten Ayrılması

Küresel kapitalizmin yapısının toplumsal ve kültürel etkileriyle ilgili olarak da, elimizde zengin, ayrıntılı analizler bulunmaktadır. Aslına bakılırsa, yeni küresel ekonomi, sermaye ile emek arasındaki ilişkileri derinden dönüştürmüştür.¹⁸ Küresel kapitalizmde elektronik ağların sanal gerçekliğine gizlenen para, üretim ve hizmetlerden neredeyse tamamen bağımsız hale gelmiştir. Sermaye özü itibarıyla küresel, emekse kural olarak yereldir. Dolayısıyla, para ve insanlar giderek farklı mekân ve zamanlarda var olur: Sermaye akışlarının sanal uzamında ve insanların istihdam edildiği gerçek yerel ve bölgesel mekânlarda; elektronik iletişimin gerçekleştiği anlarda ve gündelik yaşamın biyolojik zamanında. Ekonomik iktidar, doğal kaynakları sömüren, çoğu işin kaderini kararlaştıran şirketlerin küresel finans ağlarının elindedir; emekse gerçek dünyada yerel olarak sınırlanmış, parçalı ve güçsüz bir hale gelmiştir.

Bunun sonucunda, küresel çok uzağımızda kalır, sadece olası örgütlü direniş alanı yereldir. Giderek daha fazla şirket, yeniden yapılanıp tedarikçi ve taşıyon ağlarına bağlı (ana şirketle aralarındaki hiyerarşik ilişki nedeniyle sömürülen) daha küçük birimlerden oluşan merkezless ağlara dönüşürken, işçiler de giderek bireysel sözleşmelerle istihdam edilmektedir. Dolayısıyla, emek kolektif kimliğini ve pazarlık gücünü yitirmektedir. Bugün birçok işçi, sendikalı olsun olmasın, işinin başka

bir bölgeye hatta yurtdışına transfer edileceği korkusuyla, daha yüksek ücret ya da daha iyi çalışma koşulları için mücadele etmiyor. Aslına bakılırsa, bu yeni ekonomide, geleneksel işçi sınıfı toplulukları neredeyse tamamen kaybolmuş durumda. Michael Moore'un 1989 tarihli meşhur belgeseli *Roger ve Ben*'de betimlediği üzere, Detroit ya da Flint'te ser-pilen toplulukların yok olması, emek ile sermaye arasındaki Keynesçi uzlaşmayı geçmişin tatlı bir hatırası haline getiren istatistiksel verilerin yansıttığı bir eğilimin trajik örnekleridir.

Bireyselleşme ve güçsüzleşmeyi ortaya koyan bu kasvetli tablo bir doğa kanununun sonucu değildir. Bilakis, bol miktardaki müşterekleri o devirde çok az olan sermayeye dönüştürme ihtiyacı söz konusuyken uygulamaya konan, kaynak çıkarıp kullanmaya yönelik hukuksal düzenlemenin sonucudur. Bu hukuksal düzenleme mülkiyet hukukunun özel bir biçimde kavranmasına dayanır, bu kavrayışın temelinde de, kaynakların çıkarılması ve emeğin sömürülmesi özgürlüğünün varsa-yılması yatmaktadır.

Özel Mülkiyet ve Dışlama

Mekanikçi bakış açısının bir alternatifinin bulunmadığı, 2008 finansal krizi sonrasında açıklık kazanmıştır. Fiilen kabul edilen yegâne reklif olan Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı, kamu parasının “batamayacak kadar büyük” addedilen şirketlere devasa miktarlarda aktarılmasından ibaretti. Bu programı ABD ekonomisinde bazı “iyileşme” işaretleri nedeniyle başarılı gören okurlar, tam da bu kitabın, her zamanki gidişata dönüş ve ekonomik büyümenin mümkün ya da istenebilir olduğu yönündeki ütopyacı fikirden uyandırmaya çalıştığı okurlardır. Keynesçi yasal düzenlemeler ve hükümet müdahalelerinin ruhuyla getirilmiş bazı geniş kapsamlı öneriler (mali yardımlarla iflastan kurtarma sonrasında gerçek bir hükümet denetimi, özel çıkarların kamulaştırılması, kamusal harcamaların finanse edilmesi için vergilerin artırılması), daha bu yönde bir girişimde bulunmaya kalmadan yenilgiye uğratılmıştır. Hükümetlerin şirketlere dış geçirecek hali yoktur. Ancak havlayabilirler. 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında, Margaret Thatcher ve Ronald Reagan, “çok fazla devlet”in başarısızlığa uğra-

masına karşılık daha fazla serbest piyasa önerisini savunmuştur. 2008 krizi sonrasında, iyi niyetli bazı kimseler, çok fazla serbest piyasanın başarısızlığa uğramasının daha fazla devlet müdahalesiyle çözülebileceği kanısındalar. Piyasa ile devlet arasında toplamın sıfır olduğu bu oyun çözümün değil, sorunun bir parçası olduğundan, kamusal ve özel çıkarların, CEO'ların tazminat planlarını korumak için, hükümete ve küresel düzeydeki olası yasal düzenlemelere karşı birlikte çalışması şartıdır.

Felaket getiren küresel ekonomik çöküş, sisteme içkin bir açgözlülük, yetersizlik ve zayıflık bileşimiyle birlikte Wall Street bankacıları neden olmuştur.¹⁹ Başkan Obama, göreve yeni geldiği tarihlerde bir bankaya devasa boyutlarda bir yardımda bulunulmasını onaylatmaya çalışırken, hükümeti bu işe ancak CEO'ların tazminat paketlerinde sorumlulukları nedeniyle kesintiler yapılması koşuluyla dahil edeceğini ileri sürmüştü. Ama Obama, bu açıklamayı yapmasının üstünden daha yirmi dört saat geçmeden, ekonomi ekibinde temsil edilen şirket güçleri (Başkan Bush döneminde görev yapmış bankacılar) tarafından geri adım atmaya zorlandı. Obama hiçbir mahcubiyet belirtisi göstermeksizin, hukukun üstün olduğu bir toplumda önceden yapılmış sözleşmelerin dokunulmaz olduğunu belirtti. Başka bir deyişle Başkan, piyasanın “doğal kanunlar”ına boyun eğmek zorunda kaldı.²⁰

Gelgelelim bugün, toplulukların doğal ve kültürel müşterek varlıkları için böyle bir koruma söz konusu değildir; bunlar adil bir tazminat ödenmeksizin ya da gerekli hukuksal süreç işletilmeksizin özelleştirilebilir, dışarıya verilebilir veya hor kullanılabilir. 2011'deki “İşgal Et” hareketinin işaret ettiği üzere, maalesef %1'in çıkarlarını koruyan bir piyasa kapitalizminin gerçek bir alternatifi, o %1'in parasıyla seçilmiş bir hükümette bulunamaz. Kamu çıkarlarıyla ilgili olarak, kamu çıkarı ile hükümet arasında ideolojik bir kafa karışıklığına değil, müşterek varlıkların her bakımdan hukuki bir koruma altına alınmasına dayalı sistemci bir bakış açısı geliştirmemiz gerekiyor.

İktidar ve dışlamanın tek elde toplanmasına dayalı bugünkü hukuk-sal yapı, krize alternatif bir çözüm sunmamaktadır. Bu tür bir dışlama, küresel kapitalizmin bir başka yapısal özelliğidir, ağ yapısının, tasarımı itibarıyla etik bir çerçeveden yoksun olmasının doğrudan bir sonucudur.

Sermaye ve enformasyon akışları, dünyanın dört bir yanında bireysel mülkiyet hakkı ağları arasında bağ kurdukça, çevre bölgelerdeki tüm nüfus ve bölgeler öznellikten yoksun kılınmakta, salt finansal kazanç hedeflerine indirgenmektedir. Bunun bir sonucu olarak, toplumların bazı kesimleri, kentlerin bazı kısımları, bölgeler hatta koca koca ülkeler yağma nesnesi olarak, ekonomik açıdan mağdur duruma düşmektedir. Ekonominin katılımcısı olarak görülmemekte, görüşleri tartışmanın dışında tutulmaktadır.

Sosyal dışlamanın birleştirici ilkesi, Batı hukuk geleneğinin yapıtaşı olan özel mülkiyet kurumu olmaya devam etmektedir. İnsanlar ile doğa arasındaki ilişkinin mekanikçi bir yaklaşımla ele alınmasına dayalı mülkiyet hukuku, herhalde hâlâ en güçlü dışlama, bireyselleştirme ve rekabetçi birikim kurumudur. ABD'nin her yerinde rastlanan "Giriş Yasaktır" levhası, maliklerin mülkleri üzerindeki egemenliğinin sembolüdür. Özel toprak mülkiyeti, birçok kişinin doğaya erişmesini, ondan yararlanmasını engeller, birçok kişinin kendi bölgelerinde sürdürülebilir yöntemlerle sağlıklı, güvenli gıda üretme hakkını elinden alır. Hayvanlar bile mülkiyet nesnesi olarak görülür, onların duyarlı varlıklar olması, gıda sanayii ve üretim adına görmezden gelinir.

Özelleştirme kamusal mekânların geliştirilmesi konusunda da tarafsız değildir. Olumsuz ekolojik ve toplumsal etkiler yaratan özel arabaların yayılması nedeniyle toplu taşıma sistemleri küçülmüştür. Çoğu kişinin özel cep telefonu olduğundan umumi telefonlara artık rastlanmamaktadır. Devlet eğitimi özel şirket aktörleriyle rekabet edilecek durumda değildir, devlet üniversitelerinin akla hayale sığmayacak derecede pahalı olduğu, ayakkabı üreticisiymiş gibi reklam ve marka yaratma işiyle uğraştığı ABD'de bu durum gayet açıktır.²¹ ABD'de hastanelerin, hizmetlerine biçtiği olağanüstü fiyatlar, büyük ölçüde, ilaç şirketlerinin fahiş ilaç fiyatlarıyla belirlenmektedir. Bunun sonucunda, bugün hastane borçları nedeniyle birçok kişi iflasını ilan etmekte hatta evsiz kalmaktadır; sosyolog Andy Ross'un kısa süre önce "kreditokrasi"²² dediği şeyin herhalde en ahlakdışı yönü budur. İnsanları, borçlarını ödemeye ömürlerinin yetmeyeceği bir borç boyunduruğu altında tutacak hukuksal ve ekonomik bir mekanizma iş başındadır. Şirketlerin iflas hukuku, öğrenci kredilerinde kişisel iflası imkânsız kılacak kadar ileri

gitmiştir, öyle ki genç bir insanın, ancak kendisi için canını dişine takıp çalışacağı (ve gelecekte daha yüksek maaş almak için de başkalarıyla rekabet edeceği) yönündeki bireyselci fikrin sonucu olarak, bir kuşağın “MasterCard’ın borcunu Visa’yı kullanarak” ödemesi gerekiyor. Aslına bakılırsa, eğitim müşterek varlıklara iyi bir örnektir çünkü eğitilmiş insanlar, herkes için daha iyi bir topluma katkıda bulunur.

Özel mülkiyet ile sürdürülebilirlikten uzak kısa vadeli kaynak çıkarıp kullanma pratikleri arasındaki sıkı yapısal bağlantı, mekanikçi tuzaktan kurtulmanın zorluğunu açıklar. Hukuk bugünkü ekonomik kararların gelecek kuşaklar üzerindeki etkisini ya da sürdürülebilir olmayan faaliyetlerimizin genel olarak toplum için neye mal olduğu değerlendirme becerimizi ciddi biçimde sınırlar. Daha önce tartıştığımız üzere, şirket tüzüklerinde yer alan sorumluluk mekanizmaları, yöneticileri asgari düzeydeki kâr marjını gerçekleştirmeye ve hisse değerini düşürmemeye zorlar. Ayrıca mülkiyet hukuku, en mantıksız ve bencil davranışları bile koruma altına alır. Hukuk alanında kartezyen rasyonalizmin romantik eleştirisi, hukuku standart bir akılcı insan tipini teşvik etmekle suçlamıştır, böyle bir akılcı insan varsayımı, daha bireyselci bir eğilim yaratmaktan başka bir işe yaramaz. Hukuk sistemleri, bir hakkın ihlal edilmesini son derece gönülsüzce kabul eder, öyle ki bir nehrin yukarısında yaşayan mülk sahipleri, mülk kullanımlarının toplumsal yararı arasında benzerlik ve farklılıklar ne olursa olsun, nehrin aşağısında yaşayanları temiz sudan mahrum edebilir. Aynı şekilde, müteahhitler komşu binaları güneş ışığı almaktan mahrum kılabilir, güneş enerjisine erişim, ekolojik bakış açısına göre çok daha önemli bir çıkar olsa bile. Daha genel bir ölçekte değerlendirdiğimizde, mülkiyet özgürlüğü, şirketlerin sübvansede edilmesiyle gerçekleştirilen hidrolik kırma (*fracking*) gibi çoğu kez toplulukları karşılığında ne kazanılacağı belirsiz eylemlerle tehlikeye atan uygulamaları da içerir. Sistemli mantık dışı davranışlar (örneğin bir tank dolusu benzin elde etmek için, insanın bir yılda hayatını sürdürmesi için gereken miktarda su ve toprak tüketen yakıt üretimi kültürü), mülk sahibi olmanın gücü ve sözleşme özgürlüğünün serbestçe kullanılmasına örnektir.

Kamu çıkarını özel mülkiyetin önüne geçirme yönünde herhangi bir girişim, yüksek bir bedel ödemek zorundadır zira çok sayıda eko-

nomist, hukukçu ve köşe yazarı, özel mülkiyetin kutsallığını ve mülk sahibinin sınırsız özgürlüğünü korumak için hemen harekete geçer.²³ Özel mülkiyetin yasal kurallara tabi tutulması, Batı hukuk geleneğinde her zaman istisna olmuştur, ana kural sınırsız özgürlüktür. Her şeyden de önemlisi, mülkiyet hukuku şirketleri korur; şirketler cömertlik ve etik davranış becerisinden yapısal olarak yoksun, son derece güçlü, sonu gelmez kurumlardır.

Hiyerarşi ve Rekabet

Daha önce görmüş olduğumuz üzere, mekanikçi tuzak, hukuk sistemini, zayıf ve güçlüsüyle herkesi soyut olarak bağlayan önceden mevcut bir hukuk kuralları topluluğu olarak gören anlayışı teşvik eder. Bu ideoloji, yasalara uyan sıradan insanların, hukuku, potansiyel tehlike barındıran bir aygıtı monte etmeye yönelik bir dizi talimat gibi görmesine neden olur. Hukuka kesinlikle uyulmalıdır, yoksa bir patlama ya da başka bir talihsizlik olabilir. Bu ideoloji, hukuk sistemini, bir durumun somut koşullarına yorumcunun yaratıcılığı dahil edilmeksizin öngörülebilir ve sabit bir kural hiyerarşisi uygulayan bir makine olarak gören “mekanikçi hukuk sistemi” kavrayışını da yansıtır.

Gelgelelim, hukukçular, hiçbir hukuk sisteminin aslında bu şekilde çalışmadığını bilir ama kendi dümenlerini korumak için, bu fikri, ancak aralarına katılanlara açıklanan bir sır olarak saklar. Fransız hukukçu François Géný (1861-1959) ve onu izleyen başka birçok hukukçu, 19. yüzyıl sonundan beri hukukun uygulanmasına değişmez bir biçimde kendi değer yargılarını katan yorumcunun yaratıcı rolüne dikkat çekmiştir.²⁴ Géný’yle aynı dönemde uzun süre görev yapmış olan İtalyan muhafazakâr başbakan Giovanni Giolitti (1842-1928), hukukun dostlara yorumlandığını ama düşmanlara uygulandığını söylerdi. Hukuk pratiğinin karmaşıklıkları ve zorlukları, bazı hukuk âlimlerini, yorumcunun öznelliğinin rolünü, henüz kuantum kuramında dahi benzer bir gözlem yapılmadan kabul etmek durumunda bırakmıştı. Gerçi bu gözlem bugün dahi kısmi bir eleştiri olarak görülmektedir, geliştirilip, topyekûn bir eleştiri ya da hukukun niteliğine dair genel bir paradigma değişikliği haline gelmemiştir.²⁵ Zayıf ve güçlünün soyut kurallarla aynı

derecede bağlı olduğu fikri, aksi yönde birçok kanıt olmasına rağmen, bugün hâlâ geçerliliğini korur.

Daha gerçekçi bir hukuksal bakış açısına göre, hukukta son söz, piramidin en tepesindeki hukuk profesyonellerine, örneğin yargıtaya ait değildir. Bilakis, en alttakilere aittir çünkü genelde, karar oluşturalar fiili çatışmaya en yakın olanlardır, birçok vakada eylem halindeki hukuku yakalayan (ya da yapan) yorumculardır. Bu gerçekçi imge, kuantum fiziğindeki durumdan çok da farklı değildir, bilgi kuantum fiziğinde de sadece olasılıklara dayanır, zira gözlemci neler gözleyebileceğini belirler. Aynı biçimde, hukuk bilgisi, ancak olasılıkçı olabilir, çünkü uygulanmasıyla yakaladığımız anlar dışında, hukukun herhangi bir anda aslında nerede olduğunu bilmeyiz. Dolayısıyla, hukuksal bir çatışmanın sonucu (mekanikçi bakış açısının ileri sürdüğü üzere) kesin bir biçimde öngörülebilir değildir, yorumcunun önyargılarını belirleyen tüm etkenlere hükmedemediğimiz için, sadece öngörülmesi olasıdır.²⁶

Zaman içinde bu gözlem, hukukun kaynaklarındaki kuramı da etkilemiştir: Bu kaynaklar, anayasa, uluslararası anlaşma, tüzük, içtihat ve hukuki yazılar gibi, hukukçuların akıl yürütürken kullandığı farklı otoritelerdir. Hukukun kaynakları arasında rekabet olduğu görüşü, 20. yüzyılın ikinci yarısında sosyalist alternatif çıktığı zaman neoliberal kuramlar hukukun piyasa dostu olması gerektiğini söylerken, önceki hiyerarşik bakış açısının yerini alan en önemli metafor olarak yükselmiştir.²⁷ Ekonominin diğer sosyal bilimlere karşı kazandığı zafer, çeşitli neo-Darwinci evrimci fikirlerle birleştiğinde, hukukçuların, hukuk sisteminin doğal olarak ekonomik verimlilik yönünde evrildiğine inanmasına neden olmuştur. Verimlilikten uzak kurallara (piyasa aktörleri, kendi aralarında bir çözümü müzakere etmekte serbest olsalar nasıl davranırlardı sorusunun cevabına uygun olmayanlar) davalar yoluyla meydan okunur ve nihayetinde bu kurallar bir kenara bırakılır.

Böylelikle, hukuku, toplumsal bir örgütlenmeyi daha verimli ve üretken kılacak bir araç olarak gören enstrümantal bakış açısı, insan eliyle yapılmış hukuku bir teknoloji olarak görenlerin konsensüsüyle küresel bir geçerlilik kazanmıştır. Adalet makinesinin, siyasal sürecin mantıksızlıklarından ve toplulukların yerleşmiş ihtiyaçlarından uzakta, hiyerarşi yerine rekabetle işlemesi gerektiğini düşünen bir hukuki

zihniyet yaratmıştır: Depolitize olmuş, teknokratik bir hukuk görüşü. Kendiliğinden kurulan bir piyasa düzeninin, özgür bir toplumun hukuku olarak nihayetinde zafer kazanacağı fikri, rekabete açık hukuk sistemlerini yani piyasa demokrasisi, hukukun üstünlüğü ve uluslararası piyasalarda küresel iletişime dayanan hukuk sistemlerini ifade eden bir metafor haline getirmiştir.

Gelgelelim bu rekabet anlayışı hiyerarşinin arzu edilebilir bir toplumsal düzen biçimi olarak meşruiyetini ortadan kaldırırsa da, insan eliyle yapılmış kanunlara yönelik indirgemeci, bireysel aktörlerin bir sonuç uğruna mücadele ettiği bir yaklaşımı yansıtır. Buna göre, münferit çıkarlara daha dostane bir hukuk düzeni yaratılmış olur. Dolayısıyla devlet ya da özel mülk sahibi yine hukuk düzeninin merkezinde yer alır ama bugün bu özel mülk sahibinin küresel erime sahip uluslararası bir şirket olması da mümkün.

Modern devletin doğuşundan bu yana, özel sektör bugün ilk kez hükümetten daha güçlü.²⁸ Bunun sonucu, özel mülkiyet haklarının yapısı uyarınca eşitsizlik ve ekolojik felaket üreten ve tersine çevrilemezmiş gibi görünen bir makinedir. Mekanikçi ve soyut hukuk anlayışı, %99'un, elindeki kaynaklardan %1 yararına yoksun bırakılmasına neden olmuştur. Hiçbir ekolojik düzen bu derece bir eşitsizliği kaldıramaz. Daha fazla hükümet bürokrasisine geri dönmek çözüm değildir. Küresel çaptaki 2008 krizi sonrasında, hükümetlerin, kurtarma operasyonları ile rekabet aşırılıklarını yeni hiyerarşiyle tedavi etme girişimlerinin pratikte bir yararı olamaz. Mekanikçi alternatifi bırakıp diğerine geçmek daha fazla yağmayla, aynı başarısızlıklarla son bulmaya yazgılıdır. Sistemin tamamına yayılan sorunlarımızı çözmek için, bizi mekanikçi tuzaktan çıkaran topyekûn bir eleştiriye ihtiyacımız var, ekolojik bir hukuk anlayışının sunduğu bir eleştiriye.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Sermayeden Müşterek Varlıklara

Hukukta Ekolojik Dönüşüm

Mekanikçi tuzağın muazzam kudreti nedeniyle, insanlığın gidişatında, termodinamiğin ikinci yasasının öngördüğü üzere düzensizlik ve yıkım yönünde önüne geçilemez bir evrim kaçınılmaz görünmektedir. İnsanların yaptığı değişmez mekanik kanunlar nedeniyle dünyayı gücü tükenmeye, durmaya yazgılı bir makine olarak resmeden bu kasvetli tablo, insan eliyle yapılmış kanunların (tıpkı doğa kanunları gibi) bugün yaygın anlayışa hükmeden mekanikçi bakış açısıyla her zaman örtüşmediğini fark etmediğimiz takdirde, güçsüzlüğe ve ümitsizliğe neden olabilir. Dolayısıyla, bu yaygın anlayışın ötesine geçmek, sistemci paradigma değişikliğini siyasal olarak önemli kılan uzun vadeli bir strateji gerektirir. Bu bölümde, peşine düşmemiz gereken üç stratejik gayeyi tartışacağız: Hukukun iktidar ve şiddetle irtibatının kesilmesi, topluluğun egemen hale getirilmesi, mülkiyetin üretken kılınması.

Hukukun İktidar ve Şiddetle İrtibatının Kesilmesi

Hızla nihai düzensizliğe doğru gidişe getirilebilecek en önemli çözüm, hukuku topluluk ağlarına geri vererek, insanların yaptığı kanunlar ile doğa kanunları arasında bir uyumu yeniden inşa etmektir. İnsanlar, hukukun evrilen, yerel koşulları ve temel ihtiyaçları yansıtan bir müşterek olarak niteliğini anlarılarsa, hukuku dikkate alacak, örgütlü şirket çıkarlarının eline bırakılamayacak kadar önemli olduğunu anlayacaklardır.¹ Bizler hukukun yapıcıları ve kullanıcılarıyız. Hukuk karşısında “yalnız” olursak, kaçınılmaz olarak korkarız. Ama “birlikte”, hukuk bizim! Bireyler ve topluluklar olarak sahip olduğumuz yegane gerçek

gücün, topluluk içinde hukuka nasıl bakacağımızı seçmek olduğunu anlamamız gerekiyor. Geniş kapsamlı bir hedef olarak medeniyeti kurtarma hedefi çerçevesinde hukuku adil ve meşru buluyor muyuz? Ona uymaya kararlı mıyız, değil miyiz? Hannah Arendt'in kötülüğün sıradanlığı dediği şeyden kaçınmak için kendimizi ateşe atmaya ne kadar istekliyiz?² Kahraman olmamız gerekmiyor, sadece ekolojik bir toplum algısı geliştirmemiz gerek. Ekonomiye dayalı bireyciliği, hukuku toplumsal ağlar ve ekolojik topluluklar düzeyine yerleştirerek yenen bir bakış açısına ihtiyacımız var. Toplum olarak, devletin "sahip" olduğu, soyut ve mekanik olan ve şirket avukatlarının profesyonelleşmiş kültürüyle insanlardan uzak tutulan bu hukuk sisteminin ideolojik perdesini delmemiz gerekiyor.

Bu şekilde güçlenmeyi gerçekleştirebilmek için, toplulukların, hukuku "orada", iktidarın tek elde yoğunlaşmasına dayalı yapay, profesyonel olarak aktarılan bilgi yoluyla sadece kendi koşulları içinde yorumlanan nesnel bir sistem olarak algılamamıza neden olan mekanikçi bakış açısına meydan okumaları gerekiyor. Hukuku, bütün toplumsal faaliyetlerin ya yasal ya da yasadışı olduğuna karar verilmesinde kullanılacak *a priori* bir düzen olarak gören mevcut bakış açısı, hukuku sistemci düşüncenin gerektirdiği üzere sürekli müzakere edilen bir kültürel bağlantılar kurma süreci olarak gören bütünlükçü bakış açısının tam tersidir.

Evrimci ve romantik hukukçuların bakış açısına göre, hukuk devlet ya da şirket aktörlerinin ihtiyaçlarından ziyade, toplumun ihtiyaçlarını, insanların ruhunu yansıtır. Bildiğimiz üzere, küresel kapitalizm ümit veren bu bakış açısına el koymuştur. Bugün insanların ruhunu (ister Roma hukuku ister örf ve âdet hukuku olsun) eski profesyonel hukuk kitaplarında aramamalı, onun yerine %99'un iyi pratiklerinin, arzularının ve hayallerinin yarattığı toplumsal zenginliğe, bunları şirketlerin ve hükümetlerin sahiplenmesine karşı korumak için, samimiyetle bakmalıyız. Örneğin kamusal olarak finanse edilen araştırmalar için patent çıkarmanın gerçek sosyal maliyetlerini, sadece insanların tıbbi araştırmaların yararlarından dışlanması anlamında değil, bilimsel araştırmaların gelecekteki özgürlüğü açısından da anlamak, sadece kampus eylemcilerini değil, genel olarak toplulukları direnmeye sevk edebilir. Hukukun, kaynakları çıkarıp kullanmaya dayalı uzun vadeli sonuçlarını tam anlamıyla

bilen topluluk avukatları, Bayh-Dole Yasası'nın ya da yukarıdan aşağıya mekanikçi hukukun, şirketlerin güdümündeki başka birçok ürününün esaslı meşruiyetine meydan okuyabilir. Aynı şekilde, sözleşmeli taşeronluk açısından, Rana Plaza trajedisi örneğinde olduğu gibi, mekanikçi sorumluluk yapısının gerçek ekolojik maliyetlerinin anlaşılması, benzer küresel direnişleri, kaynak çıkarıp kullanan küresel markaların boykot edilmesi ya da yeni sorumluluk öğretilerinin geliştirilmesi gibi çeşitli yollarla tetikleyebilir. Hukuk hakkında baskın söylemlerin ideolojik niteliğine ilişkin bir farkındalığa sahip olmak, toplulukların siyasal olarak yaşayabilir çözümler üretmelerini de mümkün kılabilir.

Hukuk konusunda böylesi bir bakış açısı ortak anlayışın bir parçası haline geldiğinde, hukuku, onu yapanlardan, kullananlardan ve yorumlayanlardan yabancılaştırarak kâr edenlerin profesyonel çıkarlarına karşı koyacaktır. İnsanları bireyselleşmiş soyutlamalar olarak algılamayacak, niteliğe dayalı karmaşık sosyal ve ekolojik ilişki ağlarında, diğer bütün canlılar gibi onların da işlevi olduğunu düşünecektir. Mevcut değeri çıkarıp kullanmak yerine, ekolojik doğa kanunları gibi, başka toplumsal kaynaklar yaratacak, niteliğe dayalı insan kanunları ortaya çıkacaktır.

Hukuksal ve siyasal profesyonelliğe dayalı yaygın baskın anlayış, bu bakış açısının aksine, bu ortak ağlara içkin olan hukuk üretme yetisini dışarıya aktarır. Örneğin özel sektörün kamu sektöründen daha verimli olduğu fikri, iki parti taraftarlarının çekişmeleri çerçevesinde siyasal geçerlilik kazanmıştır. Fikri mülkiyet hukuku, girişimlerin bu tür ideolojik yatırımlardan yararlanmasını sağlamıştır, oysa piyasa dışı başka kaynaklar üreten, patenti alınmamış kültürel ve doğal kaynaklar, gayri safi yurtiçi hasılanın bir parçası sayılmaz. Özelleştirmenin müştereklere dayalı alternatifleri (örneğin ödüller, yardımlar, yazar ya da yapımcılara verilen burslar ya da ortak projelerin toplu finansmanı), fikri mülkiyet rejimlerinin alternatifleri olarak yeterince incelenmemiştir. Toplumsal olarak yararlı bilgi üretmek amacıyla şirketlerin mülkiyetini meşru kılan ve temelde dışlayıcı olan bu paradoksal sistem, giderek daha fazla kınansa da,³ yaygın dünya görüşünün hâlâ bir parçasıdır. Bunun sonucunda, Çin kültürü gibi kolektif bilginin paylaşılmasına dayalı kadim kültürler, fikri mülkiyeti uygulamaya gönülsüz olduklarından, "hukukun üstünlüğü"nden yoksun olarak nitelenir.⁴ Daha da vahimi, bilginin

bu şekilde sınırlandırılmasına direnen insanlar, %99'un kahramanı olarak görülmeğe yerine korsan addedilmekte ve yasal takibata uğramaktadır. (Müşterekler uğruna mücadele ederken 27 yaşında hayatına son veren Aaron Schwartz trajedisi asla unutulmamalı.)⁵

Daha önce görmüş olduğumuz üzere, bugünkü yaygın dünya görüşünü, kökleri mekanikçi düşünceye uzanan ve sermaye birikiminin çıkarlarına hizmet eden tarihsel profesyonel bilgi birikimi belirler. Bu yerleşik görüşü değiştirmenin kolay olmadığı ortada. Atılması gerekli ilk adımlardan biri, hukuk düzenini, onu yapan ve kullanan topluluklardan ayrı olarak gören, baskın profesyonelleşmiş bakış açısına meydan okumaktır.

Kültür ve yurttaş katılımıyla mümkün olabilecek yegâne devrim, yani ekolojik bir hukuk anlayışı, hukuksal düzenin “doğru” anlatıları olarak görülen hiyerarşinin de rekabetin de üstesinden gelir. Böylesi bir anlayış, ağ metaforunu ve bir amacı paylaşan açık toplum metaforunu kullanarak, parçalar ile bütün arasındaki (bireysel yetkiler, görevler, haklar, güç ve hukuk arasındaki) karmaşık ilişkileri yakalamaya çalışır. Nihayetinde, bir paradigma değişikliğine, Gaia'nın geri kazanılması adına yaşayan Dünya'yı bir kez daha hukuksal bakış açısının merkezine yerleştiren ve hukuku faal toplulukların eline geri veren topyekûn bir eleştiriye ihtiyacımız var. Piyasa rekabeti ve devlet hiyerarşisinde yer alan bireyler arasındaki mekanikçi ilişki, ancak tabandan yukarıya doğru yeni, bağlama özel, topluluğa dayalı, yeryüzünde milyarlarca yıl boyunca yaşamın serpilmesini mümkün kılmış ekoloji ilkeleri olarak anlaşılan “doğal kanunlar”ın ortaya çıkmasıyla alt edilebilir.

Bu hamle, insan amilliğini, toplumsal örgütlerimize hangi kanunların hükmedeceğine karar vermekle sınırlamak yerine, hem birey hem devlet merkezli yaklaşımlardan uzaklaşma; hem hiyerarşiye hem rekabete içkin şiddet içeren hâkimiyet ve tüketim mantığından uzaklaşmak anlamına gelir. Bir yandan da, bugün anlaşıldığı biçimiyle, kamusal ve özel hukukun yanlış alternatifler sunduğunu zira ikisinin de dışlamanın ve büyüme amacıyla iktidarın tek elde yoğunlaşmasının metaforları olduğunu genel olarak kabul etmek demektir. Kendi kanunlarını gerçekten ileriye dönük, modernitenin ideolojik yükünden

muaf bir siyasal diyalogla müzakere eden yeni bir hukuksal ekolojik toplum görüşüne ihtiyacımız var.

Örneğin bir grup insan bir amacı paylaştığında (örneğin, iflas ilanının ardından Arjantin’de olduğu gibi terk edilmiş bir fabrikanın geri alınması), amaçlarına mümkün olabilecek en iyi biçimde ulaşmak için kendi kendilerine örgütlenebilir. Becerilerine göre işleri bölüşür, en iyi çözümleri bulmak için beyin fırtınası yapar, bireysel teklifleri değerlendirir, kendi aralarında hakkaniyetle ilgili ortak fikirler geliştirirler; çatışmaların çözümü için mekanizmalar örgütleyerek, benzer durumlardaki işçi dostlarıyla işbirliği kurmaya bakarlar; resmi hukukun gücüne direnmek için komşu toplulukların takdirine ihtiyaç duyarlar ve takdirlerini almaya çalışırlar.⁶ Bu tür hukuksal örgütlenmelerin konseptini ne hiyerarşi ne rekabet yakalayamaz. Bu tür topluluklar, değer ve amacın topluluğa mal olmasına dayalı, içselleştirilmiş, kendi kendini yürürlüğe sokan bir hukuksal sistem aracılığıyla gücü yayar ve kapsayıcı olur. İktidarın tek elde yoğunlaşmasına dayalı mekanikçi hukuksa, tersine, kendi koşulları içinde meşru sayılan şiddet kullanımı dışında başka bir tepki verme yetisine sahip değildir.

Kendilerine hükmeden hukuka yabancılaşmak yerine bu girişimlerde yer alanlar, kendi kendilerinin hukukunu koyup uygulayan insanlardır; bir iktidar yoğunlaşmasının ya da şiddet üzerinde bir tekel iddiasının dışında kalırlar. Yaşamlarının özel ve kamusal alanları arasında yapılan yapay ayrımın ötesine geçerler. Bu noktada hukukun yorumlanması, kolektif anlamın paylaşılması açısından profesyonel olmayan bir uygulamadır. Hukuk, güç ve şiddete dayalı olmadığına, dil, kültür ya da sanat gibi, bir topluluğun kendisiyle ilgili kolektif olarak iletişim kurmasının ve karar vermesinin bir yolu haline gelir. Eski, terk edilmiş bir fabrika tesisinin bir müşterek haline gelip hayata döndürülmesi gibi, hukuk da işçilerin gündelik deneyimlerinde hayata döner, onların, mücadelelerinin ihtiyaçlarına ve koşullarına sürdürülebilir bir biçimde uyum sağlamasını mümkün kılar.

Geleceğimiz için kolektif mücadele içinde olan bir tür olarak, buna benzer üretken bir hukuksal düzenler ağı içinde örgütlenemeyeceğimizi; neyin özel neyin kamusal olduğu arasında yapılan ideolojik ayrım dışında, sosyal üretim ve yeniden üretimle gelişen, aşağıdan yukarıya

geniş bir özerk siyasal, sosyal ve ekonomik topluluklar ağında bir araya gelemeyeceğimizi düşündürecek bir neden yoktur. Soyutlamanın ötesine geçip, hayatta kalmamızı ve serpilip gelişmemizi mümkün kılan yeni bir hukuksal bakış açısına tercüme edilen yeni, sistemci bir anlayışa pratik ve siyasal anlam katamayacağımıza inanmamızı gerektirecek bir neden de.

Topluluğu Egemen Kılmak

Modernitenin egemen bakış açısı, Bilimsel Devrim'in insanlığı "karanlıklar çağı"ndan uyandırdığını, müşterekleri sermayeye dönüştürerek, insanların hem kendi geleceğine hem doğaya hükmetmesini mümkün kıldığını söyler. Bunun talihsiz bir sonucu, bugün kent sakinlerinin çoğunluğunun doğadan kopmuş, ekolojik okur yazarlıktan yoksun ve yabancılaşmış bir halde olmasıdır. İnsanlık tarihinde ilk kez, dünya nüfusunun yarısı kent ortamında yaşamaktadır.⁷ Çoğu çocuk, mevsimleri bitkilerin ya da (evcil olanlar dışında) hayvanların geçirdiği dönüşüme tanık olarak yaşamaz, buzdolaplarında paketlenmiş halde gördükleri yiyeceklerin üretimi hakkında hiçbir şey bilmezler, çünkü insanların büyük bir kısmı kendi yiyeceğini üretmiyor. Batılı insanlar ev içinde çok vakit geçirir, her yere arabayla gider, suyun doğal olarak musluktan aktığını sanır. Zengin ülkelerdeki kentli insanlar, California gibi yerlerde ciddi kuraklıklar yaşansa bile uzun süre duşta kalma "hakkı"ndan yararlanır. Yaz ayları boyunca havalandırmayı açık tutmak, geceleri gökdelenlerin ışıklarını açık bırakmak hatta bir arkadaşlarıyla sohbet etmek için durduklarında ya da okulların önünde çocuklarını beklediklerinde benzini adeta içen ciplerinin motorunu açık bırakmak isterler. Biri buna itiraz ederse, "Benim benzinim, sana ne oluyor!" ya da "İçtiğim suyun, tükettiğim enerjinin parasını ben ödüyorum!" veya "Sen kendi işine bak!" denir. Birçok kişinin farkına bile varmadığı bu tüketim alışkanlıkları trajiktir. Japonya'nın Fukuşima kentinde 2011 baharında büyük bir felaket yaşanmasına neden olan nükleer reaktörün enerji üretimi, görece o kadar azdır ki, geceleri Tokyo'nun ışıklarını söndürerek kolayca tasarruf edilebilir (Japonya'da yaklaşık elli reaktör, ülkenin tükettiği toplam enerji miktarının sadece %30'unu üretmekte, öyle ki her bir reaktör toplamın sadece %0,6'sını karşılıyor!)* Zengin ülkelerde kent yaşamında aşırı miktarda elektrik kullanmak için bir nükleer

leer tesisin risklerini üstlenmek, karanlık çağlardan çıktığını ileri süren bir tür için rasyonel bir davranışmış gibi görünmüyor! Bu davranışların hepsi de, bizi ortaçağa özgü batıl inançlardan kurtarmak yerine, bencilce hakları mantıksızca putlaştıran, mülkiyetçi bir bireyciliğin örnekleri.

Kentli insanların doğadan bu denli yabancılaşmış olmasına getirilebilecek çözüm, kısmen, mülkiyetin yasaklandığı bölgeler yaratmak ve bunları korumak, insanların orman ve diğer doğal kaynaklardan mahrum bırakılmasına bir son vermek, müşterek varlıklarla ve doğayla olan tarihsel ilişkileriyle yeniden bağ kurmalarını mümkün kılmaktır. “Serbest geçiş” hukuk sistemlerinin örnekleri kapitalist dünyada bile mevcuttur. Örneğin İskandinavya’daki “dolaşma hakkı”, arazi sahiplerinin insanları arazilerinden çıkarmasını yasaklar. İskandinav ülkeleri, arazi üzerindeki mülkiyet hakkını tanısalarda da, ekolojik nedenler ve sağlık amacıyla doğaya geniş bir erişimin mümkün kılınmasını çok önemli addeder. Bunun sonucunda, kırsal kesimde bahçe, özel park, ekilmemiş arazi sahibi olanların burayı çitle çevirme hakkı yoktur.⁹ O araziye engellenmeksizin girme hakkına herkes sahiptir, mülk sahipleri de özel arazilerine güvenli ve açık erişimi sağlamaktan hukuken sorumludur. İnsanlar başka birinin arazisinde makul bir süre boyunca kamp kurma hakkına bile sahiptir ancak, mülk sahibinin konutunun yakınındaki yapılardan uzak kalmalıdır.

Batı hukuk geleneğinde, çeşitli mülkiyet hakkı yapıları, mülkün doğrudan işgalini ve üretken bir biçimde kullanımını mümkün kılacak şekilde yorumlanabilir. ABD’de ve Avrupa’da bazı kentlerde bulunan ve harap haldeki binaların yenilenmesi için başvurularak toplum yararına ucuz konut sağlayan fonlar gibi hukuksal yapılar, daha geniş alanlarda, bir toplulukta mülkiyet haklarının dağıtılmasında kullanılabilir; bireylerin, özel mülkiyet haklarına, sadece kendileri için geliştirmelerine izin verilen bazı kısımlarda sahip olmasına izin verilir. Yapılan binalarda yaşamalı, mülklerini satmamalı ya da kiraya vermemelidirler. Topluluk mensupları olarak fonun yönetilmesine katılabilirler. Kavram olarak gelecek kuşakları da içeren topluluk fonun da varisidir; bireyler, sahip olduklarının bir kısmını aktarabilirler de aktarmasalar da, çeşitli sınırlamalara tabi özel kullanım haklarına sahip olabilirler. Konut fonu, düşük gelirli insanlardan kira alınmasını sınırlayan etkili bir

kurumdur.¹⁰ Fonun yönetimi, genellikle, topluluk meclisinde çeşitli biçimlerde seçilen mütevellî heyetine verilir. Keza “kamu fonu doktrini”, görev başındaki hükümetlerin, yaban hayat bölgelerini ve doğanın başka alanlarını geliştirme becerisini de sınırlamıştır,¹¹ ayrıca topluluk vakıfları, kültürel mülk ve mirasları korumak amacıyla medeni hukuk geleneğinde benzer bir işlev görebilir. Ne var ki bu tür doktrinler hâlâ istisnadır, temel mülkiyet hukukundaki alternatifleri hiçbir zaman tam anlamıyla ele almamışlardır – gerçi Oregon’da gençlerin açtığı dava, gelecek kuşakların atmosferin kamuya ait bir müşterek varlık olarak tanınması hakkıyla ilgili olarak, hukukun kapsamlı bir biçimde kavramsallaştırılması vaadini sunuyor.¹²

Bazı yerlerde, mülkiyet hukuku, arazilerini kullanmayan mülk sahiplerinin mülkiyet hakkını kaybetmesini ve bu hakkın araziye fiilen ekip biçen kişilere devredilmesini öngörecektir şekilde yapılandırılabilir. Hukuk sistemleri de fiili mülkiyet için çok kısa süreler kullanarak ya da kooperatifler halinde örgütlenmiş genç çiftçilerin boş olduğu düşünülen toprakların bazı kısımlarını ekip biçmek istemeleri halinde yerel yönetimlere dilekçe vermesini mümkün kılarak bunu gerçekleştirebilir. Bundan birkaç yıl sonra, yerel yönetim, mülkiyete dönüşebilecek geçici bir hak tanıyabilir.

Mülkiyet hakkı, gelecek kuşakların çıkarlarını temsil eden vakıflara ya da Arjantin, Yunanistan, Fransa, İtalya ve Türkiye’de olduğu gibi, işçilerin yönettiği fabrikalarda kullanılan yenilikçi bazı hukuksal kurumlara da tanınabilir.¹³ Bu örneklerde işçiler organik gıdadan karooya, yüksek kalite dondurmadan inşaat malzemelerine varıncaya dek her türlü şeyi ürettikleri için, yönetim yapıları geleneksel kooperatif meclislerinden daha kapsayıcı ve komplike olma uğraşındadır.¹⁴ Karar oluşturma işçilerle sınırlı değildir, katılım hakkının gerekli finansmanın yaratılmasına katkıda bulunan yerli paydaşlara ya da dostlara tanındığı özel kurulları da içerir.

Üretim kapasitesiyle belirlenen ve sürdürülebilir üretimi ranta tercih eden arazi geliştirme sistemleri yaratmak, mülkiyet hukukunun belki de en önemli kısmıdır. Sermaye ve teknolojiyi müşterek varlıklara çevirmek, gerçek saygıya ve ortak amaca dayalı bir ekolojik düzen gerektirir, her

topluluk bu amacı kendi kültürel geleneklerine, girişim fırsatlarına ve ortak arzularına göre yorumlayıp uygulayabilmelidir.

Modernite retoriğinde özel mülkiyet, mülk sahibi devretmedikçe “ebediyen” devam eden “despot bir hak alanı”dır.¹⁵ Mülk sahibi, mülkünü başka birinin yararına elinden çıkarırsa, önceden müşterek olan, bir değişim değeri olarak sermayeye çevrilmiş olur. Bireysel mülkiyetin yeniden müşterek varlığa çevrilmesiye, sermaye üretmez. Bu ancak son derece istisnai koşullarda, devlet egemenliği mekanizmasıyla gerçekleşir. Sermayeyi yeniden müştereklere dönüştürerek ekolojik bir hukuk düzeni inşa etmek istiyorsak, mülkiyetin ve onun devlet egemenliğiyle ilişkisinin köklü bir biçimde gözden geçirilmesi gereklidir. Böyle bir alternatif, bir topluluğun, bir üyenin eylemlerinin diğerlerinin esenliğini etkilediği ortak bir mekânda yaşayıp geliştiği yönünde bir anlayışla başlar. Bu mekân, o topluluk için yaşamın ve ölümün gerçekleştiği yerdir, topluluk mensuplarının her birinin çıkarlarına hizmet etmesi, topluluk içinde hayatı yeniden üretmesi gerekir. Kaynakları çıkarıp kullanmaya odaklı kurumlar, topluluğun yaşamını önce toplumsal, sonra fiziksel olarak öldürürken, üretken kurumlar canlanmayı teşvik edecek etkenler yaratır.

Topluluğun yasalarını, geleneklerini, kullarımlarını herkesin bildiği yüz yüze topluluklarda, kaynak çıkarıp kullanmaya odaklı fırsatçı ve bencil davranışlar, kesinlikle bertaraf edilmese de herkesçe izlenir.¹⁶ Toplumsal onay görme ve benzerlerince tanınma arayışındaki bireyler, müşterek mekânı kabul etmeye, ona özen göstermeye teşvik edilir. Bunun bir örneği, akademisyenlerin, birey için ekonomik açıdan itibar değeri çok yüksek, grup içinse ekolojik açıdan değeri orta düzeyde hatta olumsuz olan kâr amaçlı danışmanlık ya da girişimcilik faaliyetleri yerine, fakültenin tamamının itibarını artıran, toplumsal olarak yararlı ya da akademik olarak saygın çalışmalar yapmaya teşvik edildiği sağlam bir akademik topluluk olabilir.

Ekolojik bir hukuk düzeninde, birey ya da devlet değil, topluluk egemendir. Egemen topluluk, üretken olması, yaşamla ilgili bir amaca hizmet etmesi koşuluyla özel mülkiyeti tanıyabilir (bunun bir örneği, topluluğa ait bir toprağı düşük gelirli bireylerin kullanmasına izin vermek olabilir); aksi takdirde, topluluk, kaynak çıkarıp kullanmaya odaklı bir özel mülkiyeti, kamuya rahatsızlık vermesinden ötürü iptal

etme konusunda tam yetkiye sahip olmalıdır. Kullanım dışı olanın kamulaştırılmasının ardında yatan felsefe, bazı hukuk sistemlerinde gönülsüzce kabul edilse de, budur; potansiyel kullanıcı topluluklara sunulabilecek, bu toplulukların elinde gelişebilecek bir çözümdür bu.

İtalya'da bazı yerel yönetimlerin karşı karşıya kaldığı üzere, terk edilmiş yapıların kriz nedeniyle baş gösteren konut ihtiyacını karşılamak üzere kullanılmasında söz sahibi olan bir halk jürisi gibi yenilikçi kurumsal çözümler doğmaktadır. ABD'de yasal düzenlemelerin sınırlandırılması amacıyla tecrübe edilen bir başka olasılıksa, sona erme hükmünün (*sunset law*) kullanılmasıdır. Bireysel mülkiyet haklarının belirli bir süre sonunda ya da belirli olayların gerçekleşmesiyle kendiliğinden yürürlükten kalkması, bireycilik ile cemaat arasındaki zorlu alışverişte ideal uzlaşılardır. Ortak mekânın gerçek egemeni olan cemaat, mekânının bir bölümünü, üretken olması koşuluyla topluluğun bir mensubuna ya da mensuplarına özel mülkiyet olarak devredebilir. Benzer şekilde, iktidarın bir liderin elinde toplanması yönündeki bir toplumsal sözleşme, ancak böyle bir yoğunlaşma herkesin çıkarına hizmet ettiğinde anlamlıdır. Bu anlamda, bir toprakla ilgili herhangi bir kurumsal düzenleme, yaşayan ve henüz doğmamış mensuplarıyla ekolojik bir topluluğun yaşama amacına bağlı olmalıdır. Yaşama amacı terk edildiğinde, ardındaki kurumsal düzenleme de, ekolojik açıdan daha meşru yeni bir düzen kurma çabasıyla, terk edilmelidir.

Tesis edilmiş otoriteye yönelik köklü bir değişimi de beraberinde getirdiğinden daha tartışmalı hale gelen şartlılık, kamu egemenliği açısından da geçerlidir.¹⁷ Devlet, ancak topluluğu özel mülkiyetin sömürü amacıyla kullanılmasına karşı koruma yetisine sahip olduğunda ekolojik açıdan meşru bir kurum olur. Aslına bakılırsa, özel mülkiyet ile müşterek varlıklar arasındaki sınırlar her zaman devlet üzerinden müzakere edilir. Müşterek varlıklar, bir topluluğun o toprakta egemen olduğunu doğrudan ifade ettiği için, meşru bir devlet, müşterek varlıkları özel mülkiyeti koruduğundan daha az koruyamaz. Devlet kurumlarının müşterek varlıklar için sağladığı koruma (Batı'da anayasa hukukunda söz konusu olduğu üzere) özel mülkiyet için sunulan korumadan daha zayıfsa, bu durumda devletin kendisi meşruiyetten yoksun sayılır. Böyle bir durumda, bir topluluk, doğal kaynakları çıkarıp kullanmaya odaklı

mülkiyet düzenlemelerine doğrudan meydan okuyarak bu uygulamalara direnmek gibi kolektif bir görevle karşı karşıya kalır.

Yurttaş toplulukları, müşterek varlıkların bakımının yerel yönetimlerle paylaşılması konusunda anlaşmalar yaparak kendi kendilerini örgütleyebilir, yetkililer bu farklı girişimleri kolaylaştıracak çeşitli maddi araçlar sunabilir. Örneğin Avrupa’da direniş gösteren bir yerel topluluklar ağı, İspanya, İtalya, Yunanistan, Almanya, Fransa ve başka birçok yerdeki müşterek hareketleri arasında bağlar kurarak gelişmiştir. Temsilci siyaset yapmaya istekli olmak, ABD’de siyasal temsil aramaya gönülsüz davranan “İşgal Et” hareketiyle aynı tarihlerde ortaya çıkmış Avrupa’daki hareketlerin yeni bir evreye girmesinde belirleyici olmuştur. Avrupa’daki sosyal hareketler, siyasal kurumları işgal ettiklerinde neler yapacaklarına dair ortak bir his içindeydi: İktidar merkezden alınıp küçük ölçekli topluluklara verilecek, halkı temsil edecek yeni kurumların doğması kolaylaştırılacaktı.

İspanya’da 15 Mayıs 2011’de, Puerto del Sol’da protesto amaçlı kurulan *acampada*’dan (kamp) yepyeni bir siyasal örgütlenme olarak doğan Podemos’un genel seçimde %27 oy alacağı tahmin edilmekteydi, 2016 seçimleri öncesindeki bu tahminlere göre ülkenin lider partisiydi. Podemos, İspanya’da bankaların Avrupa Adalet Divanı’nın kınadığı haksız uygulamalar yoluyla gerçekleştirdiği yarım milyon el koymaya karşı mücadele yürütme gündemi (*La Plataforma*) etrafında gelişmişti. Bu platform, parlamentoya “sosyal kira” kavramına dayalı bir tasarı sunmak için 1,5 milyon imza toplamıştı; bu düzenlemeye göre, kiracılar el konulan boş konutlar için maddi güçleriyle oranlı bir ödeme yapacaktı. Almanya ve Fransa’daki spekülasyonlar nedeniyle, İspanya’da bugün 3,5 milyon yeni boş daire inşa edilmiştir.

Yunanistan’da farklı siyasal ve toplumsal örgütlerden oluşan Syriza, benzer bir gevşek örgütlenmeyle, 2015 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmıştır. Syriza, ülkenin tasarruf politikalarına direniş sürecinde ve onun ardından Avrupa Komisyonu, Uluslararası Para Fonu ve Avrupa Merkez Bankası’nın (yani “Troyka” denilen grubun) zorla uygulamaya soktuğu kitlesel özelleştirmeler sırasında doğdu. Syriza’nın lideri bugün başbakandır, yerleşik güçlerin savaş açtığı siyasal platformu, yerel

topluluklar ve sosyal hareketlerle tabandan yukarıya sürekli diyalog içinde yürütülen bir süreç içinde doğmuştur.

Siyasal temsil arama taktiği, siyasal partilerin hiyerarşik yapısı ve seçim sürecinin rekabetçi niteliği onu bir strateji olarak yetersiz kıl- sa dahi, topluluk mensuplarıyla kendi başına bir çelişki oluşturmaz. Ekolojik topluluklar müzakere edilen rıza etrafında gelişir, çoğunluğun hükmüyle değil (özellikle de katılımcıların çoğunluğu, aslında Batı’da çoğu siyasal seçimde olduğu gibi küçük bir azınlıkta).

Mülkiyeti Üretken Kılmak

Bugün mekanikçi hukuk yönetimini yeniden kontrol altına almaya yönelik eski ve mevcut üretken pratiklerin hukuksal dayanaklarının özel sektör canavarları yarattığını, bu canavarların da, kendilerini yaratan hükümetleri ele geçirdiğini anlamamız şart. (ABD’de Yargıtay’ın “Birleşik Yurttaşlara Karşı Federal Seçim Komisyonu” davasında verdiği karar, seçim sürecini şirketlere resmen devretmekten başka bir şey yapmamıştır.) Topluluklara su, odun, tarım ürünü, eğitim ve konut sağlayan kadim kamu kurumları, Avrupa’daki ekolojik nişlerde hâlâ ayakta; Afrika, Güney Asya ve Latin Amerika’nın büyük bölümünde de büyük önem taşımaya devam eder.¹⁸ Bu kurumlar genelde yaş gruplarına göre örgütlenmiş bireylerin icra ettiği emek mübadelesine dayanır. Örneğin Alp Dağları’nda bir yaş grubu iki, kimi zaman üç kuşak sonra kullanılmak üzere kereste kesip saklar. Bazı yerlerde, katılımcı kurumsal düzenlemeler çerçevesinde örgütlenen bu tür kolektif pratikler, topluluk için önemli bir ekonomik destek yaratır. Venedik’te birçok binayı destekleyen keresteler, yakınlarda Trentino civarında bulunan *Magnifica Comunita di Fiemme* (bir kamu kurumu) tarafından o kadar muhteşem bir biçimde yıllandırılmıştır ki, Venedik lagününe 16. yüzyıldan beri dayanır. Sömürgeleştirilmeden önce, Hindistan’da, yerel ekolojiyle mükemmel bir uyum içinde, son derece ayrıntılı tasarlanmış merkezsiz su kemerleri ve kanalları ağı geliştirilmişti. Bu sistem, tüketime ve sulamaya uygun, kaynak sömürsüne dayalı ekonomilerini desteklemek amacıyla İngilizlerin inşa ettiği mekanikçi büyük barajlar ve borulardan oluşan sistemin

yakalayamadığı kalitede su temin ediyordu; İngilizlerin inşa ettiği sistemse pek çok kuraklığa yol açmıştı.

İnsanlar ortak bir ihtiyaç ortaya çıktığında iyileştirilen mekânları, fabrikaları, tiyatroları, bahçeleri, pazarları ya da Zaman Bankası gibi kurumları idare etmek için bugün de örgütlenmekte. Birçok ülkede hızla gelişen bu gibi kurumlarda, insanlar bebek bakıcılığı yaparak, yaşlılara bakarak, ev işi yaparak, taşınmaya katkıda bulunarak ya da benzer faaliyetlerle zamanlarını başkalarının yararına sunar, böylece, ihtiyaçları olduğunda “chekebilecekleri” zamanı “yatırırlar.” Çoğu topluluk, kendi içlerindeki hizmetlerin mübadelesi için yerel para birimleri de oluşturmuştur.¹⁹

Kent ortamlarında kaliteli gıdaya duyulan ihtiyaç, insanları çiftçilerle, adil bir emek marjıyla organik gıda üretimi için para ödeyip, buna karşılık, hazır olduğunda ihtiyaçlarına göre mevsimlik ürünler aldıkları anlaşmalar yapmaya yöneltmiştir. Bu basit kolektif kurumlar, ekolojik bakış açısına göre son derece erdemlidir, çünkü hem tüketim israfını hem de çiftçilerin üretim sürecinde büyük tarım girişimleri tarafından sömürülmesini engeller. İtalya’da *Gruppi di Acquisto Solidale* (dayanışma amaçlı alışveriş grupları) çiftlik ürünleriyle sınırlı değildir, isteğe uygun olarak üretilmiş kumaşları, farklı kalitelerde zanaat imalatını da kapsar. İnternet, büyük Avrupa kentlerinde bu tür ekolojik topluluklar kurulmasını kolaylaştırmıştır, gelecekte, dayanışma ve ortak ihtiyaçlara dayalı alışverişin, modern tarımın doğal kaynakları sömürmeye dayalı mantığından daha çok uzaklaşması gayet olasıdır.

Maddi ya da manevi ortak ihtiyaçların tanınmasına dayalı, yükselmekte olan bu alternatifler, bir ihtiyacın karşılanması için gerekli kaynakların müşterek bir varlık olarak anlaşılması, herkesin kendi ihtiyaçlarını karşılaması ve topluluğun gelişmesi için gerekli dayanışma ilkelerine göre yönetilmesi gerektiğini anlamamızı sağlar. İştirak ya da imece olarak bilinen bu yönetim faaliyeti, mevcut müşterek varlıklara özen göstermekle kalmaz, yeni müşterekler de üretir, çünkü insanlar bir şeyleri birlikte yaparken fikir ve fırsat alışverişinde bulunur.²⁰ Geçmişten miras alınan ve bugüne uyarlanan imece pratikleri, modern mülkiyet egemenliği üretkenliğini yitirdiği zaman, kaynaklardan kamunun çıkarları doğrultusunda yararlanmak için yeni genel kurallar haline gelmelidir.

Ekolojik hukuk geleceğe uzanan bir köprüdür, bu köprü denemelere, şimdide olduğu kadargeçmişte yapılan hatalardan ders çıkarmaya dayanır.

Çoğu imece pratiği yerel olsa da, örneğin kültür ve bilginin tatmin ettiği ihtiyaçlar gibi bazı gereksinimler önemli bir küresel boyut taşır. Bugünkü zorluklarla yüzleşme yetisine sahip olan bilgi, kısıtlı olmayı kaldıramaz; dolayısıyla internet sayesinde artık kolayca kurulabilen sosyal ağlar son derece önemlidir. Ayrıca bugünkü siyasal sistemde, karar oluşturma süreci küreseldir, çünkü en güçlü siyasal aktörler küresel şirketlerdir. Onların etkisini dengelemek için, farklı toplulukların, ağlar oluşturup deneyimlerini paylaşarak küresel politik rollerini geri kazanması, böylece bağımsız, hukuksal olarak örgütlenmiş müştereklere dayalı uluslararası bir hukuk düzeninin temellerini atması gerekir.

Bu soyut bir kavram değildir. Geri kazanılmış, işçilerin yönettiği bir fabrika, mülk sahipleriyle mücadelesinde, teknik olarak yasadışı olduğu için finansman kaynağı bulma, gerekli makineleri hatta su, elektrik gibi gereksinimleri karşılama konusunda sorunlarla karşılaşacaktır. Ürünleri için bir pazara da ihtiyacı olacaktır. Belki alternatif bir para birimi, farklı bir bankacılık sistemi kullanarak ya da benzer ruha sahip başka müşterek gruplarla dayanışma anlaşmaları yaparak serpilip gelişebilecektir de. Böyle bir fabrika, aynı hayali paylaştan başka örgütlerle bir ağ oluşturmaya can atacaktır; dayanışma gördüğü için, benzer türden yeni deneyimleri de muhtemelen destekleyecektir. Bu şekilde ağlar oluşturarak yavaş yavaş alternatif bir ekonomi doğacak, kapitalizmin doğal kaynakları sömürmeye dayalı mantığının kapladığı alanı giderek daraltacaktır.

Üretken bir ekolojik hukuk, bu ekonomiyi, yerelden küresele uzanan bir ağı destekleyecektir. Ne var ki, doğal kaynakları sömürmeye dayalı resmi hukuk sistemi, mekanikçi hukuku örgütlü şiddet olarak kullanarak mücadele edecektir. Örneğin İspanya hükümeti, bugün *acampada*'larla ve göçmenlerle, yoksullarla dayanışmayı engelleyen yasalar çıkarmakta, işgallere karşı yaptırımları artırmaktadır; bunların hepsi de, ekolojik bir hukuk görüşünün teşvik ettiği türde eylemlerdir. Bu yeni ağlar, hem yerel hem küresel olarak ekolojik hukuk üretebilecek kadar güçlenene dek, ulusaşırı şirketler, hiçbir şekilde engellenmeksizin, 2008 krizinde yaşadığımız gibi ölümcül türde uluslararası hukuk düzensizliği yaymayı sürdürecektir. Bugünkü küresel uluslararası ortamda, hükümetlerin,

insanların çıkarına ya da gezegenin uzun vadede ayakta kalması adına hareket etmelerini beklemek naifliktir.

İşletmeler üzerine haber yapan gazeteci Marjorie Kelly, dünya çapında toplulukların sahibi olduğu iş modellerini ve başka mülkiyet tasarımlarını on yıl boyunca incelemiştir.²¹ Vardığı sonuç şudur: “Bugün bir mülkiyet devriminin şafağındayız.” Kelly’nin incelediği örnekler arasında, “yeşil” çamaşırhaneler işleten, güneş panelleri yerleştiren ya da kent içindeki seralarda gıda üreten işçilerin mülkiyetindeki girişimlerin yanı sıra, Britanya’da %100 çalışanlarının mülkiyetinde olan ülkenin en büyük mağaza zinciri; Danimarka’da küçük yatırımcılardan oluşan “rüzgâr loncaları”nın işlettiği rüzgâr çiftlikleri; ailelerin evlere, kâr amacı gütmeyen bir topluluk kurumunun da evlerin altındaki toprağa sahip olduğu, dolayısıyla spekülâtif gayri menkul sahipliğinin engellendiği müşterek tesisler; Wisconsin’de 1700 çiftçi ailenin mülkiyetindeki bir organik süt ürünleri şirketi; balıkların soyunun tükenmesine engel olarak gidişatı tersine çeviren, av paylaşımının uygulandığı deniz çiftlikleri; Latin Amerika’da topluluk ve ekosistemlerin korunması amacıyla “dayanışma ekonomisi” oluşturan kooperatifler ve kâr amacı gütmeyen kurumlar; milyonlarca hektarlık araziye geliştirme ve inşâ faaliyetlerinden koruyup kullanılmalarını ve tarıma açılmalarını mümkün kılan koruma kolaylıkları; krizin ortasında gelişen sayısız topluluk bankası, kredi birliği ve müşterilerin sahip olduğu başka bankalar da yer almaktadır.

Tüm bu mülkiyet tasarımlarının ortak noktası, ekolojik toplulukların gelişmesini mümkün kılacak koşulları yaratıp ayakta tutmalarıdır. Kelly bu yeni mülkiyet biçimini “üretken mülkiyet” olarak adlandırıyor, başlıca özelliğinin de, azami düzeyde finansal kaynak çıkarıp kullanmak olan alışıldık şirket mülkiyeti modelinin öngördüğü “kaynak sömürücü mülkiyetin” tam tersi olduğunu ekliyor. Ona göre, aslında “sanayi çağı medeniyetimiz ikiz bir kaynak sömürme süreciyle yürümekte: Yeryüzünden fosil yakıt, ekonomiden finansal zenginlik çıkararak.”²² Üretken mülkiyetse, tam tersine, toplumsal olarak adil, ekolojik olarak sürdürülebilir olma eğilimlerinin örgütsel yapıların içine işlemesini sağlayarak, yaşamın ihtiyaçlarına hizmet eder. Sermayeyi müşterek varlıklara dönüştürmek için ihtiyaç duyduğumuz türden, gerçek ve canlı bir zenginlik ve refah üretir.

Hukuksal Bir Kurum Olarak Müşterek Varlıklar

Toplumsal alanda sistemci bir devrim, hukuksal kurumların, bireylerin ekolojik olarak sürdürülebilir davranışlar göstermesi için teşvikler üretmesini gerektirir. Bu yeni kurumsal çerçeve, ilişkileri yeniden üretebilmek için iktidarın tek elde yoğunlaşmasından kaçınmalı, onu ekolojik topluluğa yaymalıdır. Herkese ait olan kaynakların bencil birikimini ve sömürüye konu olmasını reddetmelidir. Müşterekler böyle bir kurum olarak yükselmekte.¹

Müşterek Varlıklar ve Müşterekleştirme İlişkisi

Müşterek varlıkların hukuken kabul görmüş bir tanımı yoktur. Ama akademisyenler, müşterek varlıkların ne özel ne de kamusal olduğu konusunda genel bir fikir birliği içindedir. Müşterekler bir meta, bir nesne, özel ya da kamusal bir mülk sahibinin, mübadele değerini almak için piyasaya sürebileceği maddi ya da gayri maddi mekânın bir parçası olarak da anlaşılamaz. Müşterekler, onların yönetimiyle uğraşan ve sadece kendi çıkarını değil, gelecek kuşakların da çıkarını gözetten topluluk tarafından müşterek olarak tanınır.

Aslına bakılırsa, mülkiyet hukuku üzerine çalışan ünlü akademisyen Stefano Rodotà'nın belirttiği üzere, müşterekler mülkiyetin tam tersidir.² Ayrıca günümüzde yükselmekte olan ve eski köy düzenlemelerinin yanı sıra bugünkü konut paylaşım deneyimlerinde de görebildiğimiz hukuk felsefesine göre, özel mülkiyet denilen olgu, aslında sadece müşterek varlıklara bir istisna, değişken ihtiyaçlara verilen bir cevaptır. Örneğin çocuklar büyüyüp de evden taşınınca, bir evde daha az sayıda odaya ihtiyaç duyulur. Yaşlı ebeveynler taşınacak olursa, evde onlar için bir odaya daha ihtiyaç olur. Bu gibi durumlarda müşterek varlıklardan

alınan mülk (örneğin yenilenmiş bir manastır ya da bir ortak konut projesinin binaları), geçici olarak özelleştirilip tek bir kişinin bakımına ve denetimine bırakılmışsa, bu durum birikimle sonuçlanmaz. Bu mekânlara artık özel kullanım için ihtiyaç duyulmadığında, topluluğun bakımı ve kullanımı amacıyla, müşterek mülkiyete geri iade edilmeleri gerekir. Bu nedenle, müşterekler, bireysel mülkiyetin değil, bireysel mülkiyetin gereğinden fazla biriktirilmesinin düşmanıdır. Benzer şekilde, hükümet düşmanı da değildirler. Sadece topluluğun doğru geri bildirim döngüleriyle, doğrudan aldığı kararlarla, iktidarın aşırı derecede yoğunlaşmasını sınırlamayı amaçlarlar.³ Geri bildirim önemlidir ama seçilmiş siyasal kurumlar, genelde kararlarının etkili olduğu yerlerden çok uzaktadır, siyasetçiler de her konuda gereği gibi karar veremeyecek kadar meşguldür.

Bir topluluğun gerçek, temel bir ihtiyacı karşılayabileceğini düşündüğü ve piyasadan temin etmediği herhangi bir şey, müşterek varlık olarak değerlendirilebilir. Bu tanım, fiziksel kamu mekânının yanı sıra kooperatif ya da kolektif gibi müşterek kurumsal örgütlenmeleri, gelecek kuşakların çıkarını gözeten vakıfları, köy ekonomilerini, su paylaşma aygıtlarını, bugüne ve geçmişe ait başka birçok düzenlemeyi içerebilir. Müşterek varlığın yararını, topluluğun ortak erişimi ve karar oluşturmaının yayılması yaratır. Bu müşterek kurumlar, yüz yüze iletişim, akıl hocalığı ve destek yoluyla kâr saikine, eşitsizliğe ve dar görüşlülüğe karşı durma eğilimindedir.

Müşterek kurumlar, üretken bir anlamın ya da görevin peşindeki mensuplarının, doğrudan hukuksal olarak güçlendirilmesiyle işler; katılım, güvenlik ve sosyallikle ilgili gerçek insani ihtiyaçlara cevap verir. Tabandan yukarıya doğru çalışan bu tür kurumlar, hukuk sisteminin çekirdeğini ele geçirme potansiyeline sahiptir, dünyayı şiddet ve zalimlikle değil, işbirliği ve ortaklık sayesinde fethedebilecek bir ağı temsil ederler. Topluluk mensupları sömürü içermeyen farklı iş bölümü modellerini denediklerinden, insanlar görüşlerini yaymaya, örgütlenmeye, bağlar kurmaya ayıracak zaman bulur; bu da ağın genişlemesini mümkün kılar. Böylesi bir ekolojik hukuk düzeninde, hükümet ve özel mülkiyet ille ortadan kalkmayacak, müştereklerle sınırlanıp ıslah edilecektir.

Kamusal alanda özel bir fiziksel mekânın kullanımı da, bir topluluğun temel ihtiyaçlarını karşılama yetisine hem şimdide hem gelecekte sahip olup olmadığına bağlı olarak müşterek bir varlık şeklinde tanımlanabilir. Örneğin kullanılmayan bir demiryolu istasyonu, özelleştirilip alışveriş merkezine çevrilebilir ve özel güvenliğin koruması altına da alınabilir, bir müşterek varlık olarak da tanınıp korunabilir; çünkü evsizlere barınak sağlayabilir, sokak sanatçıları için bir sahne olabilir, siyasal aktivizmin gerçekleştirilebileceği bir yer olabilir. Tesisin hukuki bakımdan özel mi yoksa kamusal mı, bir şirkete mi yoksa belediyeye ait olarak mı nitelendiği, mekânın sadece üretken kolektif faaliyetlere mi destek verdiği yoksa bir dışlama modeline dayanarak kâr ve rant mı elde etmeye dayandığı önemli değildir.

Kamusal ve özel ayrımı, sadece bugünkü demokrasinin başarısızlığını maskelemeye yarar. Toplum olarak demokrasiyi kamusal alanda görür, seçim pratikleriyle bir tutarız, özel alanda demokrasi meselesini önemsemeyiz bile. Bu kamusal alanın örgütlenmesi meselesini sorgulamayı hak görürüz, ama modern özel şirketlerin neredeyse diktatöryal yapısını sorgusuz sualsiz kabul ederiz. Bugün hukuktaki özel ve kamusal tanımları, aslında aynı mekanikçi mantıktan doğmuştur ve daha önce görmüş olduğumuz üzere, müşterek varlıklara karşı tarihsel olarak örgütlenmiştir, oysa kamusal ve özel ayrımı müşterekler üzerinde kökten demokratik hak iddiasını tartışırken hiçbir anlam ifade etmez. Müşterek bir kurum aynı anda hukuksal, siyasal ve ekonomiktir. Bu alanlar arasındaki ayrım, bildiğimiz üzere sadece Batı kapitalizminin yükselişindeki mekanikçi düşüncenin mirasıdır.

Kâr elde etmeyi olanak dışı bırakan müşterek bir kurum, ciddi miktarda kaynağın toplum ve çevre için kullanmak üzere aktarılmasını sağlar (buna klasik bir örnek, CEO'lara verilen tazminat paketleri olabilir). Dolayısıyla, bir tren istasyonunu müşterek bir kurum olarak işletmek, son derece sürdürülebilir olabilir. Bu faaliyetin piyasa bileşeni, piyasa dışı bileşenini kolayca destekler. Örneğin toplu konutlarda pahalı mekânların kiralanması, düşük gelirli konut projelerini destekleyebilir.

Bugün doğal ve kültürel müşterek kaynaklarımızın ciddi bir biçimde tükenmesi, özel ve kamusal kesimler ile müşterek varlıklar arasındaki güç dengesizliğini telafi etmemizi zorunlu kılıyor. İnsan eliyle yapılmış

yasaları ekolojinin ilkeleriyle uyumlu hale getirmek, hukuksal olarak korunan sağlıklı müşterekler sektörünün ve onunla ilişkili kurumların geliştirilmesini gerektirir. Ekolojik ve eleştirel düşüncenin temellerinden başlamamız; çeşitliliği, dirençliliği geliştirmemiz ve dünyayı tabandan yukarıya doğru değiştirme yetisine sahip sosyal ağlar inşa etmemiz gerekiyor. Uygulamada, müşterek kurumların ahlaken arzu edilir olmakla kalmadığını, ekonomik olarak da sürdürülebilir olduklarını gösterebiliriz. Dünyayı, çıkarılıp kullanılacak sınırsız bir kaynak rezervi yerine, nitelikli bir müşterek varlık olarak görüp öyle yönetmek, nihayetinde hem özel mülkiyete dayalı girişim sektörünün hem de askeri sanayi kompleksinin kudreti ve şiddetine dayalı hükümet sektörünü ciddi biçimde sınırlandıracaktır.

Modernite, Batı deneyiminde, kökleri ortaçağın başlarına uzanan ve zaman içinde gelişmiş müşterek kurumların çoğunu gayri meşru kılmıştır. Kırsal kesimdeki orman ve köylerin yanı sıra kentlerdeki (ressam, heykeltıraş, zanaatkâr ve noterlerin becerilerini uzun yıllar süren zorlu çıraklık süreciyle öğrendikleri) zanaatkâr loncaları da, bugün Küresel Güney’de bireylerin ömür boyu süren bir karşılıklılık ve topluluğa karşı kolektif görev ilişkisiyle birbirine bağlandığı kırsal kesimdeki köylerde olduğu gibi, kendi tarihsel ortamlarında hukuksal, siyasal ve ekonomik kurumlardı. Hümanizm, bireyin kendi kaderini tayin etmesi adına eski cemaat düzeninin baskıcı yönlerine haklı olarak karşı gelmiş olsa da, kapitalizm kurunun yanında yaşı da yakarak, bugünkü yalnız kalabalığı doğurmuştur. (Yalnızlık pek tabii insanlık halinin bir parçası olabilir, fakat David Riesman’ın 1950’deki çığır açıcı sosyolojik analizi sonrasında kurumsal olarak teşvik edilmediğini savunmak zordur.)⁴

Uzun zaman öncesinde kalmış bir düzene özlem duymanın yararı yoktur. Kapitalizmin tıp gibi birçok alana ilerleme getirdiğini inkâr etmenin de faydası yok. Bugün, özellikle Batı’da, birçok kişi bir topluluk özlemi çekiyor, hiç kimse modern dönem öncesi çiftlik hayatının yaşam kalitesine özlem duymuyor. Bugün, dünyanın her yerinde, bir araziye el konulmasına ya da bir arazinin doğal kaynak çıkarma faaliyetlerine konu edilmesine veya bir kamu binasının satılmasına karşı uzun süren kolektif mücadeleler sırasında tutuklanma ya da başka yaptırımlarla karşılaşma riskine girerek yerleşik hukuksal düzene meydan okuyan iştirakçiler

arasında güçlü topluluk bağları gelişir. Bu bağlar, 21. yüzyılda ihtiyaç duyulduğu gibi *homo economicus*'tan *homo ecologicus*'a dönüşümün gerçekleşmesini sağlayabilir. Yukarıda betimlediğimiz üzere, ortaçağ bilincinden acımasız sert bir süreçle kopuş, hukuk kuramının, cemaati pek de istenmeyen yönlerinden arındırabileceği, müştereklere dayalı bir hukuk sisteminin yavaş yavaş gelişmesini engellemiştir. Ferdinand Tönnies 19. yüzyılda, hukuksal bir kavram olarak *Gesellschaft*'a (toplum) karşılık *Gemeinschaft*'ı (cemaat) önermiş, ama bu kavramı yeterince kuramlaştırmamıştı.⁵ Gelgelelim, “egemenlik” ya da “mülkiyet” gibi başka kavramların ilk baştaki sertlikleri, hukuk kuramının toplumsal huzursuzluğu yansıtan ayrıntılandırımlarıyla sınırlandırılmıştır. Örneğin güçler ayrılığına ilişkin çeşitli öğretiler, egemenin gücünü, farklı siyasal kurumlara dağıtarak sınırlandırmıştır. Bu sürecin bir cemaatte gerçekleşmeyeceğine inanmamızı gerektirecek bir neden yoktur.

Bugünkü gidişat çerçevesinde müştereklerin geri kazanılması, en-telektüel ve kurumsal ortamları modernite ideolojisiyle şekillenmiş avukatların ya da siyasetçilerin işi değildir. Bu süreç bugün, tercih ya da zorunluluk gereği, bir müşterek olarak gördükleri şeyi gözetmeye katkıda bulunan sade insanların işidir.

Bu insanlar bunu yaparken, Nobel ödüllü Elinor Ostrom'un “müş-terekleştirme”⁶ olarak betimlediği bir faaliyete girişir. Bir müşterek “herkese uyan” bir tanımla betimlenemediği için, müşterekleştirmenin de böyle bir tanımı yoktur; öznenin nesneden ayrılmasını öngören kartezyen bakış açısını kullanmadıkça, müşterek varlıklardan ayıramayacağımız bir faaliyetir bu.

Burada sadece müşterekleştirmenin bazı temel yönlerini sunabiliriz; bu yönler, böyle bir deneyimin ortaya çıktığı her yerde farklı ölçülerde var olma eğilimi gösterir. Müşterekleştirmenin temel örgütleyici ilkesi, her yerde, özen, görev bilinci, karşılıklılık ve katılımdır. Bir müşterek olarak kabul edilen bir şeye, çok uzun zaman birlikte, büyük bir dikkat ve sabırla özen göstermekle ilgili bir şeydir. Ortak bir amacı paylaşan bireylerin, kolektif iradelerini kurumsallaştırarak, hedeflerine ulaşma yolunda bir düzen ve istikrarı korudukları bir süreçtir. Bu müşterekleştirme kurumları, ekolojik bakış açısına göre son derece erdemlidir, çünkü israf ve sömürüden kaçınırlar. Daha da önemlisi, müşterekleştirme

mevcut müştereklere özen göstermekle kalmaz, insanlar birlikte bir şeyler yaparken fikir ve fırsat alışverişinde bulunarak yeni sosyal müşterekler de üretirler. Müşterekleştirme, bugün sistemden kaynaklanan sorunları çözmek için ihtiyaç duyduğumuz kolektif bilgiyi üretir. Etik bir cemaat içinde, müşterekleştirme, ya ekolojik açıdan uygun bir yaşam biçimini benimsediğimizi ya da müşterekleri paylaştığımız, hayatta olan, henüz doğmamış ya da farklı türlere ait bireylerle birlikte yaşadığımızı kabul etmekten kaynaklanan ortak bir bireysel karardır.⁷

Müşterek Varlıkları Yeniden Üretmek

Fiziksel ve sanal müşterek mekânlar, sermayenin bireyci mantığı ve hukuksal kurumlarıyla ortadan kaldırılmıştır. Vaziyetin bu hale gelmesinden, kaynakları sömürmeye odaklı mülkiyet kurumları sorumludur. Somut bir örnek verelim: Mülkiyet hukuku sayesinde, Amerikan şirketleri ve Küresel Kuzey'deki başka şirketler, “devre mülk” yatırımında bulunan zengin emeklilerden para toplar, bu parayla Küresel Güney’de, nakit paraya ihtiyaç duyan yerel makamlara, dünyanın en güzel sahillerinde çirkin, doğayı kirleten binalar inşa etmelerine izin vermeleri için rüşvet verirler.⁸ Bu tür devre mülklerin ayakta tutulması için, yöre sakinleri, akla hayale gelmeyecek düzeyde sömürülür ve zengin turistleri rahat ettirmek adına aşığılır. Bir de sanal örnek verelim: Kuşaklar arasındaki sosyal bağlar, ucuz teknolojinin erişilebilirliği ve cemaat bağlarının eksikliği nedeniyle zayıflamıştır. Çocuklar, önceki kuşakların bilgi birikimine bilgisayar yoluyla kolayca erişebileceklerini düşündüklerinden, onlardan öğrencek bir şey olmadığını inanır.⁹

Bu tür sosyal ve ekolojik felaketlerden kaçınmak için, müşterek varlıkların eko-hukuk tarafından tanınması ve korunması şarttır. Kapitalizmin mahvettiği iktidar paylaşım kurumlarının yeniden yaratılmasını desteklemek ve ekoloji ilkelerinin (fiili “doğa kanunları”) yüzlerce yıldır çiğnenmesinin ölümcül sonuçlarından kaçabilmek, insan eliyle yapılmış ve doğal kaynakları sömürmeye dayalı hukukun küresel düzeyde, kökten değiştirilmesini gerektirir. Peki, böyle devasa bir iş nasıl gerçekleştirilebilir?

Bilim insanlarının, ötrofikasyon, yani besin maddelerinin aşırı düzeyde yoğunlaşması nedeniyle bitkilerin normalden fazla geliştiği göl ve deniz havzalarına yaklaşımlarını inceleyelim önce. Gayet iyi bilinen bir örnek, (yoğun kimyasal tarımın kalıntısı olan fosfat ve nitratlarla beslenen) alglerin sayısının düzensiz bir şekilde artmasıdır. Bu durum, geri besleme devrelerini, ekosistemin kendisini yenilemesini imkânsız kılacak şekilde bozarak, bir su kütlesinin (örneğin bir gölün) ekolojik dengesini alt üst edebilir.

Bu soruna getirilebilecek yaklaşımlardan biri, bozucu unsuru ve bunun, olumsuz bir ekolojik sonuçlar zincirini tetiklemekteki rolünü tanımlamaktır. Çevrebilimciler bundan sonra gölün bazı bölgelerini bozucu unsurdan arındırmaya girer, doğal süreçlere kendilerini onarmaları için zaman verir. Küçük bir bölge sağlığına kavuşturulduğunda, yenilenmiş sağlıklı ağların bulunduğu bu bölge, gölün tamamı kurtarıncaya dek genişletilebilir. Hukuk tarafından da uygulanabilecek bu türden birikimsel bir süreç sayesinde istisnai sonuçlar elde etmek mümkündür.

Benzer bir ekolojik tedaviye başvurarak, modernitenin kaynak sömürmeye dayalı hukuksal kurumlarını (devlet egemenliği ve özel mülkiyet), insan eliyle yapılmış kanunlardaki “alg patlamaları” ya da Victoria Gölü’ndeki Nil levrekleri olarak görebiliriz. Hukukçuların ve genel olarak halkın ekolojik okuryazarlık kazanması, sorunu ve etkilerini tanımlamamızı sağlar, şimdide olduğu kadar geçmişteki deneyim zenginliğine dayalı eko-tasarımsa, çare önerilerimizin dayandığı bilgileri sunar; bu çarelerin yaygın bir şekilde uygulanarak ve siyasal denemelerle tecrübe edilmesi gerekir.

Bir su kütlesi bir seferde hemen yenilenmez, aynı nedenden ötürü eko-hukuk da aşamalar halinde işlemeli, küresel sistemi birikimsel olarak, tabandan yukarıya doğru, çeşitli kurumsal çözümler uygulama girişiminde bulunarak yenilemeli, gerektiğinde kamu ya da özel sektörlerle farklı ittifaklar kurmaya gitmelidir. Örneğin bazı koşullarda bir müşteregin, söz gelimi güzel bir sahilin bir özel mülkiyet kurumu olan bir vakfa dönüştürülmesi önerilebilir, böylece, burayı hükümetin yolsuzluklarla dolu özelleştirme planına karşı korumak için gerekli hukuksal sürecin sağladığı güvenceler elde edilebilir. Başka bazı örneklerde,

söz gelimi gelecek bölümde örnek vereceğimiz Paris ya da Napoli'deki su şirketlerinde, hisselerin özel yatırımcılara kolayca devredilmesinin önüne geçmek için, bu şirketleri kamusal bir mülkiyet yapısına dönüştürmek yararlı olabilir.

Dolayısıyla bu yaklaşımı benimserken, uluslararası hukukun eksiklikleri konusunda kaygılanmamıza gerek yok; uluslararası hukuk ilerici bir biçimde yenilenme ve dönüşüm ihtiyacında olan, kaynak sömürüsüne dayalı bir düzenlemedir, çünkü küresel olarak düşünsek de yerel olarak hareket ederiz ve yerel düzeyde, fiziksel ve küresel direniş ortaya çıkabilir. Ulusal siyasal sürecin sabit bir bakış açısını imkânsız kılan tüm sınırlamalarıyla mücadele etmek de gerekmiyor. Onun yerine, bir seferde bir kişiyle çalışmamız, hem doğa kanunlarını hem hukukun doğasını bilen ekolojik ve hukuksal okur yazarlığı olan bir nüfus arasında yeni bir ortak anlayış geliştirmemiz gerekir. Kendi ortak kurumlarını yaratma, onları hem özel hem kamusal sektörün yırtıcı ruhuna karşı koruma mücadelesi veren bir topluluk, müştereklere dayalı bir geri kazanımın temel bileşenidir.

Müşterekleri yenilemek, kapitalist birikime karşı koymak, hukuku tabandan yukarıya doğru yeniden şekillendirmek ve nihayetinde müşterek varlıklarla ilgili anlayışımızı tamamen değiştirmek, güçlü bir kuram ve bireylerin siyasal kararlılığının gün be gün yayılmasını gerektirir. Bireyler etkin bir rol üstlenmeli, böylece ilişkiyi güçlendirmelidir. Günümüzde ve tarihte başarılı olan; iktidarı yayma, sosyal adalet ve ekolojik sürdürülebilirlik gibi değerleri, bulundukları yerde uygulama yetisine sahip en iyi hukuksal pratikler tartışılmalı, anlaşılmalı, farklı koşullara uyarlanmalı ve uygulanmalıdır ki, bu toplulukların sesleri, çıkarları ve hukuksal yöntemleri bir kez daha baskın çıksın. Bir kez daha tekrarlayalım: İnsan deneyiminin çeşitliliği karmaşık olsa da, müşterekleştirmenin temel örgütleyici ilkesi her yerde özen, karşılıklılık, görev bilinci ve katılımıdır.

Teatro Valle Müşterek Vakfı Örneği

Sofistike bir sanat kurumu bile bir müşterek varlık olarak işletilebilir. Roma'da güzel ve eski bir yapı olan, 18. yüzyıl başı mimarisinin mü-

cevherlerinden Teatro Valle, bir özelleştirme projesine tepki gösteren sanatçılar ve eğlence sektörü çalışanlarınca işgal edilmiştir. Tiyatro, Haziran 2011’de bir müşterek ilan edildiğinden beri, herhangi bir kanunca tanınmaksızın, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar gelir elde etmeyi amaçlayarak yüzlerce saatlik kültürel, politik ve sanatsal eğlence sunmuştur. Kimi zaman, ulusal ve uluslararası düzeyde son derece ünlü sanatçılar, kâr amacı gütmeksizin sanatlarını icra etmiş, işgalciler mekânı açık, işler ve temiz tutmuşlardır. Valle, yasadışı olmasıyla ilgili birçok tartışma yaşanmasına rağmen, üç yılı aşkın bir süredir tam anlamıyla açık, rızaya dayalı ve katılımcı bir biçimde işlemektedir.¹⁰

Bu başarının ardından, işgalciler, alternatif bir hukuk modeli çerçevesinde, işgalin ilk iki yılında toplanmış 250.000 avro değerinde nakit ve sanat eseri koleksiyonuna sahip bir “müşterek vakıf” olarak örgütlenmiştir. Bu müşterek vakıf, kültürün ve gelecek kuşakların çıkarını gözeten, üye sayısı 6000 civarında olan, komün (*la comune*) olarak bilinen daimi bir meclise ve dönüşümlü bir izleme komitesine sahip bir vakıftır. Çoğunluk oyuna başvurulmaz ama kararların, gerektiği kadar zaman kullanarak, konsensüsle alınması gerekir. Katılım, hiç kimsenin önemli kararların dışında tutulmamasını gerektirir, işgalciler kendi kişiliklerini ifade etmekte son derece özgürdür.

Böylece vakıf, bugün mülkiyet hukukundaki kamusal-özel ayrımına alternatif getirme konusunda en ileri deneyin mekânı ve kolaylaştırıcısı haline gelmiştir. Bu deneyim, sanat ve kültür alanında son derece üretken olmuş, İtalya’nın başka kentlerinde tiyatrolarda ve işgal edilen başka mekânlarda benzer deneyimlere esin kaynağı haline gelmiştir. Bu mekânlar bugün, bir müşterek olarak, kültür uğruna verilen mücadelede birbirine bağlanarak örgütlü bir destek ağı oluşturuyor. Valle deneyimi uluslararası alanda da dikkat çekmiştir: Avrupa Kültür Vakfı, 2013’te Brüksel’de, Valle’ye saygın Prensess Margriet Ödülü’nü vermiştir.

İnsan eliyle yapılmış hukukta yaşanan “alg patlaması”na getirilen bu çözüm, başka alanlara da yayılmaya devam etmekte. Valle’den sonra, tabandan yukarıya doğru fiili mücadelelerin meşru kıldığı hukuksal bir müşterek sistemi yaratma yönündeki bu kurucu çaba sonucu, yol gösterici bir grup hukukçu, ekolojik olarak yıkıcı faaliyetlerin gerçekleştiği yerlerde toplanmaya başlamıştır. Bu yerler arasında Alp Dağları’ndan

(Susa Vadisi'nden) geçen büyük bir tünel, Sicilya'ya uzanan bir köprü, Venedik Lagünü'ne giren dev yolcu gemileri, denizlerde petrol arama projeleri, Napoli'de zehirli atık imha projeleri ve daha başka birçok proje vardır. Benzer deneyimler (Occupy Wall Street'in devamı olarak, öğrencilerin haksız öğrenim ücretlerine direnmesine yardım etmekten tutun, İspanya'da Podemos'un ipotek bedellerine karşılık mülklere el konmasına karşı, koruma amacıyla yürüttüğü daha önce belirttiğimiz faaliyetlere varıncaya dek) halkta hukukun fiili işleyişine ilişkin önemli bir algı yaratmaktadır.

Bu çabaların en önemli yönü, iyicil bir kararlar son bulabilecek bir yargı zaferi kazanmak değildir sadece. Gerçek bir demokraside hukukun doğasının tam olarak anlaşılması için ve en temel doğa kanunlarının çiğnenmesine direnerek hukuku değiştirme uğruna, müşterekler adına verilen mücadelelerin kahramanları arasında hukuksal bir okuryazarlık yaratmaktır. Bu tür deneyimlerden ve uluslararası literatürde belgelenmiş başka birçok örnekten başlayarak,¹¹ farklı müşterekleşme pratikleri birbirleri arasında bağ kurup güç ve perspektif kazanırsa, ekolojik bir hukuk düzeninin nasıl "olabileceği"ni ana hatlarıyla belirleyebiliriz. Bazı fiili pratiklere dayanan bu tahayyül egzersizi, sosyal toplulukların ekolojik bir hukuk düzeni yaratırken yüzleşmesi gereken hukuksal meselelerle ilgili olarak benimsenecek kuramsal yaklaşım kadar önemli olabilir, kökten bir değişiklik arayışına başka insanların da girmesine esin verebilir.

Teatro Valle gibi hareketlere rağmen, bugün müşterekler, kamu yararı karşısında özel çıkarlara ağırlık veren yapısal dengesizlik nedeniyle, Batı hukuk sistemlerinde hukuken yeterince tanınmamaktadır.

Bugün sermaye, daimi bir birikim makinesi haline gelmiş, kâr amacına dayalı hisseli şirketlerde kendisine uygun bir hukuksal yapı bulmuştur. Müşterek yapılara uygun hukuksal bir biçim henüz yeterince geliştirilmemişse de, bu tür çıkarların savunulması amacıyla çeşitli vakıf yapıları kullanılabilir, zaman zaman kullanılmakta da. Müştereklerin özel mülkiyetle aynı korumadan, devlet egemenliğiyle aynı meşruiyetten yararlanmasını mümkün kılan hukuksal tanıma, eko-hukuksal bir düzenin geliştirilmesinin önkoşuludur; müştereklerden yararlananların (müşterekler için mücadele edenlerin) hukuksal olarak örgütlenmeye

hazır olmaları gerekir. Valle Tiyatrosu vakfı, incelemeye değer çok ilginç bir örnek sunmaktadır.

Kendi Kendini Örgütleyen Topluluklardan Eko-Hukukun Doğuşu

Gücü tükenmekte olan sömürü sistemimizin üzerinde denetim yetisine sahip hukuksal bir rejimin, Valle işgalcileri gibi ekolojik okuryazarlığa, eko-tasarıma ve müştereklerin korunması yönünde bir hukuk bilincine dayalı, kendi kendisine örgütlenen cemaat eyleminden doğması gerekir. Bu eylem sadece yerel düzeyde kalmamalı, kendi içinde küresel olarak da bağlantılar kurmalıdır. Bu noktada küresel, yukarıdan aşağıya, ekoloji dostu bir kural uygulama sistemini tasarlamak imkânsızdır. Politika oluşturan güçlü kesimler ile onların müttefiki şirket avukatları küresel bir yargı yetkisine sahip olduğundan, mevcut sisteme sahip çıkmaya yazgılı olduklarından, böyle bir tasarım etkisiz olacaktır. Bu nedenle, “yukarıdan aşağıya” uluslararası hukukun müşterekleri koruması yönünde çaba sarf etmek ile bir tilkiye kümes emanet etmek arasında pek fark yoktur.

Eko-hukuksal bir düzen, küresel sorunlarımızın, temelde kendi içlerinde bağlantılı olduğunu kabul eder ve bizi yerel düzeyde, devlet düzeyinde hatta uluslararası düzeyde hukuk, siyaset ve ekonomi arasında bir ayrıma gitmek yerine, sorunların karşılıklı bağımlılığını yansıtan, uygun, birbirlerini destekleyen çözümler bulmaya teşvik eder. Sistemci çözümler genelde aynı anda birkaç sorunu birden çözer. Örneğin kimyasal, geniş ölçekli, enerji yoğun, endüstriyel tarımdan vazgeçip organik, cemaate odaklı, sürdürülebilir tarıma geçmek, enerji bağımlılığımızı ciddi ölçüde azaltacaktır, çünkü bugün örneğin ABD’de, gıda yetiştirmek ve işlemek için fosil yakıtlarımızın beşte birini kullanıyoruz. Böyle bir değişimin kamu sağlığı üzerinde muazzam düzeyde olumlu etkileri olacaktır, çünkü birçok kronik hastalık beslenme biçimimizle ilgilidir. Bu değişim, iklim değişikliğiyle mücadeleye de büyük katkıda bulunacaktır, çünkü organik bir toprak, karbon açısından zengin yani atmosferden karbondioksit çeken, onu organik maddeye hapseden topraktır.¹²

Sürdürülebilir bir gelecek inşa etmemizi sağlayacak bilgiye, teknolojilere ve finansal imkânlarla sahibiz. Bugün sistemci bakış açısını, köklü

bir yeniliği beraberinde getiren, güvenli bir yöne ilerlemeye yönelik doğru teşvik planını yaratma becerisine sahip yeni yasalara dönüştürmemiz gerekiyor. Bu tür yasalar, büyük ihtimalle adım adım, tabandan yukarıya doğru kendiliğinden örgütlenen topluluklardan doğacaktır. Bu süreç, nihayetinde bugünkü toplumsal sistemin başlangıç kurallarını değiştirecektir, öyle ki hukuk, kaynak sömürme mantığına bazı istisnalar getiren mücadelelerin yokluğunda, tıpkı bugün şirketleri desteklediği gibi, müşterekleri varsayılan bir kural olarak görüp destekleyecektir.

Bir Müşterek Olarak Hukuk

Hukuku sorunlarımıza getirilecek çözümün bir parçası kılmak, hukukla ilgili bir eko-tasarım yaklaşımını tasavvur etmemizi gerektirir. Etkisi, yaygın olarak kullanılmasından ve genel olarak toplulukların ihtiyaç ve algılarıyla tutarlı olmasından ileri gelen küçük ölçekli, tabandan yukarıya doğru bir yaklaşıma ihtiyacımız var. Hukuka müşterek bir varlık olarak bakmaya başlamamız gerekiyor, bu da hukukçuluğun toplulukla-sıkı bir ortakyaşarlık içine girip, kaynak sömürmeye odaklı hukuk düzeniyle mücadele etmesini gerektiriyor. Bu topluluk avukatlığının üretken olması için, avukatların ve müşterekten faydalanan kimselerin, eko-hukuksal bir anlayışa varmak amacıyla birbirlerini karşılıklı olarak eğitmeleri de gerekir. Bu koşul, topluluk mensuplarının dava malzemelerinin hazırlanmasına doğrudan katılmasını, hukuk profesyonellerinin hukuktan müşterek olarak yararlananlar haline gelmeleri için eğitilmesini de içerir; böyle bir bileşim, yüksek bir eko-hukuksal değere sahip, ekonomik açıdan erişilebilir hizmetler sunar. Yine İtalya'nın Susa Vadisi'nde, müşterek varlıklar için verilen mücadelenin dönüm noktası haline gelen "KDV'ye hayır" mücadelesinde, topluluk ve profesyonellerin karşılıklı hoşnutluğu gözetilerek, bu tür bir hukuk ekibi çalışmıştır.

Böyle bir hukuksal yaklaşımın hayata geçirilmesi, öncelikle hukukun gerçek yaşamında meşruiyetin sadece siyasal süreçten kaynaklanmadığını anlamayı gerektirir. Bilakis hukukun en önemli kaynağı, gerçek yaşam tecrübeleri laboratuvarıdır. Bir topluluğun belli bir toplumsal faaliyet için işlevsel olan ortak kullanım ve değerleri, zamanla görenek

ya da bağlayıcı pratikler olarak kurumsallaşır. Kimi zaman sosyal normlar olarak bilinen bu kurallar, modern devletin doğuşundan çok daha eskiye uzanan bir meşruiyete sahiptir. Aslına bakılırsa, bu tür bir örfi hukuk, antikçağ ve ortaçağdan zamanımıza ticaret hukukunun gelişiminin temel dayanağı olmuştur. Tüccarların ticari faaliyetleri siyasal yetkenin yargı yetkisinin sınırlarını aşıyor, çok daha geniş bir ölçeğe yayılıyordu. Kartaca'nın tüccarları ürünlerini Akdeniz'in farklı yerlerinde satıyor, Romalılarla rekabet ediyordu. Arap tüccarlar Kuzey Denizi'ne kadar uzanıyordu. Hollanda, Portekiz, Venedik gemileri uzak diyarlardaki pazarlara gidiyordu. Bu tüccarlar birbirleriyle gayet gayri resmi bir biçimde iş yapıyordu. Anlaşmaya varmak için genellikle el sıkışmak yeterli oluyordu, çünkü bu anlaşmaların tekrarlanması itibara dayalıydı.¹³

Zamanla, bu tokalaşmalardan, karmaşık bir geleneksel ticaret hukuku sistemi doğdu, iyi davranış ilkeleri ve *lex mercatoria* adıyla bilinerek gittikçe daha karmaşık bir hal alan ulusaşırı örf ve âdet hukuku doğdu. Gün geçtikçe güçlenip merkezileşen devletlerin, bu işletme göreneklerine ve kendi kendisini uygulatan hukuka yukarıdan aşağıya müdahalesi her zaman çok sınırlı olmuştu, bugün de aynısı söz konusudur; özel bir hakemlik sisteminin kararları, çoğu hukuk sistemi tarafından sorgusuz sualsiz kabul edilip uygulanır.¹⁴ Kendiliğinden gelişmiş bu hukuk düzeninde yer alan ekonomik aktörler, kuralların uygulanması için devletin müdahalede bulunması söz konusu olmadığında bile bu düzeni meşru görür, ona saygı gösterir. Başka bir deyişle, meşruiyet ademi merkez yetten, birey ve grupların birbiriyle rızaya dayalı bir ilişki kurmasından kaynaklanır. Ticaret hukukunun ayrı ve meşru bir sistem olarak doğması da ilginçtir, çünkü tüccarlar yaptıkları iş hakkında hukuken bilgilidir, öyle ki kendi hukuklarını gayet iyi anlayabiliyor ve loncaları sayesinde gayet iyi uygulayabiliyorlardı. Örneğin İngilizcede “iflas” anlamındaki “bankruptcy” terimi, borcunu ödeyemeyen tüccarın, varını yoğunu pazara götürüp satması ve girişiminin son bulduğunu haber vermek için, tezgâhını (banko) kırması geleneğinden gelir.

Aynı şekilde, topluluğun doğrudan katılımı da eko-hukuka açıtsından önemlidir; yatırım kararlarını denetleyen, üretimin sosyal ve çevresel maliyetlerini izleyen ya da gelecek kuşakları ve gezegenin tamamını

savunan halk jürileri gibi, nispeten basit kurumsal aygıtlarla elde edilebilir. Ekonominin demokratik olarak izlenmesi mümkün, ilginç ve eğlencelidir hatta gayet gereklidir. Böyle bir denetleme çerçevesinde ne üretildiği, nasıl üretildiği, kimin için üretildiği, ikiz değerler olan ekolojik sürdürülebilirlik ve sosyal adalet kılavuz alınarak izlenecektir. Bireyler tüketici olmaktan çıkıp birer yurttaş olduğunda, ekonominin bu şekilde dönüşmesi gayet elverişlidir. Bu modele, “herkesin hukukunun üstünlüğü” diyebiliriz; bireysel ekonomik faaliyetlerin, ekolojik bütünlüğü ve sosyal adaleti sağlamak için etkili bir biçimde kontrol edildiği bir sistemdir bu.¹⁵ Eko-hukuk, insan eliyle yapılmış kanunları, doğa ve insan dışı çıkarlar adına yeni yasaların bir parçası olarak değerlendirilebilecek bir sistemdir.

Müşterekleştirme ve Yeni Eko-Hukuksal Düzen

Bu sayfalarda, nasıl ki ekolojik topluluk doğanın yapıtaşısıya, müştereklerin de yeni eko-hukuksal düzenin örgütleyici ilkesi olması gerektiğini vurguladık. Kamu yararına özen gösterilmesine topluluk olarak katkıda bulunmayı ifade eden müşterekleştirme, bugün sistemin tamamına yayılan sorunların çözümü için ihtiyaç duyduğumuz kolektif bilgiyi yaratır. İktidarın yoğunlaşmasına ve dışlamaya dayalı hiçbir hiyerarşik yapı bunu gerçekleştiremez. Wikipedia’yı düşünelim örneğin. Hiçbir ansiklopedi bu kadar fazla kolektif istihbarat ve bilgiyi derleyemez. Birçok kişinin bir araya gelmesi, ne kadar zeki ve bilgili olursa olsun tek bir bireyin yaratabileceğinden çok daha zekice bir şey ortaya çıkarır. Maalesef, bugünkü baskın iktidar yapısı, müştereklerin zenginliğinin tanınmasını da aynı şekilde çok zor kılmakta. Bilgi ve deneyimin baskın iletişim medyasının dışında fiilen müşterekleştirilmesinden kaynaklanan eleştirel bakış açısı, işte bu nedenle bu kadar önemlidir.

Kapitalist medya, kapitalist olmayan alternatiflerin başarılarının görünür kılınmasından hoşlanmaz. Bu son derece ilkel susturma stratejisi, yurttaşların kendilerini değişiklik yaratamayacak kadar güçsüz hissetmelerine neden olduğu için, kapitalist sistemin çok işine gelir. Küresel medeniyetimiz ekoloji ilkelerinin ısrarla göz ardı edilmesi yüzünden yıkılmanın eşiğine geldiği için, kapitalizm kendisine köşe

yazarları ve akademisyenlerden bir koro örgütlemiştir, bu koro insanları siyasal bir oluşum olmaktan çıkarıp, direnemeyecek denli korku dolu ve meşgul, yapayalnız tüketicilerden oluşan bir kalabalığa çevirir.¹⁶ Küresel ekonomik büyümeyi yavaşlatmak birçok kişi tarafından bir çare olarak önerilse de, bu öneri egemen medyanın söylemine nadiren girmiştir. Bu nedenledir ki, resmi siyasal süreç, mevcut uygulanabilir çözümleri temsil etmediği gibi, desteklemez de. Hem şirket medyası hem hükümetler, bu tehlikenin tanınıp kabul edilmesine karşı etkin bir faaliyet yürütür. Kapitalizmin, muhalefeti normalleştirme ve her zamanki dar görüşlü işlere dönme yetisi dudak uçuklatıcıdır. Mülkiyet ve egemenlik, bireysel servet ve iktidar birikimini güçlendirerek, çıkarlarını geri dönüşü olmayan noktaya varacak derecede savunur.¹⁷

Topluluk, gidişatın tanınacağı, öz savunma amacıyla direnişin örgütlenebileceği ortamdır. Özellikle ABD’de, bazı insanlar topluluktan ve cemaatçilikten korkar, çünkü bunları özgürlüklerine bir tehdit hatta baskıcı bir komünizm tehlikesi olarak görür. Ne var ki, müşterekleri eko-hukukun merkezine yerleştirmek, kapalı ortaçağ cemaatçiliğine geri dönmeyi ya da Amerikan medyasının sık sık resmettiği üzere, komünist bir otokrasiye geçmeyi gerektirmez. İşin ilginç, bu korkular, özgür bireysel tercih fetişizminin arkasına saklanan şirket kapitalizmi karşısında nadiren sergilenir.¹⁸ İnsan ilişkilerinin niteliğini düzeltme yetisine sahip bir siyasal örgütlenme, paylaşma ve kapsamanın, bireycilik ve çirkin kâr amacına baskın çıktığı bir kolektif amaçlar ağı geliştirmek açısından, cemaat bağlarının güçlendirilmesi temel önemdedir.

Müşterekçilerin birbirini izlediği, sömürüyü ve kaynakların çıkarılıp kullanılmasını sınırladığı doğrudur. Gelgelelim cemaat, bireylerin birbirini güçlendirmesinin, bilgi ve anlayış paylaşmasının, hem hükümetler hem de şirketler olmak üzere kapitalist kurumların zorbalığına karşı direniş stratejileri üretmesinin de tek koşuludur. Eko-hukukun modeli olan ekolojik cemaatler hiçbir şekilde kapalı değildir. Çevrelerinden aldıkları enerji ve besleyici öğelerle, evrim sürecinde zaman zaman kesintiye uğrayarak büyürler. Benzer şekilde, farklı türden sosyal topluluklar, aynı genel yaşam amacını paylaşan başka topluluklarla ağ kurma ilişkilerine girebilir.¹⁹ Topluluk, verici, misafirperver, konuklara açık olabilir. Bencil, kapalı ve bağnaz da olabilir. Somut bireyler için de aynı şey geçerlidir,

ama şirketler, sadece bencil ve dar görüşlü olmak için kurulmuştur.²⁰ Eko-hukuk kurumları, topluluğun, tıpkı birey gibi biraz önce bahsettiğimiz ilk nitelikleri geliştirmesini kesinlikle sağlamalıdır. Eko-hukukun çekirdeğinde iş gören cemaat, sosyal olanı doğal olandan ayırmaz, çünkü doğa ile kültür arasındaki ideolojik ayrımın yanı sıra hukuk, siyaset ve ekonomi arasında ideolojik ayrımı da anlar. Benzer şekilde, yeni eko-hukuksal düzenin, kolektif amilliğin yeniden doğmasına, kolektif bir siyasal dönüşüm aracı olarak hukuk üzerinde hak iddia etmesine izin vermesi gerekir. Hem siyasal hem ekonomik olan bu katılımcı karar oluşturma süreci, hukuksal sistemin merkezine fiziksel ya da tüzel kişiyi değil, “bütün”ü (ilişkilerin niteliksel boyutları, topluluklar ve ağlarla birlikte bilgi, hukuk ve kaynaklara doğrudan erişimi ve bunların gözetilmesini) yerleştirme ihtiyacının önemli bir boyutudur.

Bu tür bir ekonomik demokrasi planına verilebilecek iyi bir örnek, Napoli’nin su tedarik sistemine sahip olan bir şirketin, yeni şekillendirilmiş kurumsal bir oluşum olan *Acqua Bene Comune*’ye (müşterek bir varlık olarak su) dönüştürülmesidir. Elinizdeki kitabın yazarlarından birinin (Mattei) de şahsen dahil olduğu bu vakada, dönüşümün amacı, Napoli’nin su sisteminin, topluluğun tamamının ve gelecek kuşakların çıkarı için halkın ve işçilerin mülkiyetine ve yönetimine geçmesini sağlamaktır. Bu deneme, İtalya’da kamusal su sistemlerini, devletin özelleştirmesine karşı korumayı amaçlayan uzun bir mücadelenin sonucuydu, 27 milyon İtalyan’ın suyun müşterek bir varlık olarak değerlendirilmesinden yana oy kullandığı ülke çapında bir referandum da, bu mücadelenin bir parçası olmuştur.²¹

Çokuluslu iki şirket olan Veolia ile Suez arasında yapılan ve Paris’in su pazarını Seine Nehri’ni *rive gauche* (sol yaka) ile *rive droite* (sağ yaka) olmak üzere ikiye bölen bir anlaşmadan, gelecek kuşakları etkileyecek bu uygulamalara tepki olarak, benzer ruhta bir kurum doğmuştur. Paris belediye başkanlığı seçimini kazanan, seçim kampanyası sırasında suyun müşterek varlık olarak kabul edilmesi için çaba sarf eden aday, su tedarik sistemini yeniden kamulaştırmakla kalmamış, yeni yaratılan *Eau de Paris* (Paris’in suyu) sisteminde, hissedar katılımına dayalı yeni bir yönetim biçimi geliştirmiştir.

Kısacası, her iki kurum da, su tedarik sisteminin kâr amacıyla değil, topluluğa bir hizmet ve gelecek kuşaklara bir güvence olarak yönetilmesi gerektiği fikrinden hareketle kurulmuştur. *Eau de Paris* de, *Acqua Bene Comune Napoli* de, tüzüklerinde yazılı olarak belirtilmiş ekolojik bir sosyal yaşam sürdürme amacını paylaşır. Bu amaca bağlı kılınan yönetim kurullarının, kâr amacı güden hamlelere girişmeleri yasaklanmıştır. Kamunun katılımı güvence altına alınmıştır. Geleneksel şirket mantığı uyarınca, bir faaliyetin başarısı, piyasanın kâr oranına göre niceliksel olarak ölçülür. Müşterek varlıklar sözkonusu olduğunda piyasa bir başarı ölçüsü olarak kullanılamaz, çünkü eko-hukukla tutarlı başarı mantığı burada nicelikselidir. Başarı, piyasada olduğunun tersine, hissedarların yönetime katılımıyla ölçülür. Kolektif sorumluluğun paylaşılması, meşru kolektif amillige, hem kamusal hem özel ekonomik faaliyetleri denetleme yetkisi verir. Bu şekilde gerçekleştirilen denetim nitelikselidir; çalışanlar, tüketiciler, çevre aktivistleri ve seçilmiş birkaç kent meclisi üyesinin yönetimi, tüzüklerle tutarlı bir biçimde, anlama ve yönlendirme yönünde sarf ettiği sıkı çabalara dayanır. Özel ya da kamusal geleneksel şirket biçimi, olabildiğince fazla su satmak üzere tasarlanmıştır, çünkü başka metalar gibi su da tekeli bir piyasada satılırsa, satılan ürün miktarıyla birlikte kâr da artacaktır. Oysa tersine, su müşterek bir varlık olarak değerlendirilirse, temel amaç topluluğun ekolojik okuryazarlığına yatırımda bulunarak ve atıkları sınırlandırarak, olabildiğince fazla su tasarruf etmek olur. Piyasa, su tasarruf etme yönündeki bu ortak amacı izleyip, satışları azaltacak donanımına sahip değildir.

Su, ulaşım, atık bertarafı ve başka kamusal faaliyetleri müşterekler olarak yönetecek uygun hukuksal yapıları ayrıntılı olarak geliştirmek için daha çok yol kat etmemiz gerekiyor, ama Napoli ve Paris örnekleri, zor olsa da bu tür girişimleri başarmanın imkânsız olmadığını düşündürüyor.

Cemaat Etiği

Müşterekleri hukuksal manzaranın merkezine yerleştirmek, doğal kaynakları çıkarıp kullanma yönünde bazı özgürlüklerimizi etkileyecektir. Daha önce görmüş olduğumuz üzere, bu özgürlükler, bugün sınırsız mülkiyet haklarına ve hukukun üstünlüğüne dayanmaktadır. Bugün

ekolojik koşulların bozulmakta olduğu dikkate alınır, kaynak çıkarıp kullanma özgürlüklerinin ne derece korunması gerektiğini sorgulamak yerinde olur. Doğmamış olan canlıların ve iklim değişikliği mağdurlarının haklarını, doğal kaynakları sınırsızca çıkarıp kullanmak adına feda etmek haksızlıktır.

Ekolojik gerekçelerin, kendine hizmet eden pratiklerden ve retorikten vazgeçmeye ikna edemediği kişiler, temel etik gerekçelerle ikna edilebilir. Buna et yemekle ilgili tartışmalarda sık sık tanık oluruz. Et yemek, eskiden istisnai bir şeydi, genellikle belli koşullarda gerçekleştirilirdi, birçok kültürde de kutsal bir anlamla ilişkilendirilirdi.²² Birçok kültür ve dinde, et yemekle ilgili hukuksal kurallar bulunur ve etin kuralısızca tüketimi yasaklanmıştır. Fazla miktarda et yemenin, ekolojik olarak sürdürülebilir olmadığı da giderek açıklık kazanmakta, zira yoğun bir biçimde hayvan yetiştirmek, besin zincirinin ekoloji, toplum ve sağlık açısından da geniş bir çapta etkilenmesine neden olur.

Ne var ki, bugün kapitalizm, et tüketimini kısıtlamak şöyle dursun, şirketlerin kâr etmesi amacıyla, insan deneyiminin başka kültürel ve niteliksel yönlerine yaptığı gibi, et yemeyi metalaştırmıştır. Serbest girişim hukuku, insanların, hissedilen varlıklar olan hayvanları acımasızca katletmesine neden olmuştur.²³ Bazı insanlar, bu hissedilen ve zeki yaratıkların, sırf beslenme biçimimizi özgürce seçebilelim diye dudak uçuklatan koşullarda yetiştirildiği ve inanılmaz eziyetlere maruz kaldığı fikriyle, etik gerekçelerle vejetaryen olur. Bazılarıysa, çevreyle ilgili kaygılar nedeniyle vejetaryenliği seçer, zira et, özellikle de biftek üretimi, muazzam miktarda doğal kaynağın (en başta da su ve verimli toprakların) tüketilmesine yol açar ve etkili bir sera gazı olan metanın, büyük miktarlarda salınmasına neden olur.

Ne ki, doğadan kopmuş vaziyetteki çoğu insan, eti sadece paketlenmiş gıdalardan biri olarak görür, sürdürülebilirlikten uzak olan yeme alışkanlığını sorgulamaz. Acaba sigara ya da alkol için kullanılanlara benzer stratejilerle, örneğin mağdurların dikkat çekici bir biçimde resmedilmesiyle, kişi başına tüketilen et miktarını azaltmaya çalışmak düşünülemez mi?

Görüldüğü üzere, etiğe başvurmak, insanların müşterek varlıkları gözetmesini sağlamanın etkili bir yolu olabilir. Bazı toplumlar, resmen uygulanan bir yasa olmaksızın, etiği kullanarak insanların kendi kendilerine kurallar koyup uygulamasını sağlamakta başarılıdır. Etik bir biçimde davranmak, her zaman topluluğumuza uygun bir biçimde davranmak anlamına gelir. Bir aileye, bir meslek grubuna, bir ulusa, bir kültürel geleneğe mensup olmanın beraberinde getirdiği, yapılması ve yapılmaması gereken şeyler vardır. Ekolojik okur-yazarlık bize, hepimizin (“ekoloji” teriminin Yunanca kökü *oikos*’a yani “dünya hanesi”ne ait olduğumuzu ve buna uygun davranmamız gerektiğini söylemektedir.

Dünya hanesinde etik davranış, ekolojinin temel ilkelerine saygı gösteren, dolayısıyla da yaşam ağının sürdürülmesine katkıda bulunan davranış anlamına gelir. Etik bir toplulukta, müşterekleştirme bir tercihtir, ekolojik olarak uygun bir yaşam biçimi sürdürdüğümüzü ya da müşterek varlıkları bizimle paylaşanlarla yaşadığımızı ve bu grubun yaşayanları, henüz doğmamış olanları ve başka bir türe ait olanları kapsadığını kabul etmekten kaynaklanan ortak bir bireysel karardır.

Eko-Hukuksal Devrim

Bilimsel devrim, doğayı bir makine olarak gören, insan aklının doğal süreçlerden üstün olduğunu söyleyen kavrayışın başlangıcı olmuştu. Onu izleyen Sanayi Devrimi, teknolojik gelişme ve verimli üretim açısından büyük bir “ilerleme” yarattı, bazı müşterek varlıkların kurumsal bir dönüşümle yoğunlaşmış sermaye haline getirilmesi amansız, geçimlik bir varoluşun geride bırakılması yönünde gerçek bir toplumsal amaca hizmet etti. Sermayenin yoğunlaşması demek, sanayi, bilim ve sanat alanında gelişmeler yaşanması, tıbbın iyileşmesi ve nihayetinde birçok kişinin daha hijyenik koşullara kavuşması demekti.

Gelgelelim, sermayenin yoğunlaşması, toprağın “metalaştırılması”nı da beraberinde getirdi. Toprak sahibi sınıf, bu amaçla, hükümet kurumlarıyla ittifak kurarak geçimlik tarım ve sınırlı uzmanlaşmayla cemaat halinde yaşayan insanların direnişini kırmaya çalıştı. Bu insanların geleneksel üretim süreçleri, modern kapitalist gıda üretimine dönüştürüldü. Özgürlük, gelişme ve üretken emek ideolojisine dayalı, mülkiyet haklarının sınırsızlığını öngören John Locke’un geliştirdiği bir kuram ile Thomas Hobbes’un geliştirdiği, sınırsız devlet egemenliğini öngören bir kuram da bu çabaya katkıda bulundu.¹

“İlerleme”nin Karanlık Yüzü

Günümüzün egemen hukuk düzeni, sermaye birikiminin ihtiyaçlarına hizmet eder. Bunu yapabilmek için, kendisini siyaset ve ekonomiden yani hukukun insan ihtiyaçlarına hizmet edebileceği alanlardan ayırmıştır. Modern hukuksal düzen, siyaset alanında oy kullanma hakkının genişlemesiyle birlikte liberal anayasacılık biçimini almıştır, bugün dünyaya bu siyasal düzen hâkimdir. Ekonomik alandaysa, sadece devletin

sınırlayabileceği bir “bırakınız yapınlar”cı piyasa kapitalizmi biçimini almıştır. Altıncı Bölüm’de tartıştığımız üzere, bugün Batı’daki anlayışa göre, sosyal kurumlar bireyleri birbirlerinden ve ekosistemlerinden yapay bir şekilde ayırır. Mülkiyet (Locke) ve egemenlikle (Hobbes) ilgili iki basit kuram, ideolojik olarak birbirine karşıt gibi sunulmuştur, ama bu kuramlar aslında yapıları (iktidarın yoğunlaşması ve bireyselleşmesi ile dışlama) ve amaçları (müşterek varlıkların sermayeye çevrilmesi) açısından tutarlıdır.

Bu kuramlar arasındaki anlaşma, bir zamanlar insanların geçimini sağlayan ve doğanın yeniden üreme, çoğalma gerekleriyle tutarlı cemaat kurumlarını giderek ortadan kaldırmıştır. Ne var ki büyüme, yenilik, modernleşme ve gelişme anlatısı, bu sosyal süreçlerde kaybedenler arasında yer alanları bile, zenginliğin parasal olmayan insani değerleri bir kenara bırakarak sadece para, mübadele değeri ve birikimle ölçüldüğüne ikna etmiştir. İnsanlar, çok çalışmanın, ücret karşılığı zamanlarını satmanın, birikim ve tüketim süreçlerine katılabilmek için değerli olduğuna ikna edilmiştir. Örneğin bu anlayışa göre, çocuklara ve yaşlılara bakmak gibi ev içi işler ya da insanın kendi yiyeceğini, giyeceğini üretmesi veya barınağını yapması üretimden sayılmaz, zenginlik üretmez ve gayri safi yurtiçi hasılaya katkıda bulunmaz, çünkü piyasa mübadelesinin dışında gerçekleşir. Aynı şekilde, istekleri tatmin etmenin kabul edilmiş tek yolu, mal ve hizmet satın almaktır.

Çitle çevirme hareketinden bu yana, bilimsel ve teknolojik devrimin zaferlerini konu alan bitmek bilmez propaganda, kırsal kesimde yaşayanları (genellikle rencide edici biçimde betimlenenleri) yaşam biçimlerinin ilkel, çirkin, kültürden yoksun ve kent yaşamından daha aşağı olduğu fikrini içselleştirmeye yöneltmiştir. Çoğu kent sakinine göre kent yaşamı, nihayetinde sağlıksız fabrikalarda geçirilen uzun saatlerden, ev ile iş arasında bitmek bilmez stresli yolculuklardan ya da sosyal güvence veya güvenlik olmaksızın düşük ücretle istihdam edilmekten oluşur. Kırsal kesimdeki kitleler kültürden yoksun olduklarına inanır, oysa onlar, çok eski ve incelikli bir kolektif bilgiyi ustalıklı kullanarak, ekolojik bakımdan sürdürülebilir bir biçimde gıda üretmek gibi önemli bir işi toplumda hâlâ yapabilen yegâne kesimdir.

Bu ideolojinin sonucu, bugün bu kadim kolektif bilginin ölmesi, onun yerini sanayi ürünlerinin alması, dolayısıyla hayatta kalma araçlarının az sayıda küresel şirketin eline verilmiş olmasıdır.

Bu ideolojinin sonucunda, bugün kadim kolektif bilgi ölmekte, onun yerini sanayi ürünleri almakta, dolayısıyla hayatta kalma yolları az sayıda küresel şirketin eline teslim edilmektedir. Tarımda teknoloji kullanımının giderek artması, gıda üretimini su ve petrol ağırlıklı kılmış, kırsal kesimdeki yaşamı (ekolojik döngülerden giderek bağımsız hale gelen) sanayi tarzı bir üretime çevirmiş ve bizi, teknoloji gibi bilginin de birikimsel olduğuna inandırmıştır. Öncekinden daha fazlasını bildiğimize inanmaya meyilliyiz, tıpkı yeni nesil cep telefonlarının bir öncekinden ileri model olması gibi; oysa, aslında doğal süreçlerle ilgili muazzam bir yerel bilgiyi kaybetmekteyiz. Bugün birçok çiftçi, kimyasallar, genetiği değiştirilmiş organizmalar ve ağır makineler sayesinde, ancak petrolü endüstriyel gıdaya çevirmeyi biliyor. Pek azı, şifalı ya da normal, yerli bitkileri tanıyor, tohumları melezleme süreçlerini ya da böcek ilaçlarının etkisini sınırlamak için yöreye özgü doğal sistemlerin nasıl kullanılacağını biliyor.

Modern Batı toplumlarında (kendi kendisini doğrulayan bir kehanet olarak), bu ideolojik yapıya direnmek hâlâ zor. Örneğin 1950 ve 1960'larda genç İtalyan kadınlar, kuzeydeki fabrikalarda iş aramak istemeyen erkeklerle evlenmek istemezdi. Bazıları kendi spagettisini yapmaktan utanırdı, bunu bir yoksulluk işareti olarak görür, endüstriyel olarak üretilmiş spaghetti almayı tercih ederdi. Marshall Planı'yla desteklenen, enerjiye yönelik kaynakları çıkarıp kullanmaya ya da sanayi sektörüne odaklı, güzelim Güney Akdeniz sahillerini mahveden geniş ölçekli projeler, sanayi sektöründe iş sahibi olmak isteyen ve ekonomik ilerleme arayışındaki birçok kişi tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Kirlilik kokusuna “modernitenin kokusu”, önceki yaşam biçimine de “arkaik zeytin ekonomisi” denirken, kadim zeytin ağaçlarının sökülüşü televizyonlarda gösterildi, ilerlemenin kudreti alkışlandı.²

İtalya'nın dağ köylerinde, inanılmaz derecede ince işçilikle imece usulü inşa edilmiş, bakımı da aynı şekilde imece usulü yapılan su tedarik sistemleri ile yüzlerce yıllık taş ve ahşap evler, sanayi sektöründe iş arayan köy sakinlerince terk edilmiştir. Bugün ayakkabı tamircisine

giden kalmadı. Şirketler su, yakıt, tohumlar ve başka zorunlu maddelerin mülkiyeti ve dağıtımıyla uğraşan, giderek yoğunlaşmış oligopoller haline geldi. Kulübe gibi basit bir yapının nasıl inşa edileceğini pek az kişi bilir, kendi giysilerimizi dikeyiyor olsak, çoğumuz insanların gözünde korkunç görünürdük. Baskın retoriğe göre, “piyasa” bizi verimli işbölümü sayesinde bu işlerden kurtarır. Ne var ki, piyasayı kullanmayı seçmek, bunu yapabilecek kadar para sahibi olmayı gerektirir. Piyasayı kullanmaya mahkûm bir birey, başka bir seçeneği yoksa, aslında o kadar özgür değildir. Örneğin ABD’nin bir kentinde yaşayan birini düşünelim; taze meyve sebze almak çok zordur, çocuk bakımı çok pahalıdır, geliri de yetersizdir. Böyle bir durumda gıda, giyim kuşam ve çocuk bakımını kendi kendine karşılamamanın piyasa dışındaki değeri, Walmart’ta ödenen ücretten çok daha yüksek olacaktır. Son derece kentleşmiş bir toplum olarak, sadece (ağırlıklı olarak çevre ve halk sağlığıyla sübvansede edilen) ucuz McDonald’s hamburgerlerini birçokları tarafından alınabilir kılan piyasa mekanizmalarına takılmış durumdayız.

Doğaya hâkim olma ve onu sömürme girişimimizin gölgede kalan yüzü artık iyice açıklık kazandı. Modern devir öncesi mimarinin uyumlu biçimleri, zanaat ürünlerinin güzelliği ve benzersizliği, bilginin asırlarca kuşaktan kuşağa aktarılmasına dayalı bu şeylerin yerini, endüstriyel üretim, plastik ve çevreye zarar veren ürünler almıştır. Bir IKEA dolabı, zanaatkârlarımızın yaptığı dolaplara nazaran ne kadar dayanabilir? Bu dolabın ömrünü, yapılması için gerekli doğal ve insani kaynak kullanımını (ki buna bu tarz endüstriyel üretimle işinden olan zanaatkârlar da dahildir) göz önünde bulundurduğumuzda, gerçekten de ucuza mal olduğu söylenebilir mi? Aslına bakılırsa, ne sosyal ne de bireysel bakış açısına göre daha ucuza gelmiştir. Yine de, sanayileşmiş ülkelerde %99’luk kesim niteliği madden karşılayamazken, %1’lik kesim, kısa ömürlü ve çevreye zarar veren bu ürünlerle daha büyük kârlar elde etmeyi “tercih etmekte özgür”dür.

Zanaatkârlık ve çiftçilik becerilerinin çoğu, tüm bireyleri geniş ölçekli sanayi üretimine bağımlı kılmaya yönelik bilinçli çabalar nedeniyle kaybedilmiştir. Bu üretim, sermayenin muazzam derecede yoğunlaşmasını gerektirir, sermayenin tek elde toplanması da, giderek

daha yıkıcı bir hal alan bir döngü içinde daha fazla müşterek varlığın sahiplenmesini gerektirir.

Toprakların insanlar ve doğayla ilişki kurulan bir yaşama alanından “geliştirme”ye elverişli, metalaştırılmış araziye dönüştürülmesi, benzin istasyonu ve alışveriş merkezleriyle dolu, ölü ve tek kültürlü bir coğrafya ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu kurumsal yapı ve onu destekleyen ideoloji, “sağduyu” olarak görülmeye başlamıştır. Bugün kim farklı türde bir ekonomi ya da toplumsal düzen hayal edebilir? Çok kısa bir süre zarfında, uzun süreli kolektif ilişkilere dayalı üretken kurumlar, resmi hukuk düzeninden bertaraf edilmiş, kamusal alanda konu edilmekten de çıkmıştır.

Dışlamayı ve iktidarın tek elde yoğunlaşmasını öngören kanunlar çıkarmak, hem fiziksel hem kültürel müşterekleri, birkaç güçlü özel ya da kamusal elde toplanmış özel mülkiyet ya da sermayeye dönüştürmenin anahtarıydı. Ne var ki bugün dünya Locke, Hobbes, Hugo Grotius, Jean Domat, Blackstone ve Adam Smith’in üzerine kafa yorduğu dünyadan çok farklı. Onlar müşterek varlıkların çok, sermayeninse çok az olduğu bir dünyada yaşıyordu, bugünse bizim bol miktarda sermayemiz var ama müştereklerden neredeyse eser kalmadı. Yine de işleri üç yüzyıldan daha kısa bir süre içinde bu vaziyete getirmiş, kaynak çıkarma ve kullanmaya odaklı aynı kurumları kullanmayı sürdürüyoruz. Bugün, muazzam sermaye artımızı müştereklere dönüştürmeye acilen ihtiyacımız var, niceliksel büyümeye odaklı, kaynak çıkarma ve kullanmaya dayalı eski mantığı uygulayarak bunu yapamayız.

Mekanikçi kurumsal sistem, çizgisel düşünce ve kapitalizmin üretim süreçleri ile biyosferdeki çizgisel olmayan örüntüler, yaşam ağını yaratan ekolojik ağlar ve döngüler arasında bir çatışmayı temsil eder.³ Hiç çizgisel olmayan doğal küresel ağ, gezegenin kendi kendisini dengelemesini ve düzenlemesini sağlayan sayılamayacak kadar çok geri bildirim döngüsü içerse de, bugünkü ekonomik sistemimiz hiçbir sınır tanımayan, bireysel mülkiyet biriktirme özgürlüğü gibi hukuksal fikirlerle desteklenen bir hukuksal yapıyla ve materyalizmle beslenir.

Üçüncü Bölüm’de, sermaye birikiminin ilk aşamasında, çitlemeler ve sömürgecilik sayesinde mülkiyet haklarını ve egemenliği dayatmak

için ne kadar büyük bir şiddet kullanıldığından bahsetmiştik. 15. ve 16. yüzyıla damgasını vurmuş köylü isyanları ve savaşları, hem şiddet yoluyla hem de ideolojiyle bastırılmıştır. Sözgelimi Martin Luther, isyanlara katılanları şiddetle kınamış, onlara “kuduz köpekler” diyerek öldürölmelerini açıkça meşrulaştırmıştı.⁴ Bugünse, egemen anlatının sahte bilincinin ayırdına giderek daha fazla varan insanların direnişi, ona mukabil bir fiziksel ve ideolojik stratejiyle ezilmektedir. Batı ölkelerinde, terörizm suçlamasıyla, giderek daha fazla sayıda eylemci yargılanmaktadır. Hırpalanan Avrupa ölkeleri, İngiltere ve ABD’yi örnek alarak giderek daha sert kanunlar çıkarmakta, protestoları tutuklamalar ve cezai soruşturmalarla bastırmaktadır.

Fransa’da bir baraj inşasına karşı gösteri yapan bir genç, Kasım 2014’te giderek askerileşen polis birliklerince öldürölmüştü.⁵ Hukukun, çoğu kez güçsüzleştirilmiş azınlıkları hedef alan şiddeti hayret vericidir. Kurumların bir amacı olması gerekir. Ordunun görevi düşmanla mücadele etmektir, bir demokraside polisin görevi, yurttaşları korumak olmalıdır. Bu rollerin, farklı bir dünya için mücadele edenlerin ekolojik aktivizmiyle uğraşırken birbirine karıştırılması, gerçekten de devrimizin iç karartıcı emarelerinden biridir.

Ne var ki, baskı felakete neden olduğunda ve bir sistem kendisini sadece şiddetle haklı çıkarmaya başladığında, devrim koşulları hızla gelişir.

Ekolojik Okuryazarlık: Eko-Hukuksal Devrimin Kavramsal Temeli

Biz insanlar yalnızca bir gezegene sahip olduğumuzdan, ekolojik ayak izimizin de bir gezegene eşit olması gerekir. Yani ortak zenginliğimizin sadece bir bölümünü tüketmeli, dünyadaki diğer herkesin aynısını yapmasını sağlamalı, hayatı sürdürmeye ve yeniden üretmeye uygun koşulları korumalıyız.⁶ Ama bugün küresel ayak izimiz 1,5 gezegene denk olmuştur, bu da küresel yaşam biçimimizi sürdürmek için, 1,5 gezegene ihtiyacımız olduğu anlamına gelir. Kaynak tüketimimiz, her yıl ağustos civarı, bu kaynakların yeniden üretilmeyeceği boyutlara varır, dolayısıyla geri dönüşü olmayan noktaya yaklaşma hızımız artar. Aslına bakılırsa, ayak izimizin 1,5 gezegen olmasının nedeni,

dünyada birçok kişinin, maddi yoksulluk nedeniyle bir gezegenlik ayak izi standardının çok altında bir yaşam sürdürüyor olmasıdır. Kuzey Amerikalıların ayak izi, halihazırda neredeyse beş gezegendir, Avrupalıların ayak iziye üç gezegenden fazladır. Dünyadaki herkes, “özgür insanların ülkesi” ABD’deki gibi yaşasaydı, sağ kalmak için beş gezegene ihtiyacımız olurdu!

İnsanlar daha önceki dönemlerde bu eğilimin farkında değildi belki; büyük tabloyu göremiyor, çok farklı bir dünyada, bizimkinden çok farklı amaçlar peşinde koşuyorlardı. Ama bugün doğanın özünde var olan süreçlerin ve örgütlenme örüntülerinin bilinmesi, çevrebilimci akademisyenler ya da filozoflarla sınırlı değil. Temel ekoloji ilkelerini anlayıp buna göre yaşamının, gezegende sağ kalmamız açısından kritik önemde olduğu artık gayet açık hale gelmiştir. Kapitalizmin, mutlaka daha fazla paylaşım daha az tüketmeyi, ancak ortak ideallere sahip topluluklarda olabilecek bir koşulu gerektiren bir dönüşüme direndiği de bir o kadar açıktır. Böyle yeni bir dünya tasarlamak, doğal kaynakları çıkarıp kullanmaya odaklı birey kültürünü üretken bir topluluk kültürüne dönüştürebilme becerisine sahip bir kültürel devrim gerektirir. Biz de aynen bunu yapmaya hazır olmalıyız.

Zamanımızın ortak hedefi, doğayla uyumlu insan kanunlarını kullanarak, sürdürülebilir cemaatler oluşturmak, ihtiyaçlarımızı ve heveslerimizi gelecek kuşakların talihini azaltmaksızın giderebileceğimiz sosyal, kültürel ve fiziksel ortamlar inşa edip geliştirmek olmalıdır. Ekosistemler ile insanların oluşturduğu cemaatler arasında birçok farklılık vardır. Örneğin bir ekosistemin özbilinci yoktur. Bir dili, bilinci, kültürü, dolayısıyla adaleti ya da demokrasisi yoktur, ama açgözlülüğü ya da üçkâğıtçılığı da yoktur. Doğanın bilgeliği, insanların yaptığı kanunların merkezi olmalıdır ama insanların yaptığı yasalar, bir cemaatin davranış kurallarıdır, ana kaygıları da insani değerlerdir. Dolayısıyla, ekosistemlerden insani değerler ve eksiklikler hakkında hiçbir şey öğrenemeyiz, ekolojii taklit etmemiz gerektiğini söylemek de yeterli değil. Ama ekosistemlerden nasıl sürdürülebilir bir yaşam sürebileceğimizi öğrenebiliriz, öğrenmemiz de gerekir; sürdürülebilir bir yaşam, farklı insani değerlerimizi, temel bir değer olarak Dünya’da yaşamın gidişatıyla tutarlı kılmamızı gerektirir.

Bir kez daha tekrarlamakta fayda var: Sürdürülebilir bir toplulukta sürdürülen şey, ekonomik büyüme ya da rekabetçi avantaj değil, uzun vadede hayatta kalmamızın bağlı olduğu yaşam ağının tamamıdır. Başka bir deyişle, sürdürülebilir bir topluluk, yaşam biçimleri, girişimleri, ekonomisi, fiziksel yapıları ve teknolojilerinin doğanın özündeki yaşamı sürdürme becerisine müdahale etmeyip, onun üretken gücünü destekleyecek şekilde tasarlanmıştır. Bu dönüşüm, Aydınlanma Çağı'nda, sermayenin hümanizmaya el koymasının bir sonucu olarak baskın hale gelen bireysel özgürlük kültürünün bir bölümünden vazgeçmeyi gerektirir.

İnsan eliyle yapılmış kanunlarımızı, hem dışsal sınırlamalar hem de hükümet ve şirketlerin mevcut kurumsal DNA'sının içsel dönüşümü anlamında, acilen yeniden tasarlamamız gerekiyor. Kaynakların çıkarılması yoluyla biriktirilen muazzam sermayenin olabildiğince fazla bir bölümünü müşterek varlıklara iade etmemiz gerek. Yasaları dönüştürmek için kendimizi de dönüştürmemiz gerek ki, yasaların niteliğini, bir topluluk olarak hukuk üzerinde sahip olduğumuz muazzam gücü anlayabilelim. Kanunların ancak onlara uyulduğu sürece var olduğunu, kanunları bir topluluk olarak itaat ile itaatsizlik arasında yaptığımız tercihle yaptığımızın farkına varmamız gerekir. Yasal ile yasadışı arasındaki ayrımın değiştirilmesi için Rosa Parks'ın nasıl itaatsizliği tercih etmesi gerekmişse, doğal kaynakları çıkarıp kullanmayı destekleyen yasalar ve pratiklerin, yasal olmaktan çıkıp yasadışı hale gelmesi için benzer bir direnişe ihtiyaç var.⁷

Sürdürülebilirlik yolunda ilk adım, doğal olarak doğanın yaşamı nasıl sürdürdüğünü anlamaktır. Bu anlayışa varmak, tartışmakta olduğumuz yeni tür bir sistem düşüncesinin yanı sıra yeni bir ekolojik yaşam kavrayışını gerektirir. Dünya'nın ekosistemleri, milyarlarca yıl boyunca, yaşam ağını ayakta tutmak için bazı örgütlenme ilkeleri geliştirmiştir. Bu örgütlenme ya da ekoloji ilkeleri, eskiden doğa kanunları denen olgunun bugünkü eşdeğeridir. Belki daha ayrıntılıdır, (ilişki ve süreç örüntüleri anlamında) niceliksel biçimlerde formüle edilmişlerdir ama Newton'ın kütleçekim kanunu kadar kesindirler.

Bu ekoloji ilkelerinin bilgisi, ekolojik okur yazarlık ya da eko-okur yazarlık diye bilinir.⁸ Gelecek yıllarda, insanlığın hayatta kalması bizim eko-okuryazarlığımıza ve buna göre yaşama becerimize bağlı olacaktır.

Dolayısıyla eko-okuryazarlık siyasetçiler, girişim dünyası liderleri, hemen her alanda, özellikle de yargı alanında profesyoneller açısından kritik bir beceri haline gelmeli, sürekli eğitim ve profesyonellerin bilinçlendirilmesi de dahil olmak üzere, her düzeyde eğitimin en önemli parçası haline gelmelidir. Çocuklarımız, öğrencilerimiz, siyasal liderlerimiz, şirket başkanlarımız yaşamın temel gerçeklerini anlamalıdır. Örneğin bir türün atığı, başka bir türün yiyeceğidir; madde, yaşam ağında sürekli bir döngü içindedir: Ekolojik döngüleri yürüten enerji Güneş'ten gelir; çeşitlilik direnç sağlar; yaşam, gezegeni savaşıarak değil, ağlar oluşturarak sarmıştır.

Tüm ekoloji ilkeleri, milyarlarca yıldır devam eden evrimle topluluklar yaratan ve besleyen tek bir temel örgütlenme örüntüsünün, birbiriyle yakından ilişkili, farklı veçheleridir. Hiçbir bireysel organizma yalıtılmış bir halde var olamaz. Hayvanlar enerji ihtiyaçları için bitkilerin fotosentezine bağlıdır; bitkiler hayvanların ürettiği karbondioksitin yanı sıra bakterilerin köklerinde sabitlediği azota bağlıdır; bitkiler, hayvanlar ve mikroorganizmalarla birlikte bütün biyosferi düzenler ve yaşam için gerekli koşulları sağlar.

O halde, doğadan almamız gereken derinlikli ders budur: Sürdürülebilirlik bireysel değil, bir ilişkiler ağının tamamına ait bir özelliktir, her zaman bütün topluluğu içerir. Sürdürülebilir bir insan topluluğu (insan olan ya da olmayan), başka topluluklarla, her birinin kendi doğasına göre yaşamasını ve gelişmesini sağlayacak biçimde etkileşim kurar. Sürdürülebilirlik, işlerin değişmeyeceği anlamına gelmez. Statik bir hal olmaktan ziyade, dinamik bir eş evrim halidir.

Şurası kesindir ki, derinden sahip çıkılan hukuksal ve bilimsel inançlar, özellikle de baskın sanayi kültürünce desteklenen inançlar zor ölür, çünkü onlara uyan, ya korkudan ya da sistem şahsen onların işine yararmış gibi görüldüğü için statükoyu cidden sorgulamaksızın yaşayan insanların zihinlerini işgal etmişlerdir. Yaygın inançları değiştirmek, kuşaklar boyu devam eden bir süreçtir, eğitim işte bu nedenle hayati bir öneme sahiptir. Bugün okullarımızda eko-okuryazarlık öğretmek, yarınlık hukuk fakültelerinde eko-okuryazar öğrenciler olması, ileride toplumun her kesiminde farklı mevkilerde eko-okuryazar hukuk profesyonelleri olması anlamına gelir.

Eko-Tasarım: Doğanın Bilgeliğinden Ders Almak

Eko-okuryazar olduktan sonra, ekolojik devrimin yol haritasındaki bir sonraki adım, ekolojik tasarım yani eko-tasarımdır; teknolojilerimiz ve sosyal kurumlarımızın, bugün insan tasarımı ile sürdürülebilir doğa sistemleri arasındaki açığı kapatacak şekilde yeniden tasarlanmasıdır. Ekolojik bir bakış açısına göre, tasarım, enerji ve madde akışlarının insani amaçlarla şekillendirilmesidir. David Orr'un tabiriyle eko-tasarım, "insani amaçlarımızın doğal dünyanın geniş çaplı örüntüleri ve akışlarıyla titizlikle harmanlanmasıdır."⁹ Eko-tasarım ilkeleri, doğanın, yaşam ağını sürdürmek için geliştirdiği örgütlenme ilkelerini, insanların doğadan ayrılması, ekolojik açıdan okuma yazma bilmez kılınması yerine, bir topluluk hissini besler. Böyle bir tasarım pratiği, doğaya karşı tavrımızda temel bir değişiklik gerektirir; Janine Benyus'un tabiriyle, "doğadan ne çıkarabileceğimizi değil... ondan ne öğrenebileceğimizi" anlamamızı gerektirir.¹⁰

Son yıllarda ekolojik yönelimli tasarım pratikleri ve projelerinde ciddi bir artış olmuştur.¹¹ Örneğin organik tarımda dünya çapında bir Rönesans'la karşı karşıyayız; çiftçiler daha çok verim elde etmek, böcekleri kontrol etmek, toprağın bereketini artırmak için, kimya ya da genetik mühendislik yerine ekolojik bilgiye dayalı teknolojiler kullanıyor. Farklı endüstrilerin ekolojik topluluklar halinde örgütlendiğini görüyoruz, bu topluluklarda, bir örgütün atığı diğerinin kaynağı oluyor. Eko-tasarımcılar, ürün yönelimli bir ekonomiden, sanayide kullanılan hammadde ve teknik bileşenlerin imalatçı ve kullanıcılar arasında sürekli bir döngü içinde olduğu bir "hizmet ve akış" ekonomisine geçmeyi savunuyor. Yeşil mimari canlanan bir alan. Artık kullandıklarından fazla enerji üreten, hiçbir atık çıkarmayan, kendi performanslarını izleyen binalarımız var. Ulaştırma alanında, yakıt verimlilikleri standart arabaların iki-üç katını bulan elektrikli hibrid arabalarımız var; hidrojen yakıtlı pillerin geliştirilmesi, enerji üretiminde yeni bir çağına başlayacağını müjdeliyor.

Bu eko-tasarım teknolojileri ve projelerinin hepsi de ekolojinin temel ilkelerini içerir, bu nedenle, aynı ortak kilit özellikleri paylaşır. Çeşitlilik içeren, enerji açısından verimli, çevreyi kirliletmeyen, topluluk

yönelimli ve emek yoğun, çok sayıda iş yaratan küçük ölçekli projeler olmaya eğilimliler.

Eko-Hukuk, Şimdi!

Bugün sermayeyi müşterek varlıklara çevirecek bilgiye, teknolojilere ve finansal araçlara sahibiz. Ne var ki, kapitalist üretimin zorunluluklarına hizmet eden insan yapımı kanunlar, bizi tam tersi yöne götürüyor. O halde, sürdürülemez statükoya meydan okumak için, toplumun her düzeyinde siyasal cesaret ve liderliğe ihtiyacımız var. Bu siyasal iradenin hukuksal boyutu son derece önemlidir ve hukukun ne olduğuna ilişkin anlayışımız da derin bir dönüşüm gerektirir. Ekolojik dünya görüşünü kurumsal kuram ve pratiğe dönüştürmeye başlayabilecek, ekolojik yönelimli birtakım hukuk ilkelerinin geliştirilmesini gerektirir. Bu ilkeler, topluluklara, mevcut hukuka uyup uymamaya ya da hayatta kalıp gelecek kuşaklar adına direniş hakkını kullanıp kullanmaya karar vermelerinde, bir yandan da düzensizlik ve ne kadar iyi niyetli olursa olsun, bireyci davranışlardan kaçınmalarında kılavuzluk edebilir.

Ekolojik davranış biçimini çekici kılmak için, topluluğun yaygın direnişiyle ve ağlar oluşturarak yaratılmış yeni bir anlatıya, yeni bir hukuk sistemine ihtiyacımız var. Geçen üç yüzyıl boyunca baş tacı ettiğimiz, müştereklerin özensizce kullanılıp sermayeye dönüştürülmesini öngören ilkelere taban tabana zıt ilkelere dayalı bir hukuk sistemine gereksinim duyuyoruz. Bu anlatının merkezinde, nicelikten niteliğe geçiş ve doğadan alınan bir ders olarak, esenliğin gerektiğinden fazla tüketmeye bağlı olmadığı dersi yer almalıdır.

Toplumsal kategorilere tercüme edildiğinde, bu, özgürlüğün ilişkilerle tadı çıkarılan, Locke'un ustalıkla ideolojik kurgusuna rağmen mülkiyet biriktirmekle ilgisi olmayan bir varoluş koşulu olduğu anlamına gelir.

Bugünkü kapitalist anlayışla doğal kaynak çıkarıp kullanmaya dayalı statükonun tam tersi, toplumsal üretim ve yeniden üretimin vurgulanmasını gerektirir, bu da bireyseli bir tavırla kendini öne çıkarıp rekabet etmek yerine, diğerkâmlık ve işbirliği gibi değerler üretir. Müşterekleşme (müşterek varlık olarak görülen bir şeye büyük bir dikkat ve sabırla bakmak için birlikte vakit geçirmek), yaşamı, bir

başkasına karşı güç biriktirmek için mücadele edip strese girmekten daha anlamlı ve eğlenceli kılar. “Daha fazla” değil, “yeterince” ekonomisi, herkesin yatay topluluklarda serpilip gelişmesine imkân tanıyan birçok fırsat içerir.

Gıda, eşya ve giysileri kendi kendimize üretmeyi, mümkün olduğunda yeniden öğrenmeli ve ne kadar önemli olduğunun farkına varmalıyız. Bu elbette ki gelecekte işbölümü olmaması gerektiği anlamına gelmez. Ama kendi kendine üretme yetisine sahip olanların piyasaya bağımlı olmadığını, özgür olduğunu teslim etmemiz gerekir. Yıldız sisteminin ve kodaman kültürünün, açgözlü insanları (yaşam sofrasında kendilerine düşen paydan çok daha fazlasını yiyenleri), istenmeyen insanları toplumun saygın mensuplarına çevirmeye yönelik bir ideolojik kurgu olduğunu anlamak önemlidir.

İnsanların sürdürülebilir bir geleceğe sahip olması, önemli ölçüde eleştirel düşünce ve kavramsal olarak eko-okuryazarlığa dayalı bir hukuk kuramı gerektirir. Ekolojik bir hukuk tasarımı, soyut ve yukarıdan aşağıya olmayacak, herkesin somut ihtiyaçlarından, fiilen yürürlükte olan farklı müşterekleştirme deneyimlerinden ilham alacaktır. Eko-okuryazar insanların ürettiği böyle bir eko-hukuksal düzen, müştereklerimizin çoğunu sermayeye çevirmiş ilkelerin tam tersi pratik ilkeler geliştirme yetisine sahiptir; dolayısıyla, sermayemizin giderek daha fazla bir bölümünü müşterek varlığa dönüştürme yetisine sahiptir. Bu düzen, bir iktidar ve gizlilik yoğunlaşması yerine iktidarın yayılmasını ve katılımcı demokrasiyi; dışlama, eşitsizlik ve bencillik yerine kapsayıcılığı, dağıtımcı adaleti ve paylaşımı güçlendirmelidir.

Böyle bir hukuksal sistemde, hukukçular, (toplumsal mücadelelere katılmanın yanı sıra korumacı ekoloji, iklim bilimi, insan ekolojisi ve ilgili başka bilimsel alanlardan öğrenilen) mevcut ekolojik bilgiyi politikaya ve hukukun normatif yorumlarına dönüştürür. Eko-hukukun çekirdeği birey olarak insanlar değil, ekolojik topluluk olmalıdır, çünkü en önemli “doğa kanunu”, bir bütünün parçalarının toplamından ibaret olmadığıdır.

Bunu başarmak için, hukuku, profesyonel olarak hazırlanmış, bir siyasal egemenlik ilkesi etrafında örgütlenmiş kurallardan oluşan ka-

palı bir sistem olarak algılamayı bırakmamız gerekir. Böyle bir görüş, çok dar ve öğretisel olmanın ötesinde, tam da ekolojik düşüncenin mücadele ettiği dışlama ve iktidar yoğunlaşması örüntüsüne dayanır. Egemen bakış açısına göre, insanlar, profesyonel hukukçular tarafından hukuktan dışlanmışlardır. İktidar, tarihsel olarak, sahip oldukları bilginin toplumsal açıdan yararlı ve vazgeçilmez olduğunu iddia edebilen profesyonel grupların elinde toplanmıştır. Kitabın daha önceki bölümlerinde tartıştığımız üzere, hukukçular, Batı hukuk geleneğinde bu grupların en önemlilerinden biridir. Antik Mısır’da, merkezi hükümet kurumlarının depoladığı tahıl miktarının muhasebesini tutma yetisine sadece kâtiplerin sahip olması gibi, avukat ve bilim insanları da, bilgiye dayalı bir iktidar stratejisini paylaşır. Avukatlar bugün bu stratejiyi, davalarda ve kanunlarda, “mükemmel” bir hukuk sisteminin bilgisi üzerinde tekell iddia etmekte kullanır.

Değişim zorunluluğunun bilincinde olan eko-okuryazar insanlar, bugün geçerli olduğu üzere, iktidara dayalı olarak hukuktan dışlanmayı kabul etmemelidir. Dil ya da kültür gibi tüm müşterek varlıklar misali, hukuk da onu kullananlara aittir. Ortak akıldan yarar sağlayabilmek için, hukuksal bilginin buna bağlı olarak paylaşılması ve yayılması gerekir. Bu, eko-hukukun yapımında, hukuksal profesyonelliğe hiç yer olmadığı anlamına gelmez. Sadece, geçen iki yüz elli yıl içinde hâkim olmuş, kaynak çıkarıp kullanan kurumların yerini üretken hukuksal kurumların alması koşuluyla, hukuksal bilginin, toplumu yeniden tasarlamaya yönelik ortak çabanın bir parçası olması gerektiği anlamına gelir.

İnsanın gözünde büyüyen böyle kolektif bir çaba, ancak farklı bilgi ve kültür türlerinin açılması, değiştirmemiz gereken gidişatla yakından ilişkili bir dışlama pratiğinden vazgeçilmesi halinde başarılı olabilir. Aslına bakılırsa, hukuk âlimleri disiplinlerinin bakış açısını epeydir genişletmekte. Hukuksal antropoloji, karşılaştırmalı hukuk, hukuk ve toplum ve hukuk tarihi gibi alanlarda öğrenim gören birçok öğrenci, katı bir biçimde nesnel ve değiştirilemez olduğu gerekçesiyle, hukuk sisteminin dar bakış açısına itiraz etmektedir. Tüm bu disiplinler, hukukun, kanunların resmiyete dökülmesini belirleyen ve etkileyen hem

profesyonel hem popüler ve kimi zaman “yerel” olarak adlandırılan bir hukuk kültürü dahilinde var olduğunu vurgular.

Gelgelelim, küresel hukuk kurumlarımızda baskın olan pek çok yaklaşım, örneğin kanun ya da akılcı tercih kuramının ekonomik analizi, tam tersi yönde işlemiştir. Bunların amacı, hukuku birikimsel olarak salt bir teknolojiye dönüştürmek, böylece tabloyu daraltmak, hukuku yerel kültürel versiyonlara saygı duyma becerisinden yoksun nesnel, evrensel bir eser olarak kurgulamaktır. Newtoncu bilimsel bakış açısının, hukuku teknoloji olarak gören dar, nesnel bakış açısıyla ideolojik birliği, tüm bunların ana akım ekonomi kuramıyla bir araya gelip, daimi bir büyüme ve ilerleme yanılsaması içinde teknolojiye duyulan akıldışı bir inanç ortaya çıkarması, kesinlikle güçlü bir ideolojidir. Sistem düşüncesi ve eko-okuryazarlığın reddettiği, hem siyasal hem kültürel olarak aşmamız gereken şey, işte bu ideolojinin ta kendisidir.

Hukuk sisteminin ortak mülkiyetimizde olduğu hissini geri kazanmak (yani hukuk sistemine bir müşterek varlık olarak yaklaşmak), insan eliyle yapılmış kanunları sonunda doğa ve toplulukla uyumlu hale getirmeye yönelik stratejinin önemli bir parçasıdır. Hukuk, avukatların nasıl okunacağını bildiği kitaplarda yazılı ilkeler ve kurallardan oluşan cansız bir şema değildir sadece. Bilakis hukuk şimdidir, birbirimize ve müşterek varlıklara karşı yükümlülüklerimizden oluşan, toplumsal, etik davranış biçimimizin bir ifadesidir. Hukuk toplumun tamamı tarafından böyle anlaşılırsa, yeniden canlanabilir, üretken hale gelebilir. Bu haliyle hukuk, “bütün”ün, parçalarının toplamından tümüyle farklı olduğu ama parçalar arasında sömürü ve suiistimalin olmadığı bir ilişkinin yarattığı bir şeyin bir ifadesidir.

Eko-Hukuksal Pratikler

Önceki bölümde resmettiğimiz Teatro Valle Vakfı ile Napoli ve Paris'teki su şirketleri, katılıma dayalı eko-hukuksal pratik örnekleridir. Latin Amerika'da, Ekvador'dan Bolivya'ya ve Venezuela'ya varıncaya dek, doğaya yani Pacha Mama'ya tanınmış anayasal haklarda eko-hukukun önemli özellikleri görülebilir.¹² Köy meclislerinde ya da başka katılımcı ortamlarda, topluluklar tarafından yapılırken kapsamlı olarak tartışılan

bu anayasaların hepsi de, doğanın hakları kavramını işin içine sokmaya varmıştır; insanlar devlet kurumları üzerinden, kolektif özen pratikleriyle doğayı korumakla görevlidir. Kuzey Amerika’da şirketlerin tanınması gibi, Latin Amerika’nın bazı ülkelerinde de, insan olmayan oluşumlara haklar tanınmıştır. Bu tür anayasal ilanlar, herhalde şu sıralar etkili olmaktan ziyade semboliktir ama yine de önemlidirler çünkü, katılımı bulundularına izin verildiğinde, yerli halkın anlayışını yazılı anayasal lisanda yansıtır, ona tercüme ederler. Bu topluluklar, doğada, Toprak Ana’larının kucağında yüzlerce yıldır bireyci mülkiyet haklarından habersiz, kolektif olarak yaşamışlardır.

Henüz ilk aşamalarda olsa da, hukukçuların zihniyetinde bir şeyler değişiyor. Almanya’da son dönemdeki dönüşümlerin gösterdiği üzere, bazılarını insan olmayan öznelliğe duyarlı kılan bir değişim söz konusu. Bu dönüşüm, yine mülkiyet hukukuyla ilgili. Alman mülkiyet hukuku, Medeni Kanun’da evcil hayvanları “mülkiyet nesneleri” listesinden çıkarmıştır.¹³ Avrupa’daki diğer hukuk sistemleri de vahşi hayvanlar için aynı şeyi yapmıştır; artık vahşi hayvanlara alıkonularak sahip olunamaz, çünkü bu hayvanlar devlete ait sayılır. ABD ve diğer ülkelerdeki akademisyenler, gelecek kuşaklar için çeşitli kurumlar oluşturmak üzere yoğun çalışmalar yürütmektedir; ağaçlara hukuki bir statü tanınması hatta gelecek kuşakları savunan bir kurumun tesis edilmesi ya da piyasa mantığının dışında tutulması gereken müşterek varlıkları korumaya yönelik benzeri bir kurumsal aygıtın oluşturulması amacıyla çalışmalar yapılmaktadır. Geçmiş bu konuda da büyüleyici örnekler sunuyor bize. Katedrallerin inşası, üç hatta dört kuşağın ortak çabasının bir ürünüdür. Ortaçağ noterlikleri, yetkili makamların bu ortak çabaya bir son vererek kaynakları heba etme riskini asgari düzeye indirmek için, katedral vakıfları olarak bilinen hukuksal kurumlar tesis etmiş, kamu mülklerinin ve kaynakların bu amaçla kullanılmasını bağlayıcı kılmıştır; müşterek haklarını koruma amaçlı bir çabadır bu.

Yeni bir eko-hukuksal düzende, bugün istisna olan kural haline gelecektir. Her eko-tüzel kişiliğin üretimsel DNA’sı, bugün Napoli ve Paris’teki su şirketlerinde olduğu gibi, müşterek hakları koruma amaçlı bir kurumun yönetmeliğinde açıkça ifade edilecektir. Üretimsel yönetmeliklere saygı duyulmasını teşvik etmeye yönelik aygıtlar, bugün

kural olduğu üzere, piyasanın asgari düzeydeki kârı yerine, ekolojik olarak okuryazar kamusal katılıma dayanacaktır. Piyasa kâr amacının güdülmesini izlemeyi başarabilir, ama her kurumun ekolojik ayak izini takip edecek donanımına sahip değildir. Sömürücü faaliyetlerin ve aşırı ekonomik büyümenin felaket boyutlarındaki etkisini azaltmak, bir yandan da ekolojik bozulmamışlık ve sosyal adalet birikimi oluşturmak, topluluğun bilgisinin, (bugün ancak bir istisna olarak gerçekleştiği üzere) geleceği tehlikeye atabilecek ekonomik proje ve uygulamaların katılıma dayalı çeşitli kurumlar sayesinde engelleyici bir biçimde denetlenmesi amacıyla kullanılmasını gerektirir.

İşlerin her zaman olduğu gibi yürütülmesi artık mümkün değildir. Otomobil şirketleri, SUV tipi araçlar kent kullanımı için akla hayale sığmayacak kadar büyük olsa da, her türlüşünü üretme hakkına sahip olmalı mıdır? En tepedeki %1'lik kesim, sırf madden yapabilecek durumda olduğu için, özel uçaklarda uçuş konusunda sınırsız özgürlükten yararlanmalı mıdır? Her şeyden önce, bu tür uçaklar üretilmeli midir? Aşırı et tüketiminin yıkıcı etkisini bile bile, şirketler yoğun bir biçimde sığır yetiştirmeye devam etmeli midir? Balıkçı gemilerinin, hangi mevsimde olursa olsun, her türlü balığı avlamasına izin verilmeli midir? Kısa süre önce Poveglia'da ya da Budelli Adaları'nda olduğu üzere, yoksul hükümetlerin güzel Akdeniz adalarını büyük girişimcilere satmasına izin verilmeli midir?

Bugünkü hukuk kavrayışının bile, çevreyle ilgili düzenlemelerin mülkiyet kararlarının sınırlamasını istisnai olarak mümkün kıldığı doğrudur. Ne var ki, eko-hukuk müşterek varlıkları odağa yerleştirerek, istisnayı kurala çevirir. Ekolojik olarak okuryazar avukatlar, siyasetçiler ve insanlar, kural ile istisna arasındaki ilişkiyi tersine çevirmeyi tamamlıyarak akla yatkın bulacaktır; belli bir mülkiyet planının toplumsal olarak kabul edilebilirliğini kanıtlama yükü tersine çevrilecektir. Hiçbir vatandaş, özel uçak kullanımına getirilen sınırlamayı, %1'lik kesimin mülkiyet özgürlüğüne getirilen bir sınırlama olarak algılamaz. Böyle bir uçağa sahip olmak, topluluğun bu gezegende mutlu bir biçimde hayatta kalma ve üreme özgürlüğüne getirilmiş kabul edilemez bir sınırlama olacaktır. Nihayetinde, ABD kurulduğunda kölelere sahip olmak, bugün paranız yetiyorsa özel jete sahip olmak kadar doğaldı.

Mülkiyet, kamusal yatırımlar yerine rant birikimi gibi toplum karşısı amaçlara hizmet ediyorsa, korunmayacaktır. Aynı şekilde, şirket oluşumları, içinde bulundukları topluluğa hizmet etmiyorlarsa, iş görmelerine izin verilmeyecektir. Belirttiğimiz üzere, bugünkü şirket yapıları, şirketlerin kurulmasını ve ebediyen var olmasını mümkün kılar, şirketlerin çıkarları, kaynak çıkarıp kullanmaya dayalı mekanik bakış açısını temel alan mülkiyet hukukuyla korunur. Bugüne dek en meşhuru NAFTA'da (Trans Pasifik Ortaklığı'nın kurulması sürecinde) olmak üzere birçok örnekte, kaynak çıkarıp kullanmaya dayalı yatırımların mülkiyet hakları, hükümetlerin çevre güvenliğini ya da topraklarındaki işçilere garanti edilen toplumsal standartları koruma girişimlerine karşı hukuk tarafından korunur.¹⁴ Şirketler bugün, güçleri sayesinde öbür dünyayı dahi satın alabilir. Kendi işlerine yarayacak bir hukuksal ortamın yaratılması için adaletsizce yatırımda bulunabilir, devlet idaresi için yapılan seçim yarışlarının sonuçlarını belirleyebilir, davalarda muhaliflerini harcayabilir.

Eko-hukuk, biriktirilmiş sermayenin bugünkü yüzü olan şirketleri birer insanmış gibi değerlendirmez, zira başka yaratıkların tersine şirketler ölümsüzdür.¹⁵ Söz gelimi ABD'de, ekonomik çıkarların, amaçları ne olursa olsun tüzel kişilik haline getirilebileceği fikri gayet yenidir ve kökleri 19. yüzyıl sonuna uzanır. Bunun öncesinde, şirketleşmenin hukuksal getirileri, ancak belli amaçlarla tanınıyordu ve zaman sınırlamasına tabiydi. Bir şirket amacına ulaştığında, örneğin Charles Nehri Köprüsü'nün inşası tamamlandığında, nasıl insanlar ölüyorsa, doğal olarak şirketin varlığı da son bulurdu. Eko-hukukta tüzel kişilik olmanın getirileri sınırlıdır, çevreye özen gösterme ve topluluklara saygılı olma koşullarına bağlıdır. Eko-hukuk şirketlerin ölçeğini, süresini ve büyüklüğünü sınırlayacak, bu tür sınırlamaları şirketlerin tüzüklerine sokacak, yöneticilerin bu sınırlara saygılı olup olmadığını izlemek için jüri sistemleri örgütleyecektir.¹⁶

Sadece mülkiyet ve şirket hukuku değil, hukuk sisteminin özünde yer alan şirket hukuku da ekolojik hukuk düzeninde değiştirilecektir. Uzun vadede sürdürülebilirlikle tutarlı olmayan hukuksal sözleşmeler, örneğin bugün mega altyapıların inşasına yönelik proje finansmanına dayalı anlaşmalar, yasadışı addedilecek ve hukuk mahkemelerince

uygulanabilir görülmeyecektir. Sözleşme özgürlüğü, şirket yatırımlarına tanınan sınırlı sorumluluk kalkanı gibi, modernitenin şafağında, müşterek varlıkların sermayeye dönüştürülmesini kolaylaştırmak için hukukçuların geliştirdiği en güçlü kurumlardan biriydi. Ceza hukukunda, “sorumsuzca” davranışların sonucu değilse, hasarın olduğu gibi kalmasına izin veren hata sistemi de aynı işi görüyordu. Eko-hukuk, bu gibi ilkelere bazı dışsal istisnalar getirmekten hoşnut olmayacaktır ama gerekirse bugün aşırı düzeye ulaşan sermayeyi tehlikede olan müşterek varlıkları kurtarmak amacıyla genel teşvikler yaratmak için kullanarak söz konusu ilkeleri değiştirecektir.

Üretken olmaktan ziyade doğal kaynakların sömürülmesi amacıyla tasarlanmış bir hukuk sisteminin miras aldığı ve yanlış bir yön tutmuş teşvik yapısının üstesinden gelebilmek için, bu tür değişiklikler yapmak önemlidir. Kurumsal değişiklikler, bugün en iyi haliyle sadece yaşayan insanlara hizmet eden hukuk yapısının hizmet edemediği karmaşık canlı bir ağ olan doğanın çıkarına yönelik kararlar alınmasını da garantileyecektir. Ekolojik hukuk sisteminde, tıpkı bugün savcının “devlet”in çıkarını, şirket avukatının da “şirket”i savunması gibi, birileri gelecek kuşakları ve bir bütün olarak gezegeni savunacaktır. Bu amaca yönelik araçlardan biri, “davaya taraf olma ehliyeti”ne kimlerin sahip olduğuna ilişkin kuralları genişletmektir; “davaya taraf olma ehliyeti”, bir bireyin bir anlaşmazlıkta, o anlaşmazlık hakkında yargı yoluna gidecek kadar çıkarı bulunduğunu ifade eden bir hukuk terimidir. İtalya’da Rodotà Komisyonu, müşterek varlıkların korunması amacıyla bir kural olarak, “davaya topluca taraf olma ehliyeti” (hukuksal süreci herkese açma) uygulamasını başlatma yönünde bir girişimde bulunmuştur. Görevi mülkiyet hukukunda reform yapmak olan bu komisyon, İtalya’da halk hareketini doğuran önemli etkenlerden biri olmuştur. Söz konusu ehliyet, hayvanlara, bitkilere, henüz doğmamışlara ekolojik adalete erişim hakkı tanıma görevimizi yerine getirmemizi sağlayacaktır.¹⁷ ABD’de, ergenlerin, gelecek kuşaklar için çevreye yeterince özen gösterilmediği gerekçesiyle hükümete karşı dava açıp açamayacakları meselesi epeyce bir süre dava konusu olmuş, başarı sağlanamamıştır ama şimdi öyle görünüyor ki, en azından Oregon’daki bir mahkeme eko-hukuk yönünde önemli bir adım atmaya hazır olabilir.¹⁸

Sonuç: Bir Hayal ve Bir Plan

Bugün iktidarın birkaç elde yoğunlaştığı yapı, nihayetinde iktidarı ekoloji kanunlarıyla uyumlu küçük topluluklar yararına merkezsiz kılacak bu değişikliklerin hiçbirini gerçekleştiremeyecektir. Yapısal değişiklikler tavizlerle gerçekleşmediğinden, medeniyetin ayakta kalması için, hukuk profesyonelleri, sermaye, sermaye sahipleri ve devlet egemenliğine dayalı mekanikçi, “önceden mevcut” hukuktan ayrılıp, toplumsal ve doğal ilişkilere, topluluğun mülkiyetine dayalı bir hukuk ekolojisi yönünde bir devrim yapılması gerekiyor. Böyle bir devrimin gerçekleşmesi için, hukuk ile ekoloji arasında bir diyaloga ihtiyaç var. Bu süreçte tutarlı ve açık bir düşünme biçimini, ancak böyle yeni bir diyalog sürecinin başlaması yaratabilir.

Bu kitapta, bu yönde hareket etmekte olan, ekolojiden ilham alan topluluklar yaratmak için çalışan, doğayı ve toplumu bir makine değil ağ olarak gören anlayışa dayalı birçok alternatif kurumdan söz ettik. Krizler sonrasında işçilerin yeniden açıp dönüştürdüğü fabrikalar; sanatçıların işgal edip sanatsal üretime açtığı kamusal mekânlar; zanaatkar ve sürdürülebilir tarım kooperatifleri verdiğimiz örnekler arasındaydı. Bu gibi çabalara baktığımızda, temel eko-hukuk ilkelerini ve ulaşmak istediğimiz hukukun başlıca özelliklerini görüyoruz.

Bir gün, ekonomi kuramını taklit etmek ve rasyonel *homo oeconomicus*’a (ya da avukatların dediği gibi “akılcı insan”) hizmet etmekten ziyade, ekolojik topluluğa hizmet eden kanunlara ulaşacağız. Böyle bir yeni ekolojik hukuksal farkındalık yani gerçek bir ekolojik devrim, %99’luk kesimin, kanunları ve beraberinde geleceklerini kendi ellerine alabileceklerini anlamasıyla birlikte doğacaktır.

Büyük hukukçu Oliver Wendell Holmes’un dediği gibi, “Hukukun ömrü mantık değil, deneyim olmuştur.” Ekolojik devrim, her mücadele yeni kurumsal biçimler yaratırsa, tüm müşterekleşme pratikleri birbirinden ders alırsa, müşterekçiler yerel siyasal koşullar doğrultusunda siyasal etki yaratma yönünde tüm imkânlardan yararlanırsa, beklenenden çok daha kısa bir sürede gerçekleşecektir. Ekoloji bize, kimi zaman hasta bir ormanın yeniden doğması için yangın çıkması gerektiğini gösterir. Doğal kaynakların sömürülmesini kurumsallaştıran ve geleceğimizi

tehlikeye atan bugünkü hukuk sistemi, alev alması zor çürük bir ağaca benziyor. Tek bir kibritle yangın çıkarmak nasıl zor olacaksa, tekil bir strateji de, muhtemelen aynı şekilde başarısız olacaktır. Yangını çıkarma yönünde pek çok farklı girişim, ne kadar küçük görünürse görünsün, şayet mekanikçi hukuksal bakış açısından kurtulma yönünde ortak ve açık bir amaçla birlikte çalışırsa, başarılı olacaktır. Bir hayali olmayan isyanlar, ancak ümitsiz isyanlar olabilir; bunları gayri meşru kılmak ve mevcut hukukun şiddetiyle bastırmak kolaydır. Ve eko-hukuk, %99'luk kesime hemen şimdi bir hayal ve bir plan sunmaya hazırdır.

Bilimsel ve Hukuki Terimler Sözlüğü

atomculuk (ayrıca indirgemecilik). Gerçeklikle ilgili olarak, bütünün, onu oluşturan parçaların cebirsel toplamı olduğu inancına dayalı bakış açısı.

bilim. Bilimsel yöntem olarak bilinen belli bir yöntemle edinilen örgütlü bir bilgi bütünü.

bireycilik. Bireyin sosyal yaşamın ya da örgütlenmenin başlıca ilgi odağı olduğu fikrine dayalı siyasal bakış açısı.

bütünlükçülük. Gerçeklikle ilgili olarak, bütünün, parçalarının toplamına indirgenemeyeceğini söyleyen bakış açısı.

doğa kanunu. Bilimsel bir kuramı özetleyen kısa, özlü bir ifade ya da denklem.

doğal hukuk. Hukuk kuramında, hukukun ancak onu değerli kılan yüksek bir ilkeyle tutarlı olması halinde bağlayıcı olması gerektiğini kabul eden bir düşünce ekolü.

egemenlik. Mülkiyet ya da siyasal meselelerde, sınırlanmamış tercih etme gücü.

ekoloji. 1. Ekolojik bir topluluğun mensupları ile çevreleri arasındaki ilişkilerin bilimi. 2. Belli bir olgunun bağlamını tanımlayan ilişkiler örüntüsü.

ekolojik okuryazarlık (ya da eko-okuryazarlık). Ekosistemlerin, yaşamı idame ettiren evrilmesine eşlik eden, temel örgütlenme ilkeleri bilgisi.

geri bildirim döngüleri. Birbiriyle gelişigüzel bağlı ve sonuncu ilk baştakine “geri bildirim”de bulununcaya kadar birinin bir sonraki üzerinde etkisi olan unsurların dairesel olarak sıralanması.

hukuk ekolojisi (ya da eko-hukuksal düzen). Ekolojik toplulukları ve insan topluluklarını beslemeyi amaçlayan ve hukuku siyaset, ekonomi, adalet gibi kavramlarla karşılıklı bağımlılık içinde gören bir hukuk düzeni.

hukuk kuramı (ayrıca yargı yetkisi ya da hukuk felsefesi). Hukuksal fenomenlerin kuramsal olarak araştırılması.

hukuk sistemi. Belli kanunların, rasyonel ilkeler doğrultusunda düzenli bir biçimde birleştirilerek bir bütün haline getirilmesi.

hukuk. 1. (Latince *jus* anlamında) İnsan ilişkilerinin gerçekliğinden, az çok tutarlı bir dizi ilke ve kural soyutlayan kavramsal bir çerçeve.
2. (Latince *lex* anlamında) İnsan davranışlarını yönlendiren, kurumların uyguladığı somut kurallar.

hukukçu. Hukuk araştırmaları yapan ve eğitimini veren akademisyen.

hukuksal akılcılık. Reform sonrasında Hollanda'da doğan ve hukuku meşrulaştıran yüksek ilkeyi Tanrı değil insan olarak gören bir doğal hukuk yorumu.

hukuksal mutlakiyetçilik (ya da hukuksal modernite). Fransız Devrimi sonrasında baskın çıkan, mülkiyetin devlet iktidarıyla (devlet egemenliği) güvence altına alınan bireysel bir hak olduğu ilkesine dayalı hukuksal düzen.

hukuksal pozitivizm. 1. Hukukun bağlayıcı gücünü adil hatta rasyonel olsun olmasın, bir egemenden aldığı ileri süren düşünce ekolü.
2. Hukuku siyaset, din, ekonomi ve ahlaklılıktan tümüyle ayrı, katıksız bir oluşum olarak gören bakış açısı.

hukukun üstünlüğü. Bir toplumun, resmi kurallarla yönetilebileceğini, bu kuralların onları koyma ya da yorumlama gücüne fiilen sahip olanlar açısından da bağlayıcı olması gerektiğini öngören bir Batı geleneği.

indirgemecilik. bkz. atomculuk.

jus. bkz. hukuk.

lex. bkz. hukuk.

modernite. Akılcılık, bireycilik, profesyonellik ve durmaksızın ilerleme inancının damgasını vurduğu, modern döneme özgü bakış açısı ve pratikler.

müşterek varlık. Toplumun tüm mensuplarına açık, ortak bir doğal ve kültürel (topluluk kurumları) kaynaklar havuzu.

müştereleştirme. Müşterek bir varlık olarak tanınan şeye özen gösterme ve ona nail olma yönündeki sosyal ve siyasal faaliyet.

normatif (kural koyucu). Bir şeyin olması gerektiği ya da yapılması gerektiği biçimi tanımlamak için kullanılan terim; tanımlayıcı (bir şeyin olma ya da yapılma biçimi) teriminin karşıtı.

sistem düşüncesi. İlişkileri, örüntüleri ve bağlamı dikkate alarak düşünmek.

sürdürülebilirlik. Yaşam biçimi, doğanın yaşamı sürdürme becerisine müdahale etmeyecek şekilde tasarlanmış bir topluluğun başlıca özelliği.

tanımlayıcı. Bir şeyin olma ya da yapılma biçimini belirtmek için kullanılan terim; normatifin (kural koyucu) karşıtı.

Teşekkür

Carlton Jones'a bizi tenis kortunda tanıştırdığı için ve Hastings Hukuk Fakültesi Dekanı Shauna Marshall'a, fikirlerimizi 2009 ve 2010'da yüksek lisans düzeyinde iki seminerle derinleştirme fırsatı verdiği için teşekkür ederiz.

David Faigman, Radhicka Rao, Talha Sayed ve Tarek Milleron'a faydalı yorum ve tavsiyeleri; Steve Piersanti, Jeevan Sivasubramaniam ve bütün Berrett-Koehler ekibine coşkulu destekleri için minnettarız. Todd Manza'ya, ilk taslağı müthiş bir biçimde yayına hazırladığı için özel olarak teşekkür ediyoruz. Elizabeth Hawk'a da, kapak tasarımındaki yardımlarından ötürü şükran borçluyuz.

Ayrıca, Ugo Mattei müşterek varlıklar için verilen mücadelede başka bir dünyanın mümkün olduğunu göstermeye devam eden pek çok yoldaşa minnettarlığını ifade ediyor. Elizabetta, Clara, Greta ve Adam Mattei'ye de özel teşekkürler.

Notlar

GİRİŞ

- 1 Durumun bu haline ilişkin en canlı ve en iyi bilinen betim hâlâ Perkins'in çalışmasıdır (2004).
- 2 Bkz. örneğin Klein (2014).
- 3 Bkz. Meiksins Wood (2012).
- 4 Bkz. Capra ve Luisi (2014).
- 5 Bu bakış açısının esin kaynağı Nader'dir (2005).
- 6 Bkz. Grossi (2010).
- 7 Bkz. Grossi (2010).
- 8 Bkz. Merchant (1990).
- 9 Bkz. Polanyi (1949).
- 10 Bkz. Foucault (1975).
- 11 Bkz. Meiksins Wood (2012, 267 ve devamı).
- 12 Bkz. Hertz (2001).
- 13 Bütün zarafeti ve parlaklığıyla bu ifadeyi doğrulayan en iyi kanıtlar için bkz. Robbins (1998).
- 14 Bkz. Galbraith (1958).
- 15 Bkz. <http://www.nrdc.org/water/drinking/bw/chap2.asp>
- 16 Ekolojik felaketle ilgili son dönemdeki veriler için bkz. Brown (2009).
- 17 Müşterek varlıkların trajedisi hakkında bkz. Hardin (1968). Klasik eleştirisi için bkz. Ostrom (1990).
- 18 Bkz. Dicker (2013).
- 19 Bkz. bu anlamda Hawken (2010).

BİRİNCİ BÖLÜM

- 1 Bkz. Hart (2012).
- 2 Bkz. Pound (1910).
- 3 Bkz. Dawson (1983).
- 4 Bkz. Van Caenegem (1993).
- 5 Bkz. Dworkin (2013).
- 6 Bkz. Oakley (2005).
- 7 Bkz. Berman (1985).
- 8 Bkz. Plucknett (2001).
- 9 Bkz. Kuhn (1996).
- 10 Bkz. Barron vd. (2002).
- 11 Bkz. Dawson (1983).
- 12 Bkz. Twining (2009).
- 13 Yargının yaratıcı rolünün neredeyse efsanevi “itirafı” için bkz. Cardozo (1921).
- 14 Bkz. Mattei ve Nader (2008).
- 15 Bkz. Meadows (1972); Brown (1981) ve Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (1987).

İKİNCİ BÖLÜM

- 1 Bkz. Capra (2007, 2013).
- 2 Bkz. Meiksins Wood (2012).
- 3 Bkz. Daston ve Stolleis (2008).
- 4 Aktaran Rodis-Lewis (1978).
- 5 Bkz. Daston ve Stolleis (2008).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

- 1 Bkz. Grossi (2010).
- 2 Bkz. Lupoi (2006).
- 3 Bkz. Garnsey (2007).
- 4 Bkz. Watson (1995).

- 5 Bkz. Watson (1968).
- 6 Bkz. Honore (1962).
- 7 Bkz. Buckland (1963).
- 8 Bkz. Wieacker (1995).
- 9 Bkz. Levy (1951).
- 10 Bkz. Buckland (1936).
- 11 Bkz. Linebaugh'un ustalıklı kurgusu (2008).
- 12 Bkz. Marx ([1867] 1992). Sözde ilkel birikim kuramı 1. cilt, 8. kısım, 26. bölümde geliştirilmiştir.
- 13 Bkz. Linebaugh (2008).
- 14 Bkz. Tigar (2005).
- 15 *Utopia*, Thomas More, Cem Yayınevi, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Minâ Urgan, Vedat Günyol, 1981, sayfa: 21-22.
- 16 Bkz. Baker (2002).
- 17 Bkz. Foucault (1975).
- 18 Hukuk tarihçisi Paolo Grossi'nin ustalıklı ve hacimli çalışması bu duruma açıklık getirir.
- 19 Bkz. Foucault (1975).
- 20 Bkz. Mattei (2011).
- 21 Bkz. Baker (2002).
- 22 Bkz. Milsom (1985).
- 23 Bkz. Merchant (1990).
- 24 Bkz. Gordley (1990).
- 25 Gordley (2013).
- 26 Kıta Avrupası'nda hukuk kuramının gelişimi ve dönüşümüyle ilgili olarak son dönemdeki ayrıntılı tartışma için bkz. Gordley (2013).
- 27 Bkz. Meiksins Wood (2012), 119 ve devamı.
- 28 Bkz. Haakonssen (1996).
- 29 Bkz. Mattei ve Nader (2008).
- 30 Bkz. klasik Macpherson (1962).
- 31 Bkz. Cassi (2007).
- 32 Bkz. Grossi (2006).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

- 1 Bkz. Mattei ve Nader (2008).
- 2 Meiksins Wood (2012) ustalıkla çalışmasında özellikle bu noktayı vurgular.
- 3 Bkz. Meiksins Wood (2012).
- 4 Bkz. Mattei ve Nader (2008).
- 5 Bkz. Galeano (1973).
- 6 Bkz. Friedman (2010).
- 7 Bkz. Ellis (2002).
- 8 Bkz. Ely (2008).
- 9 Bkz. Blaug (1996).
- 10 Bkz. Lucarelli ve Lunghini (2012).
- 11 Mofid ve Szeghi (2010).
- 12 Bkz. Roy (2012).
- 13 Bkz. Hertz (2001).

BEŞİNCİ BÖLÜM

- 1 Bkz. Richards (2002); Berlin (2013).
- 2 Bkz. Eiseley (1961).
- 3 Bkz. Capra (1975).
- 4 Aktaran Capra (1975), 140.
- 5 Bkz. Capra (1996).
- 6 Maturana ve Varela (1987); bkz. ayrıca Capra (1996).
- 7 Prigogine ve Stengers (1984); ayrıca bkz. Capra (1996).
- 8 Bkz. Capra (2002).

ALTINCI BÖLÜM

- 1 Bkz. Grossi (2010).
- 2 Bkz. Pound (2012).
- 3 Bkz. Swartz (1998).
- 4 Bkz. Stein (2009).

- 5 Hume ([1740] 2000), 490.
- 6 Benzer bir yöntemi Engels de kullanmıştır (1972).
- 7 Bkz. Whitman (1990).
- 8 Bkz. Levy (1951).
- 9 Bkz. Kennedy (2006).
- 10 Gilmore'da (2014) çok canlı, çok anlaşılır bir tartışma bulunabilir.
- 11 Bkz. Nader (2005).
- 12 Bkz. Gilmore (2014).
- 13 Bkz. Posner (2014).

YEDİNCİ BÖLÜM

- 1 Bkz. Siegle (2014).
- 2 Bkz. Kelly (2001), Stout (2012).
- 3 Bkz. Buchanan ve Tullock (2004).
- 4 Bkz. Bollier (2014).
- 5 Tüketicilere gıda içeriği hakkında bilgi verilmesini öngören 1169/2011 sayılı yasal düzenleme 13 Aralık 2014'te yürürlüğe girmiştir. Bkz. http://ec.europa.eu/food/food/labellingnutrition/nutritionlabel/index_en.htm
- 6 Bkz. Nader (2014).
- 7 Bkz. Noble (2013).
- 8 Gidişatın bu haline ilişkin toptan bir eleştiri ihtiyacı için bkz. Unger (1976).
- 9 Bkz. örneğin Held ve McGrew (2003).
- 10 Bkz. Hardt ve Negri (2000).
- 11 Bkz. Castells (1996), Mander (2012), Mander ve Goldsmith (1996), Piketty (2014).
- 12 Bkz. Klein (2007).
- 13 Bkz. Reimann (2013).
- 14 Bkz. Mallaby (2010).
- 15 Bkz. Mattei (2011).
- 16 Bkz. Castells (1998), Klein (2007).

- 17 Eldred/Ashcroft, 538 U.S. 916 (2003); Kelo/New London şehri, 454 U.S. 469 (2005); Kiobel/Royal Dutch Petroleum, 133 S. Ct. 1659 (2013); American Express/Italian Colors Lokantası, 133 S. Ct. 594 (2013).
- 18 Bkz. Castells (1996).
- 19 Bkz. Kroft (2008).
- 20 Bkz. Kuttner (2010).
- 21 Bkz. Noble (2013).
- 22 Bkz. Ross (2013).
- 23 Bu ideolojik argümanların bir listesi için bkz. Dietze (1995).
- 24 Bkz. Gordley (2013).
- 25 Bkz. Unger (1976).
- 26 Bkz. Llewellyn (2012).
- 27 Bkz. Mattei (1997).
- 28 Bkz. Hertz (2001).

SEKİZİNCİ BÖLÜM

- 1 Bkz. Nader (2005).
- 2 Arendt (2006).
- 3 Bkz. Boyle (2003).
- 4 Bkz. Alford (1995).
- 5 Hukuk sisteminin medenileştirilmesinde “kanun kaçakları”nın rolü hakkında bkz. Penalver ve Katyal (2010).
- 6 Bkz. Magnani (2009).
- 7 Birleşmiş Milletler, “World’s Population Increasingly Urban with More Than Half Living in Urban Areas” [Yarisından Fazlası Kent-sel Alanlarda Yaşayan Dünya Nüfusu Giderek Kentlileşiyor], 10 Temmuz 2014, <http://www.un.org/en/development/desa/news/population/world-urbanization-prospects-2014.html>
- 8 Bkz. Dünya Nükleer Birliği, “Nuclear Power in Japan” [Japonya’da Nükleer Enerji], <http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-G-N/Japan/>

- 9 Temel önemde karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. Valguarnera (2014).
- 10 Bkz. Harper (2012).
- 11 Bkz. Wildlife Society (2010).
- 12 Bkz. Zeller (2015).
- 13 Çeşitli örnek vakalar için bkz. Gonzales ve Philips (2014).
- 14 Wrights'ın son dönemde yazdığı önemli kitaba bakınız (2014).
- 15 Bkz. Mattei (2000).
- 16 Bkz. Nader (1990).
- 17 Bkz. Hardt ve Negri (2009).
- 18 Bkz. Grossi (1975).
- 19 Bkz. Collum vd. (2012).
- 20 Bu gibi girişimlere ilişkin müthiş bir derleme için bkz. Bollier ve Helfrich (2012).
- 21 Kelly (2012).
- 22 Kelly (2012), 11.

DOKUZUNCU BÖLÜM

- 1 Yakın dönemdeki gayet anlaşılır bir tartışma için bkz. Bollier (2014).
- 2 Bkz. Rodota (2013).
- 3 Kapitalizme uygun bir kurumsal düzenleme olarak müştereklere ilişkin bir tartışma için bkz. Barnes (2006).
- 4 Bkz. Riesman (2001).
- 5 Bkz. Tonnies (2001).
- 6 Bkz. Ostrom (1990).
- 7 Gerçek yaşamdan çarpıcı bir tartışma için bkz. Rowe (2013).
- 8 Kitlesele turizmin sistemci bir analizini sunan nitelikli bir belgesel için bkz. Black (2001).
- 9 Piyasa bireyciliğinin sosyal etkisine ilişkin ayrıntılı bir analiz Bauman'da bulunabilir (2001).
- 10 Bkz. Giardini, Mattei ve Spregelburd (2012).

- 11 Bkz. Bollier ve Helfrich (2012).
- 12 Bkz. Paul Hepperly, "Organic Farming Sequesters Atmospheric Carbon and Nutrients in Soils" [Organik Tarım Topraktaki Atmosferik Karbonu ve Besinleri Ayırıyor] , The Rodale Institute, <http://www.strauscom.com/rodale-whitepaper/>
- 13 Bkz. Grossi (2006).
- 14 Bkz. Dezalay ve Garth (1998).
- 15 Bkz. Mattei ve Nader (2008).
- 16 Bkz. Klein (2014).
- 17 Bkz. Debord (2014).
- 18 Bkz. Grande (2015).
- 19 Bkz. Bauman (2001).
- 20 Balkan'a (2003) dayanan Şirket (The Corporation) adlı belgesel filmde, şirketler ile sosyopatlar arasında ilginç bir paralellik sunulmuştur.
- 21 Bkz. Bailey ve Mattei (2013).
- 22 Bkz. Shurtleff ve Aoyagi (2014).
- 23 Bkz. Russi (2013).

ONUNCU BÖLÜM

- 1 Bkz. Macpherson (1962).
- 2 Davide Ferraio'nun arşiv kaynaklarından yola çıkarak çektiği güzel belgesel La zuppa del demonio'ya [Şeytan'ın Çorbası] (2014) bkz.
- 3 Bkz. Capra ve Luisi (2014).
- 4 Bkz. Meiksins Wood (2012).
- 5 Bkz. Fardeau ve Williamson (2014).
- 6 Güncellenmiş veriler için bkz. Global Footprint Network, www.footprintnetwork.org
- 7 Bkz. Mattei ve Nader (2008).
- 8 Bkz. Orr (1992), Capra (1993, 1996).
- 9 Orr (2002), 27.
- 10 Benyus (1997), 2.

- 11 Bkz. örneğin Hawken, Lovins ve Lovins (1999).
- 12 Bkz. May ve Daly (2014).
- 13 Medeni Kanun, bölüm 90a, Bundesgesetzblatt (Federal Kanun Gazetesi), 2 Ocak 2002, son değişiklik 1 Ekim 2013.
- 14 Bu modeli Trans Pasifik Ortaklığı'na taşıma amacıyla bugün izlenen yol hakkında bkz. Robert Reich'in kısa videosu, <http://billmoyers.com/2015/02/09/robert-reich-worst-trade-deal--youve-never-heard/>
- 15 ABD'de 2010'da Yüce Divan'da görülen dava (Citizens v. Federal Election Commission, 558 U.S. 310) kamuoyunu bu sorundan haberdar etmiştir.
- 16 Bkz. Horwitz (1994).
- 17 Bkz. Bailey, Farrell ve Mattei (2014).
- 18 Bkz. Zeller (2015).

Kaynakça

- Alford, W., 1995, *To Steal a Book Is an Elegant Offence: Intellectual Property Law in Chinese Civilization*, Stanford, California: Stanford University Press.
- Arendt, Hannah, 2006, *Eichman in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Penguin Books. İlk basım, 1963. [Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichman Kudüs'te, Metis Kitap, çev. Özge Çelik]
- Bailey, S., G. Farrell ve U. Mattei, 2014, *Protecting Future Generations through Commons*, Trends in Social Cohesion 26, Strasbourg: Avrupa Konseyi.
- Bailey, S. ve U. Mattei, 2013, "Social Movements as Constituent Power: The Italian Struggle for the Commons", *Indiana Journal of Global Legal Studies* 20:930.
- Baker, J.H, 2002, *An Introduction to English Legal History*, 4. basım, Londra: Butterworth Lexis Nexis.
- Balkan, J., 2003, *The Corporation: The Pathological Pursuit of Profit and Power*, New York: Free Press.
- Barnes, P., 2006, *Capitalism 3.0: A Guide to Reclaiming the Commons*, San Francisco: Berrett-Koehler.
- Barron, Anne, vd., 2002, *Introduction to Jurisprudence and Legal Theory: Commentary and Materials*, Oxford: Oxford University Press.
- Bauman, Z., 2001, *Community: Seeking Security in an Insecure World*, Boston: Polity Press.
- Benyus, Janine, 1997, *Biomimicry*, New York: Morrow.
- Berlin, I., 2013, *The Roots of Romanticism*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Berman, H., 1985, *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Black, Stephanie, yapımcı ve yönetmen, 2001, *Life and Debt* (belgesel film), Tuff Gong Pictures.
- Blaug, M., 1996, *Economic Theory in Retrospect*, 5. basım, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bollier, D., 2014, *Think Like a Commoner: A Short Introduction to the Life of the Commons*, Gabriola Adası, Kanada: New Society Publishers.
- Bollier, D. ve S. Helfrich (der.), 2012, *The Wealth of the Commons: A World beyond Market and State*, The Commons Strategies Group, Amherst, Massachusetts: Levellers Press.
- Boyle, J., 2003, "The Second Enclosure Movement and the Construction of the Public Domain", *Law and Contemporary Problems* 66:33.
- Brown, Lester, 1981, *Building a Sustainable Society*, New York: Norton.
- , 2009, *Plan B. Mobilizing to Save Civilization*, New York: Earth Policy Institute, Norton.
- Buchanan, James ve Gordon Tullock, 2004, *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Indianapolis, Indiana: Liberty Fund.
- Buckland, W.W., 1936, *Roman Law and the Common Law: A Comparison in Outline*, Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1963, *A Textbook of Roman Law: From Augustus to Justinian*, 3. basım, değerlendiren Peter Stein, Cambridge: Cambridge University Press.
- Capra, Fritjof, 1975, *The Tao of Physics*, Boston: Shambhala.
- , (der.), 1993, *Guide to Ecoliteracy*, Berkeley, California: Center for Ecoliteracy.
- , 1996, *The Web of Life*, New York: Anchor/Doubleday.
- , 2002, *The Hidden Connections*, New York: Doubleday.
- , 2007, *The Science of Leonardo*, New York: Doubleday.
- , 2013, *Learning from Leonardo*, San Francisco: Berrett-Koehler.

- Capra, Fritjof ve Pier Luigi Luisi, 2014, *The Systems View of Life: A Unifying Vision*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cardozo, Benjamin Nathan, 1921, *The Nature of the Judicial Process*, New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Cassi, A.A., 2007, *Ultramar: L'invenzione europea del Nuovo Mondo* [Ultramar: The European Invention of the New World], Bari ve Rome: Laterza.
- Castells, Manuel, 1996, *The Information Age*, vol. 1: *The Rise of the Network Society*, Malden, Massachusetts: Blackwell. [Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt 1: Ağ Toplumunun Yükselişi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Ebru Kılıç]
- , 1998, *The Information Age*, vol. 3: *End of Millennium*, Malden, Massachusetts: Blackwell. [Enformasyon Çağı, Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt 3: Binyılın Sonu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Ebru Kılıç]
- Collum, Ed vd., 2012, *Equal Time, Equal Value: Community Currencies and Time Banking in the US*, Farnham, UK: Ashgate.
- Daston, Lorraine ve Michael Stolleis (der.), 2008, *Natural Law and Laws of Nature in Early Modern Europe*, Farnham, UK: Ashgate.
- Dawson, J.P., 1983, *The Oracles of the Law*, Ann Arbor: Michigan Üniversitesi.
- Debord, G., 2014, *The Society of the Spectacle*, Berkeley, California: Bureau of Public Secrets.
- Dezalay, I. ve B. Garth, 1998, *Dealing in Virtue: International Commercial Arbitration and the Construction of a Transnational Legal Order*, Chicago: University of Chicago Press.
- Dicker, Georges, 2013, *Descartes: An Analytical and Historical Introduction*, 2. basım, Oxford: Oxford University Press.
- Dietze, G. 1995, *In Defense of Property*, Lanham, Md.: University Press of America.
- Dworkin, R., 2013, *Taking Rights Seriously*, Londra: Bloomsbury Academic.

- Eiseley, Loren, 1961, *Darwin's Century: Evolution and the Man Who Discovered It*, New York: Anchor Books.
- Ellis, J. J., 2002, *Founding Brothers: The Revolutionary Generation*, Londra: Vintage Books.
- Ely, J.W., 2008, *The Guardian of Every Other Right: A Constitutional History of Property Rights*, 3. basım, Oxford: Oxford University Press.
- Engels, Friedrich, 1972, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, New York: International Books.
- Fardeau, Jean-Marie ve Hugh Williamson, 2014, "Letter to the French Minister of Interior: Regarding the Death of Rémi Fraisse and the Use of Force during Demonstrations", Human Rights Watch, 19 Kasım, <http://www.hrw.org/news/2014/11/19/letter-french-minister-interior>.
- Foucault, Michel, 1975, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Londra: Vintage Books. [*Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge, 2015]
- Friedman, L.M., 2010, *A History of American Law*, gözden geçirilmiş basım, New York: Simon & Schuster.
- Galbraith, John Kenneth, 1958, *The Affluent Society*, New York ve Toronto: Mentor Books.
- Galeano, E., 1973, *Open Veins of Latin America: Five Centuries of Pillage of a Continent*, New York: Monthly Review Press.
- Garnsey, P., 2007, *Thinking about Property: From Antiquity to the Age of Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Giardini, Federica, Ugo Mattei ve Rafael Spregelburd, 2012, *Teatro Valle occupato: La rivolta culturale dei beni comuni*, Roma: DeriveApprodi.
- Gilmore, G., 2014, *The Ages of American Law*, 2. basım, New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Gonzales, V., ve R. Philips, 2014, *Cooperatives and Community Development*, Abingdon, UK: Routledge.

- Gordley, James, 1990, *The Philosophical Origins of Modern Contract Doctrine*, Oxford: Oxford University Press.
- , 2013, *The Jurists: A Critical History*, Oxford: Oxford University Press.
- Grande, E., 2015, "I Do It for Myself!: The Dark Side of Women's Rights", *Humanitarianism Inc.*, (der.) A. De Lauri, Londra: I. B. Tauris.
- Grossi, Paolo, 1975, *Un altro modo di possedere*, Milano: Giuffr .
- , 2006, *L'ordine giuridico medievale*, Bari ve Roma: Laterza.
- , 2010, *A History of European Law*, Malden, Massachusetts: Blackwell-Wiley.
- Haakonssen, Knud, 1996, *Natural Law and Moral Philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Hardin, Garrett, 1968, "The Tragedy of the Commons", *Science* 162, no. 3859: 1243-1248.
- Hardt, Michael, ve Antonio Negri. 2000. *Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. [* mparatorluk*, Ayrıntı Yayınları,  ev. Abdullah Yılmaz]
- , 2009, *Commonwealth*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Harper, D., 2012, *The Community Land Trusts: Affordable Access to Land and Housing*, New York: UN-Habitat.
- Hart, H.L. A., 2012, *The Concept of Law*, 3. basım, Oxford: Clarendon Press. Hawken, Paul, 2010, *The Ecology of Commerce: A Declaration of Sustainability*, g zden ge irilm  basım, New York: Harper Business, 2010.
- Hawken, Paul, Amory Lovins ve Hunter Lovins, 1999, *Natural Capitalism*, New York: Little, Brown.
- Held, David ve Anthony McGrew, 2003, *The Global Transformations Reader*, 2. basım, Hoboken, New Jersey: Wiley.

- Hertz, Noreena, 2001, *The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy*, New York: Harper Business.
- Honoré, Toni, 1962, *Gaius*, Oxford: Clarendon Press.
- Horwitz, Morton, 1994, *The Transformation of American Law, 1870-1960*, New York: Oxford University Press.
- Hume, David. (1740) 2000. *Treatise of Human Nature*. Oxford: Oxford Philosophical Press. [*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, İdea Yayınevi, çev. Aziz Yardımlı]
- Kelly, Marjorie, 2001, *The Divine Right of Capital: Dethroning the Corporate Aristocracy*, San Francisco: Berrett-Koehler.
- , 2012, *Owning Our Future: The Emerging Ownership Revolution*, San Francisco: Berrett-Koehler.
- Kennedy, D., 2006, “Three Globalizations of Law and Legal Thought, 1850–2000”, *The New Law and Economic Development*, der. D. Trubeck ve A. Santos, New York: Cambridge University Press.
- Klein, Naomi, 2007, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. New York: Metropolitan Books. [*Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi*, Agora Kitaplığı, çev. Selim Özgül]
- , 2014, *This Changes Everything*. New York: Simon & Schuster. [*İşte Bu Her Şeyi Değiştirir*, Agora Kitaplığı, çev. Osman Akınhay]
- Kroft, Steve, 2008, “The Bet That Blew Up Wall Street”, *CBS Sixty Minutes*, 16 Ekim.
- Kuhn, Thomas S., 1996, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press.
- Kuttner, Robert, 2010, *A Presidency in Peril: The Inside Story of Obama's Promise, Wall Street's Power, and the Struggle to Control Our Economic Future*, Chelsea, U.K.: Green Publishing.
- Levy, Ernst, 1951, *West Roman Vulgar Law: The Law of Property*, *Memoirs of the American Philosophical Society* 29, Philadelphia: American Philosophical Society.
- Linebaugh, Peter, 2008, *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*, Berkeley: University of California Press.

- Llewellyn, Karl, 2012, *The Bramble Bush: On Our Law and Its Study*, New Orleans: Quid Pro Books.
- Lucarelli, Stefano ve Giorgio Lunghini, 2012, *The Resistible Rise of Mainstream Economics: The Dominant Theory and the Alternative Economic Theories*, Bergamo, İtalya: Bergamo University Press.
- Lupoi, Maurizio, 2006, *The Origins of the European Legal Order*, çev. Adrian Belton, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Macpherson, C.B., 1962, *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford: Clarendon Press.
- Magnani, Esteban, 2009, *The Silent Change: Recovered Businesses in Argentina*, Buenos Aires: Teseo.
- Mallaby, Sebastian, 2010, *More Money Than God: Hedge Funds and the Making of a New Elite*, Londra: Bloomsbury.
- Mander, Jerry, 2012, *The Capitalism Papers*, Berkeley, California: Counterpoint.
- Mander, Jerry ve Edward Goldsmith (der.), 1996, *The Case against the Global Economy*, San Francisco: Sierra Club Books.
- Marx, Karl, (1867) 1992, *Capital: A Critique of Political Economy*, cilt 1, Londra: Penguin Classics.
- Mattei, Ugo, 1997, *Comparative Law and Economics*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- , 2000, *Basic Principles of Property Law: A Comparative Legal and Economic Introduction*, Westport, Connecticut: Greenwood.
- , 2011, *Beni comuni: Un manifesto*, 9. basım, Roma: Laterza.
- Mattei, Ugo ve Laura Nader, 2008, *Plunder: When the Rule of Law Is Illegal*, Malden, Massachusetts: Blackwell.
- Maturana, Humberto ve Francisco Varela, 1987, *The Tree of Knowledge*, Boston: Shambhala.
- May, J.R. ve E. Daly, 2014, *Environmental Constitutionalism*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Meadows, Donella vd. ,1972, *The Limits to Growth*, New York: Universe Books.

- Meiksins Wood, Ellen, 2012, *Liberty and Property: A Social History of Western Political Thought from the Renaissance to Enlightenment*, Londra ve New York: Verso.
- Merchant, Carolyn, 1990, *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*, San Francisco: Harper.
- Milsom, S.F.C., 1985, *Studies in the History of the Common Law*, Londra: Hambledon Press.
- Mofid, Kamran ve Steve Szeghi, 2010, "Economics in Crisis: What Do We Tell the Students?", Share the World's Resources, www.stwr.org.
- More, Thomas, (1523) 2010. *Utopia*. Red Wing, Minn.: Cricket House Books. [Cem Yayınıevi, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Minâ Urgan, Vedat Günyol]
- Nader, Laura, 1990, *Harmony Ideology: Justice and Control in a Zapotec Mountain Village*, Stanford, California: Stanford University Press.
- , 2005, *The Life of the Law: Anthropological Projects*, Berkeley: University of California Press.
- , 2014, *Naked Science: Anthropological Inquiry into Boundaries, Power, and Knowledge*, Londra ve New York: Routledge.
- Noble, David F., 2013, *America by Design: Science, Technology, and the Rise of Corporate Capitalism*, New York: Knopf.
- Oakley, Francis, 2005, *Natural Law, Laws of Nature, Natural Rights: Continuity and Discontinuity in the History of Ideas*, New York: Continuum.
- Orr, David, 1992, *Ecological Literacy*, Albany: State University of New York Press.
- , 2002, *The Nature of Design*, New York: Oxford University Press.
- Ostrom, Elinor, 1990, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Penalver, Eduardo M. ve Sonia K. Katyal, 2010, *Property Outlaws: How Pirates, Squatters, and Protesters Improve the Law of Ownership*, New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Perkins, John, 2004, *Confessions of an Economic Hit Man*, San Francisco: Berrett-Koehler.
- Piketty, Thomas, 2014, *Capital in the Twenty-First Century*, çev. Arthur Goldhammer. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. [*Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çev. Hande Koçak]
- Plucknett, T.F.T., 2001, *A Concise History of the Common Law*, 5. basım, Union, New Jersey: The Law Book Exchange.
- Polanyi, Karl, 1949, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon.
- Posner, Richard A., 2014, *Economic Analysis of Law*, 9. basım, New York: Wolters Kluwer.
- Pound, Roscoe, 1910, "Law in Books and Law in Action: Historical Cases of Divergence between Nominal and Actual Law", *American Law Review* 44:12-36.
- , 2012, *Mechanical Jurisprudence*, General Books, ilk basım *Columbia Law Review* 8, no. 8 (Aralık 1908): 605-623.
- Prigogine, Ilya ve Isabelle Stengers, 1984, *Order out of Chaos*, New York: Bantam.
- Reimann, Mathias, vd., 2013, *Transnational Law: Cases and Materials*, St. Paul, Minnesota: West Academic.
- Richards, Robert, 2002, *The Romantic Conception of Life*, Chicago: University of Chicago Press.
- Riesman, D., 2001, *The Lonely Crowd*, gözden geçirilip kısaltılmış basım, New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Robbins, Lionel, 1998, *A History of Economic Thought: The LSE Lectures*, der. S.G. Medema ve W.J. Samuels, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Rodis-Lewis, Geneviève, 1978, "Limitations of the Mechanical Model in the Cartesian Conception of the Organism", *Descartes içinde*, der. Michael Hooker, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Rodotà, S., 2013, *Il terribile diritto: Studi sulla proprietà private e sui beni comuni* [The terrible right: Studies on private property and the commons], Bologna: Il Mulino.
- Ross, A., 2013, *Creditocracy and the Case for Debt Refusal*, New York ve Londra: OR Books.
- Rowe, J., 2013, *Our Common Wealth*, yay. haz. P. Barnes, San Francisco: Berrett-Koehler.
- Roy, Tirthankar, 2012, *The East India Company: The World's Most Powerful Corporation*. Londra: Penguin.
- Russi, L., 2013, *Hungry Capital: The Financialization of Food*, Londra: John Hunt Publishing.
- Shurtleff, William ve Akiko Aoyagi, 2014, *History of Meat Alternatives, 965 CE–2014*. Lafayette, California: Soyinfo Center.
- Siegle, Lucy, 2014, *We Are What We Wear: Unravelling Fast Fashion and the Collapse of Rana Plaza*, Londra: Guardian Books.
- Stein, P., 2009, *Legal Evolution: The Story of an Idea*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stout, Lynn, 2012, *The Shareholder Value Myth: How Putting Shareholders First Harms Investors, Corporations, and the Public*, San Francisco: Berrett-Koehler.
- Swartz, B., 1998, *The Code Napoléon and the Common Law World*, Union, New Jersey: The Law Book Exchange.
- Tigar, Michael, 2005, *Law and the Rise of Capitalism*, 2. basım, Madeleine Levy ile, Delhi: AAKAR.
- Tonnies, Ferdinand, 2001, *Community and Civil Society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Twining, William, 2009, *General Jurisprudence: Understanding Law from a Global Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Unger, R., 1976, *Knowledge and Politics*, New York: Simon & Schuster.

- Valguarnera, F., 2014, *Accesso alla natura tra ideologia e diritto* [İdeoloji ile hukuk arasında doğaya erişim], 2. basım, Torino: Giappichelli.
- Van Caenegem, R.C., 1993, *Judges, Legislators, and Professors: Chapters in European Legal History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Watson, Alan, 1968, *The Law of Property in the Later Roman Republic*, Oxford: Clarendon Press.
- , 1995, *The Spirit of Roman Law*, Atina: University of Georgia Press.
- Whitman, J.Q., 1990, *The Legacy of Roman Law in the German Romantic Era: Historical Vision and Legal Change*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Wieacker, Franz, 1995, *A History of Private Law in Europe*, Oxford: Clarendon Press.
- Wildlife Society, 2010, *The Public Trust Doctrine: Implications for Wildlife Management and Conservation in the United States and Canada*, Worthy Shorts.
- World Commission on Environment and Development (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu), 1987, *Our Common Future*, Oxford: Oxford University Press.
- Wrights, C., 2014, *Workers Cooperatives and Revolution: History and Possibilities in the United States*, Bobklocker.
- Zeller, Tom, Jr., 2015, "Why Teenagers Are Suing States over Climate Change", *Forbes*, April 8, <http://www.forbes.com/sites/tom-zeller/2015/04/08/why-teenagers-are-suing-states-over-climate-change/>

Dizin

A

- ABD Yargıtayı 47
Accursius, Franciscus 71
Acqua Bene Comune 176, 177
Açık Deniz 83
ağlar 30, 112, 114, 115, 131, 146,
158, 164, 185, 189, 191
Akıl Çağı 84
akışlar 112
Almanya 84, 119, 122, 155, 195
Aquino'lu Tommaso 14, 54, 82
Arendt, Hannah 146, 212, 217
Aristoteles 13, 14, 53, 54, 66, 82, 111
atomculuk 201, 202
autopoiesis 114
Avrupa Adalet Divanı 155
Avrupa Birliği 133
Avrupa Kültür Vakfı 169
Avrupa Merkez Bankası 155
Aydınlanma 11, 84, 96, 105, 119,
188

B

- Bacon, Francis 16, 17, 23, 26, 42,
57, 58, 61, 66, 75, 76, 79, 80,
81, 82
Bayh-Dole Yasası 130, 147
Benyus, Janine 190, 214, 217
Bertalanffy, Ludvig von 112

- biçim 106, 111, 118, 124, 131, 170
biçimcilik 123
bilim 9, 10, 15, 16, 18, 23, 25, 26,
30, 31, 33, 34, 37, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 46, 52, 53, 54, 55,
56, 57, 58, 59, 61, 62, 66, 79,
81, 100, 105, 106, 107, 113,
124, 130, 181, 193, 201
Bilimsel Devrim 11, 25, 42, 55, 57,
81, 94, 96, 150
bireycilik 154, 175, 201, 203
Birleşik Doğu Hindistan
Kumpanyası 83, 102, 134
Birleşmiş Milletler 133, 212
Blackstone, William 18, 84, 96, 97,
118, 185
Blake, William 105
Bodin, Jean 85, 96
Bohr, Niels 110
BP (şirket) 27
Brown, Lester 48, 207, 208, 218, 221
Brundtland Raporu 48
Bruno, Giordano 54
Buchanan, James 129, 211, 218
Bush, George W. 134, 138, 223
bütünlükçülük 25, 81
C-Ç
Cardozo, Benjamin 47, 208, 219
ceza 45, 46, 118, 136

Cheney, Dick 134
 Coke, Edward 15, 42, 75, 76, 80, 82, 84
Commentaries on the Laws of England [İngiltere Kanunları Üzerine Yorumlar] (Blackstone) 84
Corpus Iuris Civilis 14, 70, 71
 Cortés, Hernando 94
 Cuvier, Georges 106
 Çernobil 28
 çiraklık 164
 çitleme 72, 75, 76
 çizgisel olmayan sistemler 113, 185

D
 dağıtıcı adalet 82
 dağıtıcı yapılar 114
 Danimarka 159
 Darwin, Charles 19, 21, 99, 106, 107, 109, 120, 220
Darwin'in Kâbusu 21
 dayanışma 157, 158, 159
 Deepwater Horizon 27
 demokrasi 163, 176
 Demokritos 52
 Descartes, René 16, 17, 23, 25, 30, 31, 59, 60, 61, 65, 84, 91, 99, 100, 109, 110, 112, 219, 226
 dışlama 77, 95, 110, 132, 138, 139, 163, 182, 192, 193
 doğa 9, 10, 11, 13, 16, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 33, 34, 37, 39, 40, 42, 47, 48, 49, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 65, 79, 81, 82, 85, 96, 100, 101, 109, 110, 117, 137, 139, 145, 147, 166, 168, 170, 174, 176, 188, 190, 192, 194, 201
 doğa felsefesi 13, 54, 81

doğa kanunları 9, 10, 11, 17, 23, 33, 37, 39, 40, 48, 56, 57, 58, 60, 61, 65, 79, 96, 100, 101, 145, 147, 166, 188
 doğal hukuk 15, 16, 65, 82, 83, 84, 86, 93, 95, 96, 97, 99, 102, 103, 117, 120, 201, 202
 Domat, Jean 17, 23, 25, 84, 118, 185
 döner kapı fenomeni 134
 Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu 48, 208, 227
 Dünya Ticaret Örgütü 103, 132, 133

E

Eau de Paris 176, 177
 "Economics in Crisis" [Ekonomi Krizde] 101, 224
 Ehrenfels, Christian von 111
 Einstein, Albert 42, 61, 110
 eko-hukuk 12, 34, 47, 49, 166-181, 186, 191-200, 202
 ekoloji 10, 30, 32, 33, 39, 111, 148, 166, 171, 174, 178, 179, 187, 188, 189, 192, 199, 201
 ekonomi 28, 30, 31, 34, 91, 98, 99, 101, 102, 131, 134, 135, 136, 138, 158, 171, 176, 185, 194, 199, 202
 eko-okuryazarlık 33, 48, 188-190, 192-194, 201
 ekosistem 27, 111
 eko-tasarım 172, 190
 elektrodinamik 109
 emek 24, 77, 85, 95, 100, 124, 131, 136, 137, 156, 157, 181, 191
 Empedokles 52
 estetik 105
 eşitsizlik 132, 135, 143, 192
 evrim 11, 18, 42, 101, 105, 107, 108, 109, 119, 145, 175, 189

Exxon 27

Exxon Valdez 27

F

Faraday, Michael 107

Fransa 38, 61, 84, 118, 152, 155, 186

Fransız Devrimi 118, 202

Fransız Medeni Kanunu (Napoléon Yasası) 118

Fukuşima 28, 150

G

Gaius 13, 69, 222

Galileo Galilei 16, 23, 58

genetiği değiştirilmiş organizma 134-183

Gény, François 19, 141

geri bildirim döngüleri 112-115-162-185-201

Gilchrest, Wayne 129

Giolitti, Giovanni 141

Glossa ordinaria 71

Goethe, Johann Wolfgang von 18, 106
görelilik 109

Grotius, Hugo 16, 23, 25, 83, 84, 86, 95, 97, 102, 103, 133, 134, 185, 221

Gruppi di Acquisto Solidale 157

Güney Ortak Pazarı 133

H

Haçlı Seferleri 91

hata ilkesi 118

hayvanlar 48, 75, 95, 189, 195

Heisenberg, Werner 19, 110

hidrolik kırma (*fracking*) 27, 140

Hindistan 83, 102, 134, 156

Hobbes, Thomas 17, 23, 25, 85, 96, 181, 182, 185, 223

Holmes, Oliver Wendell 199

Hong Kong 93

hukuk 1, 2, 3, 9, 13, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 37, 38, 39, 41, 65, 69, 70, 76, 81, 92, 94, 99, 117, 118, 119, 121, 122, 124, 140, 141, 145, 147, 149, 152, 167, 172, 194, 201, 202, 205, 209, 212

hukuk kuramı 9, 37, 41, 42, 51, 82, 99, 118, 124, 192, 202

hukuksal akılcılık 202

hukuksal biçimcilik 123

hukuksal çoğulculuk 92

hukuksal gerçekçilik 124

hukuksal mutlakıyetçilik 118, 202

hukuksal pozitivizm 39, 85, 122, 202

hukuksal tarihselcilik 121

hukukun üstünlüğü 76, 91, 143, 147, 202

Hume, David 95, 96, 119, 211, 222

hümanizm 55

I-İ

Institutiones 13, 69

Irak Savaşı 134

Irnerius 71

indirgemecilik 201, 202

İngiltere 16, 42, 58, 60, 61, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 82, 84, 91, 95, 96, 118, 186

İspanyol doğal hukuku 15

“İşgal Et” hareketi 94-138-155

İtalya 58, 67, 68, 152, 154, 155, 157, 169, 172, 176, 183, 198, 223

I. İustinianos 14, 70

İustinianos Kanunu 14, 70, 71

J

II. James 74

Jontz, Jim 129

jus 38, 39, 202**K**

kalkınma 22, 29, 48, 88, 119, 130

Kaos kuramı 113

Kapital (Marx) 100-225

kapitalizm 131, 132, 146, 164, 174, 178

karmaşıklık kuramı 113

Kelly, Marjorie 159, 211, 213, 222

Kennedy, Duncan 122, 211, 222

Kepler, Johannes 53, 57, 58, 61

Keynes, John Maynard 131

kıtlık 22, 28

Kopernik, Mikolaj 32, 34, 57, 58, 61

kósmos 13, 51, 65, 77, 106

Kraliyet Bilimler Akademisi 60

kural koyucu kanunlar 39

küreselleşme 131, 133

L

Lamarck, Jean-Baptiste 107

Langdell, Christopher
Columbus 122, 123Latin Amerika 94, 103, 156, 159,
194, 195

Leibniz, Gottfried Wilhelm 42

Leonardo da Vinci 15, 55, 106

lex 38, 55, 173, 202Locke, John 17, 23, 25, 74, 76, 84,
85, 86, 91, 95, 96, 181, 182,
185, 191, 223

Luther, Martin 96, 186

M

Machiavelli, Niccolo 96

Magna Carta 72, 73, 222

Magnifica Comunita di Fiemme 156*Mare Liberum* 83, 95

Marshall Planı 183

Marx, Karl 100, 131, 209, 223

matematik 52, 113

Maturana, Humberto 114, 210, 223

Maxwell, James Clerk 107, 109

Meadows, Dennis ve Donella 48,
208, 223

mekanikçi dünya görüşü 12, 127

meta 28, 161

metafor 10, 22, 23, 30, 51, 59, 112,
142, 143*Metot Üzerine Konuşma* 59

Mikland İsyanı 74

Milletlerin Zenginliği 99

Modernite 9, 23, 91, 153, 164

Mofid, Kamran 101, 210, 224

Montesquieu, Charles Louis 18, 119,
120

Moore, Michael 137

More, Thomas 75, 209, 212, 223,
224

Muhteşem Devrim 74, 76

müşterekleştirme 34, 165, 166, 174,
179, 192, 203müşterek varlıklar 12-26-31-33-
65-79-81-83-84-88-97-98-
103-118-123-127-130-134-
135-138-140-145-151-172-
176-198-203**N**Napoléon Yasası (Fransız Medeni
Kanunu) 17, 118, 120Newton, Isaac 17, 23, 25, 30, 42, 60,
61, 62, 65, 98, 99, 105, 107,
108, 109, 112, 188

Nil levreği 21, 22, 49

O-Ö

Obama, Barack 134, 138, 222

organizmik biyoloji 110

Orr, David 190, 214, 224

ortaçağ 14, 41, 42, 52, 54, 55, 57, 60,
71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 80,
82, 83, 106, 165, 175

Ostrom, Elinor 165, 207, 213, 224

örf ve âdet hukuku 42, 66, 146, 173

özelleştirme 73, 91, 167, 169

özel mülkiyet 26, 33, 48, 68, 75, 78,
84, 86, 94, 96, 102, 117, 119,
123, 132, 134, 139, 143, 151,
153, 154, 161, 162, 167, 185

P

Parks, Rosa 188

Pascal, Blaise 61

Pauli, Wolfgang 110

Petty, William 99

Pizarro, Francisco 94

Planck, Max 110

Platon 51, 52, 66

Podemos 155, 170

Polanyi, Karl 94, 207, 225

Political Arithmetick [Politik
Aritmetik] 99

Pound, Roscoe 118, 208, 210, 225

Prigogine, Ilya 108, 109, 114, 210,
225

Pufendorf, Samuel 84, 95

Pythagoras 52

R

Rana Plaza 127, 147

Reagan, Ronald 137

Reform 83, 93, 202

rekabetçi model 100

res communis omnium 68

res nullius 68, 72, 94, 96, 103

res publicae 68, 72

Ricardo, David 101

Riesman, David 164, 213, 225

Rodotà Komisyonu 198

Rodotà, Stefano 161, 198, 226

Roger ve Ben 137

Roma 14, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
72, 74, 78, 79, 81, 82, 83, 85,
92, 94, 95, 96, 121, 123, 146,
168, 220, 221, 223

Roma Katolik Kilisesi 72

romantik hareket 105

Romulus 66

Rönesans 42, 51, 52, 54, 55, 56, 106,
190

S-Ş

Sanayi Çağı 9, 23

Sassoferratolu Bartolus 14, 71, 81

Sauper, Hubert 21

Savigny, Friedrich Karl von 18, 120,
121, 122

Schwartz, Aaron 148

serbest ticaret kuralları 132

sınırlı sorumluluk 102, 198

sibernetik 113

sistem düşüncesi 24, 111, 203

siyasal ekonomi 98

siyaset 12, 34, 42, 53, 78, 81, 87,
98, 122, 129, 155, 171, 176,
181, 202

skolastik 55, 82

Smith, Adam 96, 98, 99, 100, 129,
185

Snell, Willebrord 61

Soros, George 134
 sosyalist hukuksallık 123
 sömürgecilik 185
 sömürü 85, 154, 162, 171, 194
 sözleşme serbestisi 26
 sürdürülebilirlik 48, 168, 174, 203
 Syriza 155
 Szeghi, Steve 101, 210, 224
 şirketler 22, 28, 29, 49, 103, 127,
 129, 130, 133, 134, 135, 141,
 158, 166, 175, 176, 196, 197,
 214

T

taşeron 136
 Teatro Valle Vakfı 168, 169, 170,
 194, 220
 teknokrazi 124
 teknoloji 37, 117, 122, 133, 142, 183,
 194
 teleoloji 51
 termodinamik 105, 108
 Thatcher, Margaret 137
The Limits of Growth [Büyümenin
 Sınırları] 48
 Thibaut, Anton Friedrich Justus 121
 ticaret hukuku 92, 173
 Timaios 51
 topluluklar 10, 47, 86, 117, 145, 146,
 149, 150, 155, 156, 157, 175,
 176, 189, 190, 194, 195, 199
 Trans Pasifik Ortaklığı 197, 215
Türlerin Kökeni Üzerine 99, 107
 tüzel kişilik 95, 102, 197

U-Ü

uluslararası hukuk 85, 99, 133, 158,
 168
 Uluslararası Para Fonu 155
Utopia 75, 209, 224
 Uyuşmazlık Mahkemesi 80, 81
 üretken 10, 12, 26, 30, 31, 34, 86,
 100, 142, 145, 149, 151, 153,
 154, 156, 159, 162, 163, 169,
 172, 181, 185, 187, 188, 193,
 194

V

Varela, Francisco 114, 210, 223
 vejetaryenlik 178
 Victoria Gölü 21, 22, 27, 28, 49, 167
 Voltaire, Françoise-Marie Arouet 96,
 97

W

Westphalia Barışı 85, 87
 Wikipedia 174
 Wolff, Christian 84

Y

yasal düzenleme 135·137·138·154·
 Yerleşim Yasası 76, 79, 85, 91
 Yunanistan 67, 152, 155

Z

Zaman Bankası 157

HUKUKUN *EKOLOJİSİ*

FRITJOF CAPRA / UGO MATTEI

Artık düzeni değiştirmemizin zamanı geldi!

Özel mülkiyetin bir "doğal hak" sayıldığı, doğal kaynakların yeryüzünde yaşayan tüm canlıların müşterek varlığı olması gerekirken yağmalanıp sömürüldüğü bu düzen daha fazla devam edemez.

Tartışmanın odağını Batı'nın bilim ve hukuk geleneğine oturtan *Hukukun Ekolojisi*, bugün küresel çapta yaşadığımız çevresel, sosyal ve ekonomik krizin dünyayı bir "makine" olarak gören ve insanları da onun sahibi ilan eden mekanikçi görüşten kaynaklandığını savunuyor. Bilim insanı Fritjof Capra ile hukukçu Ugo Mattei, doğa bilimleri ile hukukun antikçağdan beri paralel ilerlediği ve bu iki disiplinin birbirini üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu kanısında. Onlara göre değişimin yolu, toplumun yaşayış biçimiyle devletlerin ve şirketlerin gücünü belirleyen yasaların mevcut, mekanikçi görüşün ürünleri olmaktan çıkıp ekolojik ilkeler ışığında yeniden ve bizzat topluluklar tarafından oluşturulmasından geçiyor.

Fritjof Capra, fizikçi ve sistem kuramcısı, ilk ve orta öğrenim düzeyinde ekolojik bakışı ve sistem düşüncesini teşvik etme amaçlı Center for Ecoliteracy'nin [Eko-okuryazarlık Merkezi] kurucu yöneticisi.

Ugo Mattei, ABD'de Hastings Hukuk Fakültesi ve İtalya'da Torino Üniversitesi'nde kürsü sahibi hukuk profesörü.

İngilizceden çeviren: Ebru Kılıç